

FIDES

BIULETYN BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH

ISSN 1426-3777 Rok 24 • 2018 • Nr 1 (46)

RADA NAUKOWA

ks. dr Anton Babják, Katolicki Uniwersytet w Ružomberku
dr hab. Henryka Ilgiewicz, Uniwersytet Wileński
dr hab. Maria Kocójowa, prof. UJ, Uniwersytet Jagielloński
dr hab. Swietłana Krawczenko, Narodowy Uniwersytet w Łucku
prof. dr hab. Maria Pidłypczak-Majerowicz, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
prof. dr hab. Roland Prejs OFMCap, Katolicki Uniwersytet Lubelski
bp prof. dr hab. Andrzej Siemienieński, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu
prof. dr hab. Irena Socha, Uniwersytet Śląski
ks. dr Stanisław Zimniak SDB, Papieski Uniwersytet Salezjański w Rzymie

**LISTA RECENZENTÓW nr 1 i 2 z 2018 roku będzie zamieszczona
w nr 2/2018**

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

ks. Bogusław Dygdała, Grzegorz Filipiuk OFMCap,
ks. Tomasz Garwoliński – sekretarz redakcji, ks. Joachim Giela (Münster),
Katarzyna Materska, Waclaw Umiński CM, Viktorija Vaitkevičiūtė (Wilno),
Bogumiła Warzachowska – redaktor naczelny,
ks. Jerzy Witczak

REDAKCJA JĘZYKOWA

Aleksandra Kowal (język polski)
Ewa Sąsiadek (język angielski)

Wersją pierwotną czasopisma „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”
jest wersja papierowa

ADRES REDAKCJI

Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego
ul. Wita Stwosza 17, 40-042 Katowice, tel. 32 257 20 59
e-mail: bogumila.warzachowska@us.edu.pl

SEKRETARIAT FEDERACJI „FIDES”

Biblioteka PWT i MWSD
plac Katedralny 14, 50-329 Wrocław

DRUK I OPRAWA

Drukarnia J. i J. Maciejewscy, ul. Gdańska 1, 06-300 Przasnysz
Druk 2018 – nakład 200 egz.

SPIS TREŚCI

Uchwała nr 19/377/2017 Konferencji Episkopatu Polski z dnia 13 października 2017 r., w sprawie zatwierdzenia zmian Statutu Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides”	9
Statut Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides”	11
Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 kwietnia 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie nadania osobowości prawnej Federacji Bibliotek Kościelnych – Fides z siedzibą w Warszawie	27

Artykuły

Marta Czyżak	
Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Zasady opracowania	29
Ks. Tomasz Garwoliński	
Motyw miasta w sztuce ilustratorskiej stosowanej w starych drukach na podstawie wybranych przykładów ze zbiorów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie	49
Paweł Skalski	
Stosunek do książki dawnej na przykładzie egzemplarzy z księgozbioru Biblioteki Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie	75
Maciej Matraś	
Biblioteka batignolska i woluminy z jej zasobów w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie	97
Lucyna Sadzikowska	
Pamiętka, historia, tradycja rodzinna... <i>O Drogach kalwaryjskich, czyli książce do nabożeństwa służącej dla użytku pątników, Kalwaryę Zebrzydowską zwiedzających, z dodatkiem historii o cudownym obrazie Matki Boskiej, w bocznej kaplicy umieszczonym, oraz historii klasztoru i kościoła</i>	113

Andrzej Mycio

Opracowanie materiałów w Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Zarys problematyki 133

Ewa Głowacka

Ocena jakości bibliotek. Kwestie teoretyczne i metodologiczne 145

Joanna Zoń

Biblioteczne wykorzystanie narzędzi w chmurze 165

Komunikaty

Edwin Klessa

Wkład Biblioteki Parafialnej w obchody jubileuszu 100-lecia kościoła w Trzciance 177

Agata Muc

Ks. Franciszek Blachnicki – wystawa przygotowana przez Bibliotekę Teologiczną Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (Katowice, luty-październik 2017 roku) 187

Omówienia i recenzje

Danuta Konieczna

Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”, red. Tomasz Garwoliński, Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum”, Olsztyn 2016, ss. 271 + [1], ISBN 978-83-945219-1-2 197

Paweł Gluła

Bogusław Andrzej Baczyński, *Mogiła rabacyjna na Cmentarzu Starym w Tarnowie. Grób uczestników nieszczęsnych wydarzeń z lutego 1846 roku*, Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Słowackiego w Tarnowie, Tarnów 2017, ss. 143, ISBN 978-83-61470-96-0 204

Bogumiła Warząchowska	
<i>Ryszard Żmuda, Dokumentacja stanu badań bibliologicznych o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1946-2015, Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Łódź 2017, ss. 418, ISBN 978-83-944147-7-1</i>	217

Sprawozdania

Gabriela Łącka	
<i>Nowe rozwiązania w dziedzinie prawa autorskiego i ochrony danych osobowych – komentarze praktyczne dla bibliotekarzy. Seminarium w ramach XXXVI Forum Sekcji Bibliotek Szkół Wyższych Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Katowicach (Katowice, 7 września 2017 roku)</i>	221
Bogumiła Warząchowska	
<i>Pierwsze Forum Dydaktyczne Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa (Katowice, 14 września 2017 roku)</i>	226

Z życia Federacji

Ks. Jerzy Witczak	
<i>Sprawozdanie z działalności Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” i Zarządu za okres od 13 września 2016 do 5 września 2017 roku</i>	231
Ks. Tomasz Garwoliński	
<i>Protokół z posiedzenia Zarządu Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” (Toruń, 4-5 września 2017 roku)</i>	237
Ks. Tomasz Garwoliński	
<i>Protokół z XXIII Walnego Zgromadzenia Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” (Toruń, 5-7 września 2017 roku)</i>	240
Oliwia Żwirbla	
<i>Sprawozdanie z XXIII Walnego Zgromadzenia Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” (Toruń, 5-7 września 2017 roku)</i>	244

TABLE OF CONTENTS

Resolution No. 19/377/2017 of the Polish Episcopal Conference, dated October 13, 2017 regarding approval of amendments to the Statutes of the Federation of the Church Libraries „Fides”	9
The Statutes of the Federation of the Church Libraries „Fides”	11
Regulation of the Minister of the Interior and Administration, dated April 20, 2018 amending the current ordinance conferring legal personality on the Federation of the Church Libraries – Fides based in Warsaw	27

Articles

Marta Czyżak	
Catalogue of Medieval Manuscripts of the University Library in Toruń.	
Principles of Description	29
Fr. Tomasz Garwoliński	
Town Image in Illustration Art Used in Old Prints Based on Selected Examples from the Collections of the Library of the Higher Theological Seminary of the Warmia Metropolis „Hosianum” in Olsztyn	49
Paweł Skalski	
Old and Rare Prints Approach by the Example of the Main Library of Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw	75
Maciej Matraś	
Batignolles Library and Its Volumes in the Main Library of Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw	97
Lucyna Sadzikowska	
Heirloom, History, Family Tradition... About <i>Calvary Ways or a Prayer Book for the Service of Pilgrims Visiting Kalwarya Zebrzydowska, with the Addition of a Story about the Miraculous Image of the Mother of God, Placed in the Side Chapel, and the History of the Monastery and the Church</i>	113

Andrzej Mycio	
Preparation of Materials in the Manuscripts Section of the University Library in Toruń. Outline of the Problem	133
Ewa Głowacka	
Quality Assessment of Libraries. Theoretical and Methodological Issues	145
Joanna Zoń	
The Use of Tools in the Cloud in Libraries	165

Notes

Edwin Klessa	
The Parish Library's Contribution to Celebration of the 100th Anniversary of Church in Trzcianka	177
Agata Muc	
<i>Fr. Franciszek Blachnicki</i> – Exhibition Prepared by the Theological Library of the University of Silesia in Katowice (Katowice, February–October, 2017)	187

Discussions and Reviews

Danuta Konieczna	
<i>Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Selected Problems Associated with the 550th Anniversary of the Incorporation of Warmia to Poland and the 450th Anniversary of the Existence of the „Hosianum” Library</i> , ed. Tomasz Garwoliński, Library of Higher Theological Seminary of Warmia Metropolis „Hosianum” in Olsztyn, Olsztyn 2016, pp. 271 + [1], ISBN 978-83-945219-1-2	197
Paweł Glugła	
Bogusław Andrzej Baczyński, <i>Galician Slaughter Grave at the Old Cemetery in Tarnów. The Grave of the Participants of the Unfortunate Events of February 1846</i> , Juliusz Słowacki City Public Library in Tarnów, Tarnów 2017, pp. 143, ISBN 978-83-61470-96-0	204

Bogumiła Warząchowska

Ryszard Żmuda, *Documentation of the State of Bibliological Research on Church Libraries in Poland for the Years 1946-2015*, Łódź 2017, pp. 418, Medical University of Łódź, ISBN 978-83-944147-7-1 217

Reports

Gabriela Łacka

New Solutions in the Field of Copyright and Personal Data Protection: Practical Comments for Librarians. Seminar within the 36th Forum of the Academic Libraries Section of the Polish Librarians Association in Katowice (Katowice, September 7, 2017) 221

Bogumiła Warząchowska

First Didactic Forum of Scientific Information and Library Studies (Katowice, September 14, 2017) 226

Chronicle of the Federation „Fides”

Fr. Jerzy Witczak

Report on the Work of the Board of the Federation of the Church Libraries „Fides” for the Period from September 14, 2016 to September 5, 2017 231

Fr. Tomasz Garwoliński

Minutes of the Board Meeting of the Federation of the Church Libraries „Fides” (Toruń, September 4-5, 2017) 237

Fr. Tomasz Garwoliński

Minutes of the 23rd Plenary Assembly of the Federation of the Church Libraries „Fides” (Toruń, September 5-7, 2017) 240

Oliwia Żwirbla

Report on the 23rd Plenary Assembly of the Federation of the Church Libraries „Fides” (Toruń, September 5-7, 2017) 244

KONFERENCJA
EPISKOPATU
POLSKI

Uchwała nr 19/377/2017
Konferencji Episkopatu Polski
z dnia 13 października 2017 r.
w sprawie zatwierdzenia zmian Statutu
Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides”

Konferencja Episkopatu Polski podczas 377. Zebrania Plenarnego, które odbyło się w Lublinie w dniach 13–14 października 2017 r., na podstawie art. 19 Statutu KEP, w związku z art. 31 Statutu Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides”, z dnia 6 września 2017 roku.

Tekst jednolity Statutu stanowi załącznik do niniejszej uchwały.

Jednocześnie Konferencja Episkopatu Polski ustala następujący sposób zapisywania nazwy Federacji: Federacja Bibliotek Kościelnych „Fides”.

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

† Artur G. Miziński
Sekretarz Generalny KEP

† Stanisław Gądecki
Arcybiskup Metropolita Poznański
Przewodniczący KEP

STATUT Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides”

ROZDZIAŁ I POSTANOWIENIA OGÓLNE

Art. 1

Federacja Bibliotek Kościelnych „Fides”, zwana dalej Federacją, jest publicznym stowarzyszeniem wiernych erygowanym na czas nieokreślony przez Konferencję Episkopatu Polski w dniu 18 marca 1995 r., zgodnie z kan. 312 § 1 n. 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego (dalej KPK) i nabywa osobowość prawną kanoniczną zgodnie z kan. 313 KPK oraz osobowość cywilnoprawną w oparciu o art. 10 i art. 34 ust. 1 pkt 1 i ust. 3 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2013 r. poz. 1169, z późn. zm.).

Art. 2

1. Terenem działalności Federacji jest Rzeczpospolita Polska. Siedzibą Federacji jest miasto stołeczne Warszawa.
2. Dla realizacji celów statutowych Federacja może działać na terenie innych państw z poszanowaniem tamtejszego prawa.

Art. 3

1. Federacja podlega zwierzchnictwu i nadzorowi Konferencji Episkopatu Polski zgodnie z kan. 312 § 1 n. 2 i kan. 315 KPK.
2. Federacja posiada swojego asystenta kościelnego mianowanego przez Konferencję Episkopatu Polski zgodnie z kan. 317 § 1 KPK.

Art. 4

Federacja może należeć do innych krajowych i międzynarodowych organizacji o podobnych celach i założeniach.

Art. 5

Działalność Federacji oparta jest przede wszystkim na pracy społecznej członków. Do prowadzenia swych spraw Federacja może zatrudniać pracowników.

Art. 6

Patronem Federacji jest św. Maksymilian Maria Kolbe.

Art. 7

1. Federacja używa własnego logo i własnej pieczęci.
2. Logo i nazwa Federacji są zastrzeżone i podlegają ochronie prawnej.

ROZDZIAŁ II CELE I ŚRODKI DZIAŁANIA

Art. 8

Celem Federacji jest działanie na rzecz ewangelizacyjnej misji Kościoła poprzez dbałość o rozwój polskich bibliotek kościelnych i usprawnienie informacji o ich zasobach, a w szczególności:

- 1) włączanie bibliotek kościelnych w bieżące przemiany cywilizacyjne, zwłaszcza w obszarze nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych;
- 2) zachowanie i promocja dziedzictwa kulturowego zgromadzonego w bibliotekach kościelnych;
- 3) dokumentowanie działalności i popularyzowanie wiedzy o bibliotekach kościelnych;
- 4) integrowanie środowiska bibliotekarzy kościelnych i przygotowanie ich do nowych wyzwań poprzez odpowiednie formy doskonalenia zawodowego.

Art. 9

Federacja realizuje swoje cele poprzez:

- 1) koordynację działań nad komputeryzacją prac bibliotecznych;
- 2) tworzenie i utrzymywanie komputerowego centralnego katalogu bibliotek kościelnych jako formy informacji i promocji piśmiennictwa teologicznego oraz nauk pokrewnych, a także innych zasobów bibliotek kościelnych;
- 3) prowadzenie platformy cyfrowej jako formy popularyzacji osiągnięć Federacji, integracji zasobów informacyjnych i środowiska bibliotekarzy kościelnych;
- 4) wymianę informacji między członkami i upowszechnianie dobrych praktyk w dziedzinie bibliotekarstwa i informacji naukowej, m.in. poprzez organizowanie różnych form doskonalenia zawodowego bibliotekarzy;

- 5) prowadzenie działalności badawczej, wydawanie własnego czasopisma naukowego i inną działalność wydawniczą;
- 6) współpracę z instytucjami i organizacjami w zakresie problematyki objętej działalnością Federacji;
- 7) utrzymywanie kontaktów oraz wymianę informacji i doświadczeń z instytucjami i organizacjami za granicą, w zakresie problematyki objętej działalnością Federacji;
- 8) zdobywanie środków finansowych i materialnych na działalność własną oraz wspieranie działań poszczególnych bibliotek należących do Federacji;
- 9) udział w projektach krajowych i zagranicznych.

ROZDZIAŁ III CZŁONKOWIE FEDERACJI

Art. 10

Federacja zrzesza osoby fizyczne i osoby prawne. Osoba prawna może być jedynie członkiem wspierającym.

Art. 11

Do Federacji należą członkowie:

- 1) zwyczajni;
- 2) wspierający;
- 3) honorowi.

Art. 12

1. Członkiem zwyczajnym Federacji może być osoba fizyczna należąca do Kościoła Katolickiego, reprezentująca:

- 1) bibliotekę kościelną w Polsce posiadającą osobowość prawną;

- 2) bibliotekę na terenie Polski należącą do kościelnej osoby prawnej;
- 3) bibliotekę uczelni, wydziału lub innej instytucji w Polsce pozostającej w całości lub w części pod nadzorem Kościoła Katolickiego.

2. Wymienione w art. 12 ust. 1 biblioteki reprezentuje w Federacji osoba kierująca biblioteką lub inna wskazana przez właściwą władzę.

3. Każda biblioteka może być reprezentowana tylko przez jednego członka zwyczajnego.

Art. 13

Członków zwyczajnych przyjmuje Zarząd w trybie uchwały na podstawie pisemnego wniosku o przyjęcie do Federacji zawierającego:

- 1) oświadczenie właściwej władzy, której biblioteka podlega, wskazujące osobę reprezentującą bibliotekę w Federacji;
- 2) oświadczenie reprezentanta o przyjęciu Statutu;
- 3) zwięzłą charakterystykę biblioteki.

Art. 14

1. Członkowie zwyczajni mają prawo:

- 1) biernego i czynnego uczestnictwa w wyborach do władz Federacji;
- 2) uczestnictwa z prawem głosu w Walnym Zgromadzeniu;
- 3) korzystania z pomocy Federacji zgodnie z jej celami i Statutem;
- 4) udziału w zebraniach, wykładach oraz imprezach organizowanych przez Federację;
- 5) zgłaszania wniosków i propozycji oraz wypowiedzania opinii o działalności Federacji.

2. Członek zwyczajny w Federacji może działać przez pełnomocnika. Udzielenie pełnomocnictwa wymaga formy pisemnej.

Art. 15

Członkowie zwyczajni mają obowiązek:

- 1) udziału w działalności Federacji i realizacji jej celów;
- 2) przestrzegania Statutu i uchwał władz Federacji;
- 3) regularnego opłacania składek;
- 4) przestrzegania norm i zasad etycznych.

Art. 16

1. Członkiem wspierającym Federacji może zostać osoba fizyczna lub osoba prawna deklarująca pomoc finansową, rzeczową lub merytoryczną w realizacji celów Federacji.

2. Członkiem wspierającym staje się po złożeniu pisemnej deklaracji na podstawie uchwały Zarządu.

3. Członek wspierający ma obowiązek wywiązywania się z zadeklarowanych świadczeń, przestrzegania Statutu oraz uchwał władz Federacji.

Art. 17

1. Członkiem honorowym Federacji może być osoba fizyczna, która wniosła wybitny wkład w działalność i rozwój Federacji.

2. Członkostwo honorowe nadaje Walne Zgromadzenie na wniosek Zarządu lub przynajmniej dziesięciu członków zwyczajnych Federacji.

Art. 18

1. Członkowie wspierający i honorowi nie posiadają biernego oraz czynnego prawa wyborczego.

2. Członkowie wspierający i honorowi są zwolnieni ze składek członkowskich.

Art. 19

1. Utrata członkostwa Federacji następuje na skutek:

- 1) utraty reprezentacji biblioteki;
- 2) pisemnej rezygnacji złożonej do Zarządu;
- 3) likwidacji reprezentowanej biblioteki;
- 4) wydalenia przez Zarząd w trybie uchwały:
 - a) z powodu nieprzestrzegania Statutu lub uchwał władz Federacji,
 - b) z powodu notorycznego niebrania udziału w pracach Federacji,
 - c) z powodu niepłacenia składek przez dwa lata,
 - d) z powodu utraty przynależności do Kościoła Katolickiego zgodnie z kan. 316 KPK;
- 5) utraty praw obywatelskich na mocy prawomocnego wyroku sądu;
- 6) utraty osobowości prawnej przez osoby prawne;
- 7) śmierci członka.

2. W przypadku zmiany reprezentacji lub śmierci członka zwyczajnego, organ właściwej władzy powinien w możliwie krótkim czasie zgłosić Zarządowi nowego reprezentanta.

Art. 20

Od uchwały Zarządu w sprawie przyjęcia w poczet członków Federacji lub pozbawienia członkostwa, przysługuje zainteresowanemu odwołanie do Walnego Zgromadzenia, a następnie do nadrzędnej władzy kościelnej.

ROZDZIAŁ IV WŁADZE FEDERACJI

Art. 21

Organami władzy Federacji są:

- 1) Walne Zgromadzenie;
- 2) Zarząd;
- 3) Komisja Rewizyjna.

Art. 22

1. Kadencja wybieralnych władz Federacji trwa trzy lata, a ich wybór odbywa się w głosowaniu tajnym bezwzględną większością głosów.
2. Członkowie wybrani do władz Federacji mogą pełnić swoją funkcję w tym samym organie nie dłużej niż przez dwie kadencje, chyba że w wyborach na kolejne kadencje otrzymają co najmniej 2/3 głosów.

Art. 23

Uchwały wszystkich władz Federacji zapadają zwykłą większością głosów przy obecności co najmniej połowy członków uprawnionych do głosowania, chyba że dalsze postanowienia Statutu stanowią inaczej.

Art. 24

1. Walne Zgromadzenie jest najwyższą władzą Federacji.
2. W Walnym Zgromadzeniu biorą udział:
 - 1) z głosem stanowiącym – członkowie zwyczajni lub ich pełnomocnicy;
 - 2) z głosem doradczym – członkowie wspierający, honorowi oraz zaproszeni goście.

Art. 25

1. Walne Zgromadzenie może być zwyczajne i nadzwyczajne.

2. Walne Zgromadzenie zwyczajne jest zwoływane raz w roku przez Zarząd. Czas i miejsce obrad Zarząd podaje do wiadomości wszystkich członków co najmniej na 30 dni przed terminem zebrania.

3. Walne Zgromadzenie nadzwyczajne jest zwoływane przez Zarząd z jego inicjatywy, na wniosek Komisji Rewizyjnej lub pisemny wniosek co najmniej 1/3 ogólnej liczby członków zwyczajnych Federacji.

Art. 26

1. Uchwały Walnego Zgromadzenia zapadają bezwzględną większością głosów w głosowaniu jawnym, w obecności przynajmniej połowy ogólnej liczby członków zwyczajnych Federacji lub ich pełnomocników w pierwszym terminie, a bez względu na liczbę członków w drugim terminie.

2. Głosowanie tajne wymaga wniosku co najmniej jednego uczestnika głosowania.

Art. 27

Sposób procedowania i przebieg Walnego Zgromadzenia określa Regulamin Walnego Zgromadzenia zatwierdzony przez to Zgromadzenie.

Art. 28

Do kompetencji Walnego Zgromadzenia należy:

- 1) określenie głównych kierunków działania i rozwoju Federacji;
- 2) uchwalanie zmian Statutu Federacji;
- 3) wybór i odwoływanie władz Federacji;
- 4) udzielanie Zarządowi absolutorium na wniosek Komisji Rewizyjnej;
- 5) rozpatrywanie i zatwierdzanie sprawozdań Zarządu i Komisji Rewizyjnej;
- 6) zatwierdzanie rozliczeń finansowych w postaci bilansów rocznych;

- 7) uchwalanie wysokości składek członkowskich oraz wszystkich innych świadczeń na rzecz Federacji;
- 8) podejmowanie decyzji o prowadzeniu przez Federację działalności gospodarczej oraz uchwalenie jej regulaminu;
- 9) podejmowanie uchwał w sprawie nadania członkostwa honorowego;
- 10) rozpatrywanie wniosków i postulatów zgłoszonych przez członków Federacji lub jej władze;
- 11) rozpatrywanie odwołań od uchwał Zarządu;
- 12) podejmowanie uchwał o członkostwie Federacji w innych organizacjach;
- 13) podejmowanie uchwał w każdej innej sprawie wniesionej pod obrady i nie zastrzeżonej innym organom władz Federacji;
- 14) podjęcie uchwały o woli rozwiązania Federacji.

Art. 29

1. Zarząd jest organem wykonawczym Federacji.
2. W skład Zarządu wchodzi pięciu członków:
 - 1) Przewodniczący Zarządu;
 - 2) Zastępca Przewodniczącego Zarządu;
 - 3) Sekretarz Zarządu;
 - 4) Skarbnik;
 - 5) Członek Zarządu.

Art. 30

1. Zarząd wybierany jest przez Walne Zgromadzenie według zatwierdzonego regulaminu wyborów. W głosowaniu bezpośrednim Walne Zgromadzenie wybiera Przewodniczącego Zarządu, a pozostałych jako członków Zarządu. Zastępcę Przewodniczącego Zarządu, Sekretarza Zarządu i Skarbnika, Zarząd wybiera spośród swoich członków na pierwszym posiedzeniu jeszcze podczas trwającego Walnego Zgromadzenia.

2. Wybór Zarządu wymaga zgłoszenia i zatwierdzenia przez Konferencję Episkopatu Polski.
3. Kadencja Zarządu rozpoczyna się z dniem zatwierdzenia przez Konferencję Episkopatu Polski.

Art. 31

Osobą sprawującą funkcję organu Federacji, uprawnioną do jej reprezentowania, jest Przewodniczący Zarządu. W poszczególnych sprawach Przewodniczący Zarządu może udzielić pełnomocnictwa innemu członkowi Zarządu.

Art. 32

1. Każdy członek Zarządu może być odwołany w trakcie kadencji uchwałą Walnego Zgromadzenia podjętą większością co najmniej 2/3 głosów.
2. W przypadku wakatu lub niemożności pełnienia funkcji Przewodniczącego Zarządu, jego zadania i władzę przejmuje do najbliższego zwyczajnego Walnego Zgromadzenia Zastępca Przewodniczącego Zarządu.
3. W szczególnych okolicznościach w miejsce Przewodniczącego Zarządu może zostać powołany pełnomocnik do przejściowego kierowania Zarządem zgodnie z kan. 318 § 1 KPK.

Art. 33

1. Posiedzenia Zarządu odbywają się w miarę potrzeb, nie rzadziej jednak niż dwa razy w roku. Posiedzenia Zarządu zwołuje jego Przewodniczący. Nadzwyczajne posiedzenie Zarządu może być zwołane na wniosek Komisji Rewizyjnej zgodnie z art. 37 pkt 5 Statutu.
2. Uchwały Zarządu zapadają zwykłą większością głosów. W przypadku równej liczby głosów decyduje głos Przewodniczącego Zarządu.

Art. 34

Do kompetencji Zarządu należy:

- 1) realizacja celów Federacji;
- 2) kierowanie bieżącą działalnością Federacji;
- 3) wykonywanie uchwał Walnego Zgromadzenia;
- 4) przygotowywanie projektów uchwał przed Zwyczajnym Walnym Zgromadzeniem;
- 5) sporządzanie planów pracy;
- 6) sprawowanie zarządu nad majątkiem Federacji;
- 7) proponowanie wysokości składki członkowskiej oraz zasad jej płatności;
- 8) podejmowanie i kierowanie działalnością gospodarczą oraz tworzenie w tym celu odpowiednich jednostek organizacyjnych;
- 9) zwoływanie Walnego Zgromadzenia;
- 10) przyjmowanie i usuwanie członków zwyczajnych i wspierających;
- 11) powoływanie i odwoływanie komisji problemowych i innych organów pomocniczych oraz sporządzanie ich regulaminów;
- 12) składanie dorocznych sprawozdań, także finansowych;
- 13) rozwiązywanie innych spraw nie zastrzeżonych statutowo innym organom.

Art. 35

Zarząd składa co roku do Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski sprawozdanie z działalności, także finansowej zgodnie z kan. 319 KPK.

Art. 36

1. Komisja Rewizyjna powoływana jest do sprawowania kontroli nad działalnością Federacji.

2. W skład Komisji Rewizyjnej wchodzi trzech członków:

- 1) Przewodniczący Komisji;
- 2) Sekretarz Komisji;
- 3) Członek Komisji.

3. Członków Komisji Rewizyjnej wybiera Walne Zgromadzenie. Przewodniczącego Komisji i Sekretarza Komisji wybiera Komisja Rewizyjna spośród siebie na pierwszym posiedzeniu, które powinno odbyć się jeszcze podczas trwającego Walnego Zgromadzenia, zwykłą większością głosów, w obecności wszystkich członków Komisji Rewizyjnej.

Art. 37

Do kompetencji Komisji Rewizyjnej należy:

- 1) kontrolowanie działalności Federacji i Zarządu, zwłaszcza spraw finansowych;
- 2) składanie Walnemu Zgromadzeniu wniosków z kontroli;
- 3) składanie Walnemu Zgromadzeniu sprawozdań ze swojej działalności;
- 4) składanie wniosków o absolutorium dla Zarządu;
- 5) prawo składania wniosku o zwołanie nadzwyczajnego Walnego Zgromadzenia oraz nadzwyczajnego zebrania Zarządu.

Art. 38

W przypadku gdy skład organów władz Federacji ulegnie zmniejszeniu w czasie trwania kadencji, uzupełnienie ich składu może nastąpić w drodze kooptacji, której dokonują pozostali członkowie organu, który uległ zmniejszeniu. W tym trybie można powołać nie więcej niż 1/3 składu organu.

Art. 39

Członkowie władz Federacji nie otrzymują wynagrodzenia.

ROZDZIAŁ V MAJĄTEK FEDERACJI

Art. 40

Majątek Federacji stanowią:

- 1) składki członkowskie;
- 2) darowizny, spadki, zapisy, dotacje przekazywane na zasadach obowiązujących ogół podmiotów nie należących do sektora finansów publicznych;
- 3) dochody z odpłatnej działalności statutowej Federacji, w tym wydawniczej;
- 4) inne wpływy związane z działalnością statutową;
- 5) komputery, serwery, urządzenia do digitalizacji i inne dobra ruchome zakupione przez Federację i służące jej funkcjonowaniu.

Art. 41

1. Decyzje w sprawie nabywania, zbywania i obciążania majątku Federacji podejmuje Zarząd.
2. Uszczuplenie majątku Federacji ponad kwotę równą sumie rocznych składek członkowskich wszystkich członków Federacji wymaga uprzedniej uchwały Walnego Zgromadzenia. Nie dotyczy to projektów w ramach umów o dofinansowanie.

Art. 42

Do zawierania umów i składania innych oświadczeń woli w sprawach majątkowych Federacji uprawniony jest Przewodniczący Zarządu z zachowaniem art. 41 ust. 1 i 2 Statutu.

ROZDZIAŁ VI ZMIANA STATUTU I ROZWIĄZANIE FEDERACJI

Art. 43

Wszelkie zmiany niniejszego Statutu wymagają uchwały Walnego Zgromadzenia podjętej większością co najmniej 2/3 głosów – w pierwszym terminie, przy obecności co najmniej połowy ogólnej liczby członków zwyczajnych lub ich pełnomocników, a w drugim terminie bez względu na liczbę obecnych.

Art. 44

Prawo wnoszenia propozycji zmian w Statucie przysługuje wyłącznie członkom zwyczajnym Federacji.

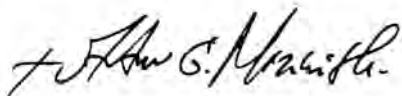
Art. 45

Zmiana Statutu staje się prawomocna po zatwierdzeniu przez Konferencję Episkopatu Polski zgodnie z kan. 314 KPK.

Art. 46

1. Federacja może zostać rozwiązana przez Konferencję Episkopatu Polski z jej inicjatywy lub z uwzględnieniem uchwały Walnego Zgromadzenia o woli rozwiązania Federacji, powziętej w obecności co najmniej połowy ogólnej liczby członków zwyczajnych lub ich pełnomocników, większością co najmniej 2/3 głosów.
2. W razie rozwiązania Federacji jej majątek, zarówno nieruchomości jak ruchomy, przechodzi na własność Konferencji Episkopatu Polski.

*Znowelizowany Statut został zatwierdzony
podczas 377. Zebrania Plenarnego Konferencji Episkopatu Polski,
które odbyło się w Lublinie w dniach 13-14 października 2017 r.,
na podstawie Uchwały nr 19/377/2017, z dnia 13 października 2017 r.*

† Artur G. Miziński
Sekretarz Generalny KEP

† Stanisław Gądecki
Arcybiskup Metropolita Poznański
Przewodniczący KEP

DZIENNIK USTAW RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Warszawa, dnia 14 maja 2018 r.

Poz. 891

ROZPORZĄDZENIE MINISTRA SPRAW WEWNĘTRZNYCH I ADMINISTRACJI¹⁾

z dnia 20 kwietnia 2018 r.

zmieniające rozporządzenie w sprawie nadania osobowości prawnej Federacji Bibliotek Kościelnych – Fides z siedzibą w Warszawie

Na podstawie art. 10 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2018 r. poz. 380) zarządza się, co następuje:

§ 1. W rozporządzeniu Ministra–Szefa Urzędu Rady Ministrów z dnia 17 października 1995 r. w sprawie nadania osobowości prawnej Federacji Bibliotek Kościelnych – Fides z siedzibą w Warszawie (Dz. U. poz. 583) wprowadza się następujące zmiany:

- 1) tytuł rozporządzenia otrzymuje brzmienie:
„w sprawie nadania osobowości prawnej Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides””;
- 2) § 1 otrzymuje brzmienie:
„§ 1. Nadaje się osobowość prawną jednostce organizacyjnej Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej pod nazwą „Federacja Bibliotek Kościelnych „Fides”, erygowanej przez Konferencję Episkopatu Polski.”;
- 3) po § 1 dodaje się § 1a w brzmieniu:
„§ 1a. Siedzibą Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” jest Warszawa.”.

§ 2. Rozporządzenie wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji: *wz. K. Kozłowski*

¹⁾ Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji kieruje działem administracji rządowej – wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, na podstawie § 1 ust. 2 pkt 3 rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji (Dz. U. poz. 97 i 225).

ARTYKUŁY

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych
Rok 24 (2018) nr 1 (46), s. 29-48
ISSN 1426-3777

MARTA CZYŻAK¹

KATALOG RĘKOPISÓW ŚREDNIOWIECZNYCH BIBLIOTEKI UNIWERSYTECKIEJ W TORUNIU ZASADY OPRACOWANIA

Na początku 2017 roku, po blisko siedemdziesięciu latach prac, ukazał się *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*². W poniższym artykule, powstałym na podstawie referatu wygłoszonego w czasie XXIII Walnego Zgromadzenia Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” we wrześniu 2017 roku, przedstawiono historię prac nad katalogiem oraz przyjęte założenia metodyczne (zasady) opracowania. Poszczególne założenia zostaną przybliżone na przykładzie opracowań poszczególnych aspektów średniowiecznego kodeksu rękopiśmiennego: jego zawartości i cech bibliologicznych.

Niemal cała kolekcja rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (siedemdziesiąt z siedemdziesięciu dwóch rękopisów) pochodzi z tzw. zbiorów zabezpieczonych, ponemieckich, pozyskiwanych w latach 1945-1947³. W lipcu 1946 roku przywieziono

¹ Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu.

² *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, oprac. M. Czyżak, przy współpracy M. Jakubek-Rackowskiej i A. Wagnera, Toruń 2016 (dalej: *Katalog rękopisów*).

³ Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu została utworzona we wrześniu 1945 roku, równocześnie z powstającym Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu. W pierwszych latach funkcjonowania jej księgozbiór pochodził przede wszystkim ze zbiorów zabezpieczonych i pod koniec 1949 roku liczył ponad 450 tys. tomów. Pod koniec 2016 roku zbiory biblioteki liczyły 1 347 tys. woluminów książek i 622 tys. woluminów czasopism oraz 475 tys. jednostek

do Torunia najważniejszą część późniejszego średniowiecznego zasobu biblioteki: sześćdziesiąt sześć rękopisów zabezpieczonych przez Inspektorat Szkolny w Pasłęku, pochodzących z dawnej Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu. Dr Stefan Burhardt (1899-1991), pierwszy dyrektor toruńskiej księżnicy (1945-1949), który kierował akcją pozyskiwania zbiorów zabezpieczonych, relacjonował w swym sprawozdaniu: „W dniu 18 lipca 1946 roku przejąłem [na podstawie zezwolenia Kuratorium Okręgu Mazurskiego] zbiory w Pasłęku pochodzące z zamku w Schlobitten, ewakuowane tam z Biblioteki Uniwersyteckiej w Królewcu. Ilość – 5 pełnych, 3-tonowych aut [...]. Treść – teologia – przeważnie protestancka, kilkadziesiąt woluminów rękopisów pergaminowych iluminowanych (w tym kilka tomów kronik i reguł zakonu krzyżackiego), kilkadziesiąt papierowych, 12 [!] srebrnych opraw ze słynnej «Silberne Bibliothek» (w tym 2 z wydartym całkowicie wnętrzem, puste oprawy) [...]. Superexlibrisy Fryderyka Wilhelma na olbrzymiej większości książek. Exlibrisy Bogusława Radziwiłła na kilkudziesięciu tomach”⁴.

Tomy te zostały zabezpieczone i przejęte przez Inspektorat Szkolny w Pasłęku w pierwszej połowie 1946 roku w majątkach rodziny Dohnów: w pałacu w Słobitach (niem. Schlobitten) oraz w pałacu i oficynie dworskiej w Karwinach (Karwinden) pod Pasłękiem. Do początku 1944 roku dyrekcja ówczesnej Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu ewakuowała tu najcenniejsze zbiory biblioteczne w liczbie ponad 120 tys. starych druków i około 2 tys. rękopisów: rękopisy średniowieczne i część nowożytnych, inkunabuły, stare druki, zwłaszcza zaopatrzone w cenne oprawy, a także cymelia eksponowane na zamku królów pruskich w Królewcu (ilumino-

zbiorów specjalnych (w tym ponad 55 tys. tomów starych druków). Biblioteka umożliwiała dostęp online do sześćdziesięciu ośmiu baz danych i 231 tys. książek elektronicznych, a Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa do ponad 43 tys. zdigitalizowanych obiektów biblioteki; zob. *Sprawozdania BU, Sprawozdanie za rok 2016* [PDF], www.bu.umk.pl/sprawozdania; por. www.bu.umk.pl/statystyka, 29.12.2017.

⁴ Archiwum Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (dalej: Archiwum BUMK), sygn. 1/240, *Sprawozdania dr. S. Burhardta z podróży służbowych (lipiec 1946 – lipiec 1947)*, k. 7 (powinno być: „14 srebrnych opraw”). Zob. także S. Burhardt, *Historia pierwszego pięciolecia Biblioteki UMK*, Studia o Działalności i Zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 3, Toruń 1987, s. 13-15, 20-21; H. Baranowski, *Zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, ich rozwój i kierunki przyszłego kształtowania*, Studia o Działalności i Zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 5, Toruń 1990, s. 23-31.

wane rękopisy, cenne stare druki i Srebrną Bibliotekę, czyli kolekcję dwudziestu srebrnych opraw książęcej pary Albrechta Hohenzollerna i Anny Marii Brunswickiej). Owe cymelia umieszczono w budynku dworskim w Karwinach⁵.

W 1946 roku trafiły do Torunia także zbiory biblioteki Gimnazjum Petera Gröninga w Stargardzie (Königliches und Gröning-sches Stadtgymnasium), wśród nich trzy piętnastowieczne rękopisy z dawnej biblioteki kościoła pw. Najświętszej Marii Panny w Stargardzie, włączonej do biblioteki gimnazjalnej w 1820 roku (*Legenda aurea* Jakuba de Voragine'a, kolekcja kazań *de tempore* oraz rękopis zawierający m.in. Nowy Testament i *Expositio Symboli apostolorum* Jana z Kwidzyna). W tym samym roku toruńska księżnica otrzymała wybrane rękopisy i stare druki z biblioteki Państwowego Gimnazjum Męskiego w Chojnicach (do 1920 roku Königliches Katholisches Gymnasium zu Conitz), m.in. czternastowieczny modlitewnik biskupa chełmińskiego Wikbolda Dobilsteina, pochodzący ze skasowanego w 1821 roku klasztoru Bernardynów w Lubawie⁶.

Inwentaryzację pozyskanych w ten sposób rękopisów rozpoczęła dr Maria Dunajówna (1900-1979), doktor filozofii Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, historyk literatury polskiej, kierownik biblioteki Katedry Literatury Polskiej USB, w latach 1948-1950 kierownik Działu Rękopisów w Oddziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Z około 1 300 wyselekcjonowanych rękopisów wybrała 201 najcenniejszych kodeksów (wśród nich siedemdziesiąt jeden rękopisów średniowiecznych) i wpisała je do inwentarza założonego w 1949 roku⁷. Jej opisy – mimo że tylko in-

⁵ M. Komorowski, *Das Schicksal der Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*, „Bibliothek Forschung und Praxis”, 4,2 (1980), s. 144-150.

⁶ A. Majewska, *Dzieje pewnej stargardzkiej biblioteki*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 46,1 (2005), s. 55, 58; Archiwum BUMK, sygn. 1/276, *Spis książek z biblioteki Państwowego Gimnazjum Męskiego z Chojnic*, 22 czerwca 1946 r.; M. Strutyńska, *Biblioteka Bernardynów w Lubawie*, Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi 9, red. B. Bieńkowska, Warszawa 1986, s. 7-8; też, *Stare druki bibliotek gimnazjalnych Chojnic i Chełmna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, w: *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane profesor Barbarze Bieńkowskiej*, red. M. Mlekicka, Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi 15a [t. specjalny], Warszawa 1993, s. 127, 131; M. Czyżak, A. Wagner, *Odnaleziony modlitewnik biskupa chełmińskiego Wikbolda Dobilsteina*, „Zapiski Historyczne”, 78,2 (2013), s. 107.

⁷ A. Mycio, M. Czyżak, *Sekcja Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu (Ludzie i zbiory 1945-2015)*, red. J. Możdżeń [w druku].

wentarzowe – cechuje duża dokładność w datowaniu kodeksów i trafność w identyfikacji utworów. Zawierają one także skrócone dane o oprawach i wzmiankę o iluminacjach. Dr M. Dunajówna sporządziła także pierwszy uproszczony katalog kartkowy w układzie chronologiczno-działowym, wykonała zestawienie sygnatur rękopisów iluminowanych i zaczęła gromadzić księgozbiór podręczny⁸. Trzeba podkreślić, że pracę w Dziale Rękopisów łączyła z innymi obowiązkami bibliotecznymi, jako że była jednocześnie kierownikiem Działu Muzyki oraz Oddziału Magazynów i Konserwacji, prowadziła ćwiczenia z bibliografii polskiej i nauk pomocniczych historii literatury dla studentów filologii polskiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika⁹.

W latach 1950-1956 Działem Rękopisów kierował Leonard Jarzębowski, filolog klasyczny. Zinwentaryzował kolejne rękopisy nowożytne (636 jednostek), kontynuował pracę nad katalogiem kartkowym rękopisów w układzie działowym. W 2009 roku katalog ten został udostępniony online i do 2016 roku stanowił jedyną pomoc biblioteczną zawierającą najważniejsze dane o kolekcji¹⁰. Leonard Jarzębowski rozpoczął także pogłębione opracowywanie poszczególnych kodeksów, prowadzone jeszcze w latach siedemdziesiątych XX wieku z myślą o publikacji katalogu. Zgodnie z projektem dr Elwiry Wróblewskiej, kolejnego kierownika Działu Rękopisów (1957-1975), miał on stanowić jedną z części katalogu rękopisów biblioteki¹¹. Plany te nie zostały ostatecznie zrealizowane, zabrakło zapewne czasu i specjalistycznego warsztatu, obawiano się też żądań zwrotu kolekcji do Kaliningradu na mocy zasady pertynencji terytorialnej. Pozostały po nich jednak wartościowe opisy rękopiśmienne poszczególnych kodeksów, wykorzystywane w podjętych po 2005 roku pracach nad katalogiem rękopisów¹².

W pracach tych uczestniczyli najpierw toruńscy bibliotekarze historycy¹³. Po wstępnym przebadaniu całego zespołu okazało się

⁸ *Tamże*.

⁹ Archiwum UMK, sygn. K-14/75, *Akta osobowe pracowników (M. Dunajówna)*.

¹⁰ Komputerowy Katalog Kartkowy Rękopisów. Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, www.kat.umk.pl/rekopisy, 30.10.2017.

¹¹ E. Wróblewska, *Katalog rękopisów Biblioteki Głównej UMK. Charakterystyka zbiorów w aspekcie wydawniczym*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 27, 1 stycznia – 31 grudnia 1973 roku, Warszawa – Poznań 1975, s. 65.

¹² Archiwum Sekcji Rękopisów BUMK.

¹³ Por. *Katalog rękopisów*, s. XXXI-XXXIV.

jednak, że ponad czterdzieści rękopisów (eksponowanych przeciw częściowo na zamku królów pruskich w Królewcu) zdobią iluminacje: figuralne lub kaligraficzne inicjały, miniatury, bordiury, ponadto niektóre z nich okrywają rzadkie, a przez to cenne oprawy. W 2009 roku badania nad kolekcją podjęli zatem także historycy sztuki z UMK: dr Monika Jakubek-Raczkowska i dr Arkadiusz Wagner. Ich obecność okazała się niezbędna (i nieoceniona) do precyzyjnego opisu zdobień i charakterystyki opraw rękopisów, a tym samym ściślejszego datowania i określenia miejsca powstania lub fundatora poszczególnych kodeksów¹⁴. W trakcie prac nad katalogiem sześć rękopisów poddano pełnej konserwacji. Spostrzeżenia osób przeprowadzających konserwację, a także opracowana przez nie dokumentacja konserwatorska znacznie poszerzyła wiedzę o cechach fizycznych rękopisów i pozwoliła na ich dokładniejszy opis katalogowy¹⁵. Ocenę pergaminu poszczególnych kodeksów wykonała Lidia Bannach-Szewczyk z Oddziału Konserwacji. Kilka rękopisów z kolekcji stało się przedmiotem wartościowych opracowań studenckich¹⁶, w tym czasie powstały

¹⁴ Zob. M. Czyżak, *Interdyscyplinarne prace badawcze nad Katalogiem rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, w: Stare i nowe dziedzictwo Torunia, Bydgoszczy i regionu*, red. J. Raczkowski, Toruń [w druku].

¹⁵ Np. A. Szczepaniak, *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Rękopiśmienny pergaminowy brewiarz bernardyński z XV w. należący do Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 2011 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK]; B. Wojdyła, L. Bannach-Szewczyk, I. Miller, *Dokumentacja konserwatorska rękopisu „Zbiór traktatów i recept medycznych z XIII w.” o sygn. 12/II ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej UMK*, Toruń 2011 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK]; L. Bannach-Szewczyk, B. Wojdyła, M. Wojtczak, M. Poksińska, *Dokumentacja konserwatorska „Apokalypse Heinricha von Hesler”, sygn. Rps 64/III, ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 2013 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK]; L. Bannach-Szewczyk, B. Wojdyła, *Kodeks „Liber pastoralis editus a sancto Gregorio, Regula pastoralis” ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich*, Toruń 2014 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK]; B. Wojdyła, L. Bannach-Szewczyk, *Konserwacja rękopisu „Sermones super Psalterium” (Rps 9/I) ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, „Folia Toruniensia”, 15 (2015), s. 107-114.*

¹⁶ A.K. Jędrzejewska, *Gotyckie iluminacje „Catena aurea” z kregu krzyżackiego na przykładzie „Komentarzy św. Tomasza z Akwinu do Ewangelii św. Marka” ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. K. Szczepkowskiej-Naliwajek, Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, Toruń 2006 [CD, Sekcja Rękopisów BUMK]; też, *Gotyckie iluminacje „Catena aurea super Marcum” ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, „Folia Toruniensia”, 9-10 (2009-2010), s. 7-32*; B. Pietruliwicz, *Zespół szkiców zawartych w średniowiecznym rękopiśmie Rps 9/I ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, praca seminaryjna napisana pod kierunkiem dr hab. M. Jakubek-Raczkowskiej, Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, Toruń 2011 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK]; M. Marszałkowski, *Toruński rękopis Statutów zakonu krzyżackiego*, praca

również artykuły poświęcone wybranym rękopisom lub ich grupom, skupione na proveniencjach, właściwościach tekstowych lub dekoracjach kodeksów¹⁷.

Jako wzór opisu katalogowego toruńskich rękopisów, poza *Wytycznymi opracowania rękopisów w bibliotekach polskich* (1955), przyjęto przede wszystkim *Zasady opisu katalogowego rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej*, opracowane przez Jerzego Zatheya (1911-1999), wybitnego kodykologa i rękopiśmiennika, długoletniego kierownika Oddziału Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej (1957-1981), współautora czterech pierwszych tomów katalogu rękopisów średniowiecznych BJ (od 1980 roku ukazało się łącznie dziesięć tomów)¹⁸. Korzystano także z doświadczeń badaczy wrocławskich, zawartych w trzech tomach katalogu rękopisów tamtejszej Biblioteki Uniwersyteckiej¹⁹, oraz z rozwiązań stosowanych w katalogach niemieckich i skandynawskich, dostępnych częściowo (w formie skanów) w bazie Manuscripta Mediaevalia²⁰, zawierającej także elektroniczne opisy rękopisów z bibliotek europejskich²¹.

magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. M. Jakubek-Raczkowskiej, Toruń 2012 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK].

¹⁷ Np. M. Czyżak, *Rękopisy poklasztorne w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Proveniencje*, w: *Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*, red. P. Oliński, W. Rozyński, W. Rozyński, Wrocław 2015, s. 153-165; M. Jakubek-Raczkowska, M. Czyżak, *Wokół Biblii Lutra z Brunszwiku. Dekoracje filigranowe grupy kodeksów pruskich z XIV wieku*, w: *Imagines pictae. Studia nad gotyckim malarstwem w Polsce*, red. M. Walczak, W. Walanus, Kraków 2016, s. 289-306.

¹⁸ *Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich*, Wrocław 1955; *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 1-10, Wratislaviae – Cracoviae 1980-2012; zob. też *Przedmowa* Jerzego Zatheya do t. 1, s. XXI-XXXI; M. Zwiercan, *Kodykolog i rękopiśmiennik, historyk kultury średniowiecza i renesansu – Jerzy Zathej*, w: *Znawcy rękopisów, Bibliotekarze Polscy we Wspomnieniach Współczesnych* 7, red. H. Zasadowa, M. Kocięcka, Warszawa 2002, s. 94-108.

¹⁹ *Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi latinorum signa 180-260 comprehensens compositus a Constantino Cl. Jazdzewski*, Wratislaviae 1982; *Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum, qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6055-6124 comprehensens*, oprac. S. Kądzelski, W. Mrozowicz, przy współudziale J. Gromadzkiego, J. Przytułskiego, H. Strzeleckiej-Ascher, Codices Milichiani 1, Wratislaviae 1998; *Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6125-6181 comprehensens*, oprac. S. Kądzelski, J. Przytułski, przy współudziale W. Mrozowicza, H. Strzeleckiej-Ascher, Codices Milichiani 2, Wratislaviae 2004.

²⁰ Manuscripta Mediaevalia, www.manuscripta-mediaevalia.de, 29.12.2017.

²¹ Por. niemiecka instrukcja opracowania rękopisów średniowiecznych: *Richtlinien Handschriftenkatalogisierung*, Deutsche Forschungsgemeinschaft, Bonn – Bad Godesberg 1992, s. 9-33.

Dwadzieścia osiem rękopisów niemieckojęzycznych z toruńskiej kolekcji zostało już opracowanych w katalogu Ralfa Päslera²², a ich ciągle uaktualniane skrócone opisy można znaleźć w bazie Handschriftencensus²³. Na potrzeby opracowywanego katalogu opisy te uzupełniano o szersze charakterystyki cech bibliologicznych kodeksów, zwłaszcza zdobień i opraw oraz proveniencji.

Przyjęty schemat opisu katalogowego, wzorowany na zasadach opisu Biblioteki Jagiellońskiej, składa się z trzech zasadniczych części: I. opisu ogólnego rękopisu, II. wykazu zawartości, III. opisu bibliologicznego.

Opis ogólny obejmuje:

1. obecną sygnaturę (dawne sygnatury umieszczono przy historii kodeksu),
2. język (języki) tekstu głównego,
3. czas powstania rękopisu,
4. materiał pisarski (pergamin, papier),
5. wymiary bloku,
6. liczbę kart (liczbę kart bloku podawano cyfrą arabską, liczbę kart ochronnych cyfrą rzymską, z podziałem na karty przednie i tylne np. II + 87 + II k.).

Wykaz zawartości wyszczególnia wszystkie wyodrębnione w rękopisie jednostki treściowe (komentarze, traktaty, pojedyncze kazania, wierszyki, wypisy z dzieł ówczesnych autorytetów, wpisy dokumentów, obszerne noty). Każdy utwór otrzymał numer złożony z cyfr arabskich, zgodny z kolejnością w rękopisie. Pod kolejnymi numerami poprzedzonymi gwiazdką odnotowywano teksty wpisane na wykleykach lub kartach ochronnych.

Autora i tytuł poszczególnych jednostek ustalano na podstawie repertoriów lub wydanych katalogów rękopisów, a jeśli tekst nie został wspomniany w literaturze, formułowano tytuł samodzielnie na podstawie treści utworu. Informacje te poprzedzano zakresem kart, na których wpisano utwór, z zaznaczeniem *recto* i *verso* karty oraz lewej (a) i prawej (b) kolumny tekstu, np. k. 1ra-2vb.

²² R.G. Päslar, *Katalog der Mittelalterlichen deutschsprachigen Handschriften der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg. Nebst Beschreibung der mittelalterlichen deutschsprachigen Fragmente des ehemaligen Staatsarchivs Königsberg*, München 2000.

²³ Handschriftencensus, www.handschriftencensus.de, 30.10.2017.

W przypadku kazań czy też zbioru kwestii charakteryzowano zawartość całego zbioru, np. *Sermones de tempore, Sermones de sanctis, Quaestiones super libros Sententiarum Petri Lombardi*. W celu właściwej identyfikacji tekstu podawano jego incipit i explicit, szczególnie obszerne w przypadkach utworów nienotowanych w repertoriach. Pod tekstem umieszczano informację o jego kompletności i redakcji (wersji). Przytaczano dostępne edycje tekstu (od wydań inkunabułowycy poprzez edycje nowożytne, zwłaszcza w zbiorze Patrologia Latina, po współczesne, np. w serii Corpus Christianorum)²⁴. Starano się zidentyfikować tekst poprzez odniesienie do „numeru” (tj. utworu) w odpowiednim repertorium (np. *Repertorium biblicum*, repertorium kazań średniowiecznych)²⁵, analogicznego utworu występującego w toruńskich rękopisach lub opracowanego w drukowanych katalogach (przede wszystkim BJ) lub też w bazach elektronicznych (np. Manuscripta Mediaevalia lub w czeskiej bazie Manuscriptorium²⁶). Na koniec podawano literaturę odnoszącą się do tekstu.

Za przykład rękopisu szczególnie bogatego w zidentyfikowane utwory posłuży kodeks z księgozbioru Jana Albrechta, kanonika i dziekana kapituły katedralnej w Królewcu (zm. po 1411 roku), przekazany przez właściciela tamtejszej bibliotece katedralnej²⁷. Po sekularyzacji państwa zakonnego, jeszcze w pierwszej połowie XVI wieku rękopis wraz z całą biblioteką katedralną został włączony do biblioteki zamkowej księcia Albrechta Hohenzollerna. W rękopisie zidentyfikowano dziewiętnaście utworów (z reguły ich fragmenty), m.in. wierszowany komentarz do Biblii *Aurora* Piotra Rigi (k. 1r-86va), ge-

²⁴ Patrologiae Cursus Completus. Series Latina, red. J.P. Migne, t. 1-221, Paris 1844-1864; Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, t. 1 - , Turnhout 1971 - .

²⁵ F. Stegmüller, *Repertorium biblicum medii aevi*, t. 1-11, Matriti 1940-1980, www.repbib.uni-trier.de/cgi-bin/rebihome.tcl, 20.10.2017; J.B. Schneyer, *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150-1350*, t. 1-11, Münster 1969-1990.

²⁶ Manuscriptorium, www.manuscriptorium.com, 30.10.2017.

²⁷ R. Biskup, *Das Domkapitel von Samland (1285-1525)*, Toruń 2007, s. 397-398; o omawianym rękopisie: zob. M. Czyżak, *Medieval Manuscripts as Ego-Documents on Examples of the Prayer Book of Wikbold Dobilstein and the Biblical-Moralistic Collection of Johann Albrechta in the 4th Quarter of the 14th Century*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2013. Neuere Editionen der sogenannten „Ego-Dokumente” und andere Projekte in den Editionswissenschaften*, red. H. Flachenecker, J. Tandeci, K. Kopiński, Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do spraw Edycji Źródła 7, Toruń 2015, s. 13-25, il. 2 na s. 24.

neologię Chrystusa ukazaną na tle wydarzeń z historii biblijnej i antycznej: *Compendium historiae in genealogia Christi* Piotra z Poitiers (Petrus Pictaviensis) (k. 88r-97r), rozdziały o tonsurze duchownych z *Gemma animae* Honoriusza z Autun (Honorius Augustodunensis) (k. 97v-98r), komentarz do Dziesięciu przykazań (k. 98rv), księgę XII podręcznika gospodarstwa wiejskiego *Ruralia commoda* Piotra Crescenzi (Petrus de Crescentiis) (k. 105v-107v), fragment *Historia scholastica* Piotra Comestora (*Historia Evangelica*, k. 112r-158v), opowieść o czynach Apostołów: *Historia Actuum Apostolorum* Piotra z Poitiers (k. 160r-195r) oraz skrót *De consensu Evangelistarum* św. Augustyna (k. 195r-218v)²⁸. Na pustych kartach między utworami właściciel kodeksu i pomysłodawca całego zbioru tekstów, Jan Albrechta, dopisał jeszcze moralizujące wierszyki, sentencje i cytaty, m.in. z *Moralii* św. Grzegorza Wielkiego i z *De institutione laicali* Jonasa, biskupa Orleanu (zm. 841). Na karcie 107v zidentyfikowano cztery utwory wpisane przypuszczalnie ręką sambijskiego kanonika: dwa ostatnie wyrazy urwanego zdania z księgi XII *Ruralia commoda*, wymienającego warzywa i zioła wysiewane w ogrodzie w październiku: *thiminum*, *origanum*. Wspomniana wcześniej (na odwrocie karty) gorczyca (*sinapis*) zainspirowała autora zbioru do wpisania poniżej kolejnych utworów: *Granum sinapis* (ziarno gorczycy) – mistycznej pieśni ku czci Trójcy Świętej, powstałej na początku XIV wieku w kręgu mistrza Jana Eckharta w Turyngii²⁹ oraz ekscerptu (wyciągu) z łacińskiego komentarza do tej pieśni. Z tego ostatniego tekstu pochodzi też tytuł utworu, wyrażający głębię treści i siłę oddziaływania niepozornego w swej formie wiersza: – *Nota. Hoc dictamen dicitur granum synapis et habet octo periados...*³⁰. Bezpośrednio przed *Granum sinapis* znalazły się jeszcze dwa pouczenia o modlitwie: *Oratio*

²⁸ Katalog rękopisów, s. 318-327.

²⁹ Edycja: R.G. Päsler, *Ein neuer Textzeuge des „Granum sinapis“ aus der Königsberger Dombibliothek*, „Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur“, 136 (2007), s. 63. Literatura: K. Ruh, *Granum sinapis*, w: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, red. K. Illing, Ch. Stöckinger-Löser, t. 3, oprac. K. Ruh [i in.], Berlin – New York 1981, k. 220-222; R.G. Päsler, *Deutschsprachige geistliche Texte des Mittelalters in Preußenland*, „Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa“, 13 (2005), s. 39-40.

³⁰ Edycja: M. Bindschedler, *Der lateinische Kommentar zum Granum sinapis*, Basler Studien zur Deutschen Sprache und Literatur 9, Basel 1949. Literatura: k. Ruh, *Granum sinapis*, k. 223-224; R.G. Päsler, *Ein neuer Textzeuge*, s. 64.

valet: ad suscitandum memoriam peccatorum [...] ad merendum veniam delictorum; In oratione non prodest multiloquium [...] ubi plurima verba, ibi egestas, to ostatnie oparte na cytatach z Księgi Mądrości i Mądrości Syracha.

Trzecia część opisu katalogowego rękopisów, opis bibliologiczny, obejmuje:

1. zapis liczby składek i ich struktury,
2. opis pergaminu lub wykaz znaków wodnych papieru,
3. charakterystykę pisma i zdobień,
4. wybrane noty i glosy (cytaty),
5. opis oprawy,
6. historię kodeksu,
7. notę bibliograficzną.

Znaki wodne identyfikowano na podstawie katalogów filigranów Franciszka Piekosińskiego, Charles'a Briqueta i Gerharda Piccarda³¹. Poprawna identyfikacja znaku, nie zawsze łatwa ze względu na wielość nieznacznie różniących się wariantów jednego filigranu, umożliwia w miarę precyzyjne datowanie papieru, a tym samym części lub całego rękopisu.

Ze względu na dużą liczbę rękopisów iluminowanych, w większości nieznanych lub niedostatecznie opracowanych, ze szczególną uwagą potraktowano punkt trzeci schematu (Pismo i zdobienia). Opisywano organizację strony: informowano o obecności schematu pisarskiego, liniowania, podawano wymiary lustra i liczbę kolumn tekstu.

Określano rodzaj pisma, bazując przede wszystkim na pracy Władysława Semkowicza (minuskuła romańska; minuskuła gotycka: 1. kaligraficzna: tekstura, rotunda (*littera Bononiensis*); 2. kursywa; 3. bastarda), sięgano także do umożliwiającej głębszy, bardziej precyzyjny opis pisma terminologii Alberta Deroleza³². Starano się wyróżniać ręce pisarskie. Wyliczano elementy rubrykowania: wpisa-

³¹ F. Piekosiński, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów, przechowanych w archiwach i bibliotekach polskich, głównie krakowskich, wiek XIV*, Kraków 1893; tenże, *Wybór znaków wodnych z XV stulecia*, Kraków 1896; C.M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, t. 1-4, Paris 1907 (reprint: Mansfield Center, 2007); *Die Wasserzeichenkartei Piccard in Hauptstaatsarchiv Stuttgart*, Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg. Sonderreihe 1-17, Stuttgart 1961-1997.

³² W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2011; A. Derolez, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books. From the Twelfth of the Early Sixteenth Century*, Cambridge 2006.

ne innym niż czarny atramentem litery inicjalne (lombardy), tytuły rozdziałów, znaki akapitu, kolofony, przekreślone wielkie litery, podkreślenia w tekście. Wspominano o żywej paginie. Charakteryzowano następnie poszczególne elementy dekoracji³³: inicjały kaligraficzne i figuralne, miniatury i bordiury. Określano ich liczbę, wysokość (w wersach), technikę wykonania, kolorystykę, przedstawienia. Jeśli zdobienia rękopisu stały się już przedmiotem opublikowanych opracowań, opis ten niekiedy skracano, zawsze jednak umieszczano pod nim komentarz dotyczący środowiska i czasu powstania dekoracji, ich funkcję ideową, związek z fundatorem. W kilku przypadkach wskazano warsztat konkretnego artysty lub szkołę czy środowisko artystyczne, w którym przypuszczalnie powstały (np. Florencja w przypadku modlitewników 8 i 85)³⁴.

Za przykład może tu służyć katalogowy opis zdobień niemieckojęzycznego komentarza św. Tomasza z Akwinu do Ewangelii św. Marka (*Catena aurea super Marcum*), jednej z części czterotomowego cyklu zawierającego wybrane z dzieł ojców Kościoła objaśnienia do kolejnych wersetów czterech Ewangelii³⁵. Rękopis powstał w skryptorium na zamku w Malborku lub w Królewcu w drugiej połowie XIV wieku. Obok 196 inicjałów filigranowych o wysokości dwóch wersów, naprzemiennie błękitnych lub czerwonych, zawiera także czternaście miniatur kolumnowych: trzy wprowadzające i jedenaście ilustrujących pierwsze wersety komentowanych fragmentów Ewangelii. Ukazują one działalność publiczną Chrystusa: nauczanie, dyskusje z faryzeuszami, cuda objawiające Jego boską naturę, tworząc „narracyjny cykl chrystologiczny”³⁶. „Dosadność obrazowa i prostota, rekompensowana barwą i złotem, wynikały być może z krzyżackiego usus dzieła. Program dekoracji mógł się przy tym wiązać się z funkcją propagandową – cykl wyobrażeń publicznej działalności Chrystusa można odczytać w kontekście ewangelizacyjnego, apostołskiego charyzmatu Zakonu”³⁷.

³³ Tę część opisu katalogowego opracowała dr hab. Monika Jakubek-Raczkowska z Zakładu Historii Sztuki Średniowiecznej i Nowożytnej Wydziału Sztuk Pięknych UMK.

³⁴ M. Jakubek-Raczkowska, *Dwa włoskie modlitewniki z XV wieku jako przykład nowego rozpoznania średniowiecznych manuskryptów ze zbiorów toruńskich*, w: *Stare i nowe dziedzictwo Torunia, Bydgoszczy i regionu*, red. J. Raczkowski, Toruń [w druku].

³⁵ BUMK, Rps 76/V; M. Jakubek-Raczkowska, w: *Katalog rękopisów*, s. 331, il. 223-227.

³⁶ A.K. Jędrzejewska, *Gotyckie iluminacje „Catena aurea super Marcum”*, s. 16-20.

³⁷ M. Jakubek-Raczkowska, w: *Katalog rękopisów*, s. 331.

W kolejnej, czwartej części opisu (Noty i glosy) cytowano przede wszystkim noty historyczne (szczególnie liczne w kalendarzach poprzedzających rękopisy liturgiczne) lub oddające mentalność i kulturę umysłową glosatora. Starano się wyróżniać rękę autora not.

Z dużą uwagą traktowano także oprawy kodeksów (punkt piąty), dostrzegając w nich potencjalnie źródło informacji o czasie, miejscu powstania rękopisu i jego dalszych losach³⁸. Opisywano rodzaj oprawy (deska pokryta skórą, pergamin), zapięcia, okucia. Charakteryzowano dekorację okładek: technikę, w jakiej została wykonana (wycisk ślepy lub złożony, wykonany stemplami, plaketami, radełkiem), ważniejsze przedstawienia, superekslibrisy. Informowano o wyklejkach, kartach ochronnych, przy czym ewentualne znaki własnościowe (sygnatury, pieczęcie, ekslibrisy) umieszczone na wyklejkach lub naklejone na grzbiecie ujmowano w opisie oprawy, natomiast noty własnościowe, szczególnie ważne dla badań proveniencyjnych, cytowano w kolejnym, szóstym punkcie opisu. Starano się także wskazać warsztat introligatorski lub ośrodek, w którym powstała oprawa. Kilka z nich okazało się rzadkimi, być może jedynymi egzemplarzami w dotychczas rozpoznanych zbiorach polskich, np. oprawa modlitewnika biskupa chełmińskiego Wikbolda Dobilsteina (1363-1385, zm. 1400), dzieło introligatora z kręgu kolońskiego Mistrza Księgi Przysiąg (Eidbuch-Meister), powstałe w latach siedemdziesiątych lub osiemdziesiątych XIV wieku³⁹, albo oprawa rękopisu sumy *Super titulis Decretalium* Bernarda de Bottone, powstała przypuszczalnie w Prusach Krzyżackich w XIV wieku. Jej dekoracja jest wyjątkowa: jasną skórę okrywającą deski zdobią wyznaczone ukośnymi liniami strychulca romby i trójkąty, pomalowane na kolor czarny, czerwony i prawdopodobnie niegdyś białe. Kompozycja i kolorystyka tej dekoracji „mogła odzwierciedlać romboidalno-szachownicowe zestawienie barw herbu lub też

³⁸ Tę część opisu katalogowego opracował dr Arkadiusz Wagner z Zakładu Książki Dawnej i Współczesnej Wydziału Nauk Historycznych UMK.

³⁹ BUMK, Rps 100/I; M. Czyżak, A. Wagner, *Odnaleziony modlitewnik*, s. 104-107; A. Wagner, *Nieznane cymelia introligatorstwa średniowiecznego w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 44 (2013), s. 181-183; M. Czyżak, *Cymelia introligatorstwa średniowiecznego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 424, 430, il. 3 na s. 425; *Katalog rękopisów*, s. 381-382, il. 256-258 na s. 383-385.

ograniczać się do efektownego ukazania herbowych barw o zupełnie innej ikonografii” – barw herbowych nieznanego właściciela (zapewne dostojnika zakonu krzyżackiego)⁴⁰.

W przedostatnim, szóstym punkcie opisu bibliologicznego starano się odtworzyć historię kodeksu: od fundatora i skryptorium po akcesję, pozyskanie przez Bibliotekę Uniwersytecką. Gromadzono w tym celu informacje o notach i znakach własnościowych występujących na oprawie lub kartach rękopisu, tj. noty wpisane na oprawie i znaki naniesione w bloku cytowano *in extenso*. Niżej, w formie opisowej, rekonstruowano dzieje rękopisu, wykorzystując także informacje uzyskane w czasie badań nad właściwościami tekstów i cechami bibliologicznymi kodeksów.

Najcenniejszym źródłem informacji okazywały się zawsze noty własnościowe: właścicieli prywatnych (np. nota „Liber fratris Andree Ruperti plebani” na wyklejce rękopisu Andrzeja Rupertiego, plebana kościoła pw. Najświętszej Marii Panny w Gdańsku, 1438-1447)⁴¹ oraz instytucjonalnych (nota „Liber sancte Marie in Polplin” w rękopisie do początków XIX wieku należącym do biblioteki opactwa Cystersów w Pelplinie)⁴².

Trzeba podkreślić także wartość informacyjną not o charakterze kommemoratywnym, wpisywanych w części kalendarzowej rękopisów liturgicznych, np. noty o poświęceniu (w niedzielę po oktawie uroczystości Narodzenia Najświętszej Marii Panny) kaplicy na zamku w Królewcu w kalendarzu kolektarza brewiarzowego, należącego przypuszczalnie do biblioteki katedralnej w Królewcu lub do wyposażenia tamtejszej kaplicy zamkowej („Dedicatio in castro Konigisboegk dominice post octavas Nativitatis Marie”)⁴³. Z kolei noty w kalendarzu poprzedzającym piętnastowieczne Statuty zakonu krzyżackiego potwierdziły przynależność kodeksu do księgozbioru konwentu krzyżackiego w Toruniu⁴⁴.

⁴⁰ BUMK, Rps 27/II; A. Wagner, *Nieznane cymelia*, s. 203-204 (stąd pochodzi cytata); tenże, *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016, s. 66; M. Czyżak, *Cymelia introligatorstwa średniowiecznego*, s. 421, 430, il. 2 na s. 423; *Katalog rękopisów*, s. 109-110.

⁴¹ BUMK, Rps 39/III; *Katalog rękopisów*, s. 160-163.

⁴² BUMK, Rps 12/II; *Katalog rękopisów*, s. 50-57.

⁴³ BUMK, Rps 156/III, k. 6r; *Katalog rękopisów*, s. 404-409.

⁴⁴ BUMK, Rps 78/II, k. 1v, 2v; *Katalog rękopisów*, s. 340-343.

Jasnym, czytelnym znakiem własnościowym były także ekslibrisy (np. księcia Albrechta Hohenzollerna)⁴⁵. Trzeba też wspomnieć o nieco trudniejszych w interpretacji iluminowanych protoekslibrisach renesansowych: herbach umieszczanych w funkcji znaków własnościowych na pierwszej karcie rękopisu. Przykład może tu stanowić protoekslibris w modlitewniku 85: herb nieznanego właściciela otoczony wieńcem laurowym podtrzymywany przez putta, umieszczony w bordiurze karty rozpoczynającej *Godzinki ku czci Najświętszej Marii Panny (Officium parvum beatae Mariae Virginis)*⁴⁶.

Jak zaskakujące mogą być losy książek, dowodzą dzieje rękopisów poklasztornych, np. cenne kodeksy ze skasowanego przez władze pruskie w 1823 roku opactwa cysterskiego w Pelplinie przekazano m.in. do Biblioteki Uniwersyteckiej w Królewcu. W przedwojennym zasobie biblioteki królewieckiej udało się zidentyfikować dziesięć tomów o tej proveniencji. Dwa z nich: zbiór rękopisów medycznych z początków XIII wieku i zbiór anonimowych kazań wielkopostnych (*Sermones quadragesimales*) z 1474 roku, w wyniku wojennych i powojennych przemieszczeń księgozbiorów trafiły do Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu⁴⁷.

W ostatnim punkcie opisu bibliologicznego (Nota bibliograficzna) informowano o papierowych edycjach rękopisu, a także o jego ewentualnej publikacji w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej. Dzięki KPBC można obecnie przeglądać online kopie cyfrowe trzydziestu siedmiu toruńskich rękopisów, są one pobierane i udostępniane także przez bazę Manuscriptorium prowadzoną przez czeską Bibliotekę Narodową⁴⁸. Dalej zamieszczano dane bibliograficzne opracowań wspominających ów rękopis.

⁴⁵ J. Tondel, *Ekslibrisy Biblioteki Zamkowej księcia Albrechta*, w: tenże, *Książka w dawnym Królewcu Pruskim*, Toruń 2001, s. 264-268, il. na s. 269-276.

⁴⁶ BUMK, Rps 85/I, k. 13r; *Katalog rękopisów*, s. 366-372, il. na k. 366; por. A. Wagner, *Superekslibris polski*, s. 74-76, 109-114, 137-139.

⁴⁷ BUMK, Rps 12/II, Rps 55/IV; M. Czyżak, *Rękopisy poklasztorne*, s. 154-156, 158-161, 163-165; *Katalog rękopisów*, s. 50-57, 226-235.

⁴⁸ Kujawsko-Pomorsko Biblioteka Cyfrowa, Kolekcja rękopisów średniowiecznych, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=77063>; Rękopisy średniowieczne zdigitalizowane dzięki dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=77062>, 30.10.2017.

Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (Toruń 2016), opracowany po wielu latach starań według podanych wyżej zasad, w zamyśle jego twórców miał ukazać badaczom i szerszemu gronu czytelników piękno zewnętrzne i bogactwo treści średniowiecznych kodeksów, odsłonić zawarty w nich potencjał badawczy i zachęcić do podejmowania prac katalogowych, konserwatorskich oraz do digitalizacji wybranych rękopisów.

Bibliografia

- Archiwum Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, sygn. 1/240, *Sprawozdania dr. S. Burhardta z podróży służbowych (lipiec 1946 – lipiec 1947)*.
Archiwum BUMK, sygn. 1/276, *Spis książek z biblioteki Państwowego Gimnazjum Męskiego z Chojnic*.
Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, sygn. K-14/75, *Akta osobowe pracowników (M. Dunajówna)*.
Bannach-Szewczyk Lidia, Wojdyła Barbara, *Kodeks „Liber pastoralis editus a sancto Gregorio, Regula pastoralis” ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich*, Toruń 2014 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK].
Bannach-Szewczyk Lidia, Wojdyła Barbara, Wojtczak Mirosława, Poksińska Maria, *Dokumentacja konserwatorska „Apokalypse Heinricha von Hesler”, sygn. Rps 64/III, ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 2013 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK].
Baranowski Henryk, *Zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, ich rozwój i kierunki przyszłego kształtowania*, *Studia o Działalności i Zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika* 5, Toruń 1990, s. 23-45.
Bindschedler Maria, *Der lateinische Kommentar zum Granum sinapis*, *Basler Studien zur Deutschen Sprache und Literatur* 9, Basel 1949.
Biskup Radosław, *Das Domkapitel von Samland (1285-1525)*, Toruń 2007.
Briquet Charles Moïse, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, t. 1-4, Paris 1907 [reprint: Mansfield Center, 2007].
Burhardt Stefan, *Historia pierwszego pięciolecia Biblioteki UMK*, *Studia o Działalności i Zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika* 3, Toruń 1987, s. 7-29.
Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur, t. 1-10, Wratislaviae – Cracoviae 1980-2012.

Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6125-6181 comprehensens, oprac. S. Kądzielski, J. Przytułski, przy współudziale W. Mrozowicza, H. Strzeleckiej-Ascher, Codices Milichiani 2, Wratislaviae 2004.

Catalogus codicum medii aevi manuscriptorum, qui in Bibliotheca Universitatis Wratislaviensis asservantur signa 6055-6124 comprehensens, oprac. S. Kądzielski, W. Mrozowicz, przy współudziale J. Gromadzkiego, J. Przytułskiego, H. Strzeleckiej-Ascher, Codices Milichiani 1, Wratislaviae 1998.

Catalogus manu scriptorum codicum medii aevi latinorum signa 180-260 comprehensens compositus a Constantino Cl. Jażdżewski, Wratislaviae 1982.

Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 1- , Turnhout 1971- .

Czyżak Marta, *Cymelia introligatorstwa średniowiecznego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Tegumentologia polska dzisiaj*, red. A. Wagner, Toruń 2015, s. 419-433.

Czyżak Marta, *Interdyscyplinarne prace badawcze nad Katalogiem rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Stare i nowe dziedzictwo Torunia, Bydgoszczy i regionu*, red. J. Raczkowski, Toruń [w druku].

Czyżak Marta, *Medieval Manuscripts as Ego-Documents on Examples of the Prayer Book of Wikbold Dobilstein and the Biblical-Moralistic Collection of Johann Albrecht in the 4th Quarter of the 14th Century*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2013. Neuere Editionen der sogenannten „Ego-Dokumente“ und andere Projekte in den Editionswissenschaften*, red. H. Flachenecker, J. Tandeki, K. Kopiński, Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do spraw Edycji Źródeł 7, Toruń 2015, s. 13-25.

Czyżak Marta, *Rękopisy poklasztorne w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Proweniencje*, w: *Źródła i materiały do badań nad kasatami klasztorów z obszaru Pomorza Nadwiślańskiego i ziemi chełmińskiej (XIX i XX w.)*, red. P. Oliński, W. Rozynkowski, Wrocław 2015, s. 153-165.

Czyżak Marta, Wagner Arkadiusz, *Odnaleziony modlitewnik biskupa chełmińskiego Wikbolda Dobilsteina*, „Zapiski Historyczne”, 78,2 (2013), s. 99-116.

Derolez Albert, *The Palaeography of Gothic Manuscript Books. From the Twelfth of the Early Sixteenth Century*, Cambridge 2006.

Die Wasserzeichenkartei Piccard in Hauptstaatsarchiv Stuttgart, Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg. Sonderreihe 1-17, Stuttgart 1961-1997.

Handschriftencensus, www.handschriftencensus.de, 30.10.2017.

Jakubek-Raczkowska Monika, *Dwa włoskie modlitewniki z XV wieku jako przykład nowego rozpoznania średniowiecznych manuskryptów ze zbiorów toruńskich*, w: *Stare i nowe dziedzictwo Torunia, Bydgoszczy i regionu*, red. J. Raczkowski, Toruń [w druku].

Jędrzejewska Anna Kornelia, *Gotyckie iluminacje „Catena aurea super Marcum” ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Folia Torunensia”, 9-10 (2009-2010), s. 7-32.

Jędrzejewska Anna Kornelia, *Gotyckie iluminacje „Catena aurea” z kręgu krzyżackiego na przykładzie „Komentarzy św. Tomasza z Akwinu do Ewangelii św. Marka” ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. K. Szczepkowskiej-Naliwajek, Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, Toruń 2006 [CD, Sekcja Rękopisów BUMK].

Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, oprac. M. Czyżak, przy współpracy M. Jakubek-Raczkowskiej, A. Wagnera, Toruń 2016.

Komorowski Manfred, *Das Schicksal der Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*, „Bibliothek Forschung und Praxis”, 4,2 (1980), s. 139-154.

Komputerowy Katalog Kartkowy Rękopisów. Biblioteka Główna Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, www.kat.umk.pl/rekopisy, 30.10.2017.

Kujawsko-Pomorsko Biblioteka Cyfrowa, Kolekcja rękopisów średniowiecznych, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=77063>, 30.10.2017.

Kujawsko-Pomorsko Biblioteka Cyfrowa, Rękopisy średniowieczne zdigitalizowane dzięki dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=77062>, 30.10.2017.

Majewska Alicja, *Dzieje pewnej stargardzkiej biblioteki*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, 46,1 (2005), s. 54-58.

Manuscripta Mediaevalia, www.manuscripta-mediaevalia.de, 30.10.2017.

Manuscriptorium, www.manuscriptorium.com, 30.10.2017.

Marszałkowski Mateusz, *Toruński rękopis Statutów zakonu krzyżackiego*, praca magisterska napisana na pod kierunkiem M. Jakubek-Raczkowskiej, Toruń 2012 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK].

Mycio Andrzej, Czyżak Marta, *Sekcja Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu (Ludzie i zbiory 1945-2015)*, red. J. Możdżeń [w druku].

Päsler Ralf G., *Deutschsprachige geistliche Texte des Mittelalters in Preußenland*, „Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa”, 13 (2005), s. 7-63.

- Päsler Ralf G., *Ein neuer Textzeuge des „Granum sinapis“ aus der Königsberger Dombibliothek*, „Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur“, 136 (2007), s. 58-67.
- Päsler Ralf G., *Katalog der Mittelalterlichen deutschsprachigen Handschriften der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg. Nebst Beschreibung der mittelalterlichen deutschsprachigen Fragmente des ehemaligen Staatsarchivs Königsberg*, München 2000.
- Patrologiae Cursus Completus. Series Latina, red. J.P. Migne, t. 1-221, Paris 1844-1864.
- Piekosiński Franciszek, *Średniowieczne znaki wodne zebrane z rękopisów, przechowanych w archiwach i bibliotekach polskich, głównie krakowskich, wiek XIV*, Kraków 1893.
- Piekosiński Franciszek, *Wybór znaków wodnych z XV stulecia*, Kraków 1896.
- Pietrullewicz B., *Zespół szkiców zawartych w średniowiecznym rękopisie Rps 9/I ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, praca seminaryjna napisana pod kierunkiem dr hab. M. Jakubek-Raczkowskiej, Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa UMK, Toruń 2011 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK].
- Richtlinien Handschriftenkatalogisierung*, Bonn – Bad Godesberg 1992.
- Ruh Kurt, *Granum sinapis*, w: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, red. K. Illing, Ch. Stöllinger-Löser, t. 3, oprac. K. Ruh [i in.], Berlin – New York 1981, k. 220-224.
- Schneyer Johannes Baptist, *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150-1350*, t. 1-11, Münster 1969-1990.
- Semkowicz Władysław, *Paleografia łacińska*, Kraków 2011.
- Stegmüller Friedrich, *Repertorium biblicum medii aevi*, t. 1-11, Matriti 1940-1980, www.repbib.uni-trier.de/cgi-bin/rebihome.tcl, 20.10.2017.
- Strutyńska Maria, *Biblioteka Bernardynów w Lubawie*, Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi 9, red. B. Bieńkowska, Warszawa 1986, s. 5-78.
- Strutyńska Maria, *Stare druki bibliotek gimnazjalnych Chojnic i Chełmna w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, w: *Bibliologia dyscypliną integrującą. Studia ofiarowane profesor Barbarze Bieńkowskiej*, red. M. Mlekicka, Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi 15a [t. specjalny], Warszawa 1993, s. 127-137.
- Szczepaniak Andrzej, *Dokumentacja konserwatorsko-restauratorska. Rękopiśmienny pergaminowy brewiarz bernardyński z XV w. należący do Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 2011 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK].
- Tondel Janusz, *Dawny ekslibris królewiecki z XVII i XVIII wieku*, w: J. Tondel *Książka w dawnym Królewcu Pruskim*, Toruń 2001, s. 277-302.

- Wagner Arkadiusz, *Nieznane cymelia introligatorstwa średniowiecznego w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 44 (2013), s. 177-210.
- Wagner Arkadiusz, *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016.
- Wojdyła Barbara, Bannach-Szewczyk Lidia, *Konserwacja rękopisu „Sermones super Psalterium” (Rps 9/I) ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Folia Toruniensia”, 15 (2015), s. 107-114.
- Wojdyła Barbara, Bannach-Szewczyk Lidia, Miller Ilona, *Dokumentacja konserwatorska rękopisu „Zbiór traktatów i recept medycznych z XIII w.” o sygn. 12/II ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej UMK*, Toruń 2011 [kps, Sekcja Rękopisów BUMK].
- Wróblewska Elwira, *Katalog rękopisów Biblioteki Głównej UMK. Charakterystyka zbiorów w aspekcie wydawniczym*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 27, 1 stycznia – 31 grudnia 1973 roku, Warszawa – Poznań 1975, s. 64-66.
- Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich, Wrocław 1955.
- Zwiercan Marian, *Kodykolog i rękopiśmiennik, historyk kultury średniowiecza i renesansu – Jerzy Zathej*, w: *Znawcy rękopisów*, Bibliotekarze Polscy we Wspomnieniach Współczesnych 7, red. H. Zasadowa, M. Kocięcka, Warszawa 2002, s. 94-108.

Streszczenie

Artykuł przedstawia trwające blisko siedemdziesiąt lat (1949-2016) prace katalogowe nad pochodzącą z tzw. zbiorów zabezpieczonych (przede wszystkim z dawnej Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu) kolekcją rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Omawia przyjęte w 2005 roku zasady opisu toruńskich rękopisów wzorowane na *Zasadach opisu katalogowego rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej* i ukazuje ich praktyczne zastosowanie w opisach rękopisów przygotowanych na potrzeby *Katalogu rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu* (Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016).

Słowa kluczowe

Rękopisy średniowieczne, katalog rękopisów, zasady opisu katalogowego rękopisów

CATALOGUE OF MEDIEVAL MANUSCRIPTS OF THE UNIVERSITY LIBRARY IN TORUŃ PRINCIPLES OF DESCRIPTION

Summary

The article presents the nearly seventy years (1949-2016) of cataloguing on collection of medieval manuscripts of the University Library in Toruń from so-called the protected collection (mainly from the former Public and University Library in Królewiec). It discusses principles implemented in 2005 for the purpose of describing the Toruń manuscripts, based on *Catalogue Description Principles of Medieval Manuscripts of the Jagiellonian Library*, and shows their practical application in descriptions of manuscripts prepared for the needs of *Medieval Manuscripts Catalogue of the University Library in Toruń* (The Nicolaus Copernicus University Press, 2016).

Keywords

Medieval manuscripts, catalogue of manuscripts, catalogue description principles of manuscripts

Ks. TOMASZ GARWOLIŃSKI¹

MOTYW MIASTA W SZTUCE ILUSTRATORSKIEJ STOSOWANEJ W STARYCH DRUKACH NA PODSTAWIE WYBRANYCH PRZYKŁADÓW ZE ZBIORÓW BIBLIOTEKI WYŻSZEGO SEMINARIUM DUCHOWNEGO METROPOLII WARMIŃSKIEJ „HOSIANUM” W OLSZTYNIE

Zdobnictwo tekstu istnieje, odkąd istnieje pismo². Celem obrazu było również wizualne przedstawienie treści. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XV wieku w produkcji książki ilustrowanej wybijał się Augsburg, potem Strasburg, Norymberga i Ulm³. Początkom książki drukowanej towarzyszyły odbitki drzeworytnicze. Od połowy XVI wieku drzeworyt zaczął ustępować miejsca miedziorytowi, który w ciągu XVII i XVIII wieku całkowicie zdominował technikę ilustracyjną. W XIX wieku wprowadzono do ilustracji litografię, staloryt i drzeworyt rylcowy, a od drugiej połowy XIX wieku techniki fotomechaniczne⁴.

Okazją do ukazania motywu miasta w sztuce ilustratorskiej dawnej książki ze zbiorów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchow-

¹ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” i Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

² *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, Wrocław – Warszawa – Kraków 1971, k. 956.

³ *Tamże*.

⁴ *Tamże*, k. 952-953, 956.

nego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” stała się wystawa zorganizowana w Olsztynie. Na dziesięciu wielkoformatowych planszach ukazano widoki miast, które zdobią wybrane stare druki księżnicy seminaryjnej. Wystawa była eksponowana między innymi w Urzędzie Miasta Olsztyna, w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Emilii Sukertowej-Biedrawiny w Olsztynie, w Olsztyńskim Planetarium i Obserwatorium Astronomicznym oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Niniejsze opracowanie wpisuje się w wieloaspektowe badania autora nad zabytkowym księgozbiorem Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie. Tym razem celem jest zaprezentowanie szczegółowego zagadnienia, jakim jest sztuka ilustratorska obecna w starych drukach księżnicy. Naukowe poszukiwania oparto przede wszystkim na badaniach z autopsji, a także na analizie dostępnej literatury. Należało bowiem przeszukać druki pochodzące z XV-XVII wieku znajdujące się w bibliotece seminaryjnej pod kątem obecności motywu miasta w występujących w nich rycinach, a następnie wybrać te, które autor uznał za najciekawsze. Stare druki poddano analizie księgoznawczej, aby opisać ich cechy wydawnicze, piśmiennicze, autorskie, treściowe i inne. Przebadano również ich proveniencje. Szczególny nacisk położono na analizę materiału ilustratorskiego ukazującego motyw miasta.

1. Miasto w sztuce

Widoki miast pojawiały się już w sztuce starożytnej (np. Remus i Romulus zakładający Rzym lub Troja czy Sparta), ale jedynie jako tło innych przedstawień. Każde bowiem wydarzenie musi się rozgrywać w określonej przestrzeni. Sztuka chrześcijańska, nie zrywając z antycznym dziedzictwem, wniosła całkowicie nowe rozumienie miasta, określone przesłaniem religijnym. Dlatego też w późnym średniowieczu i w okresie renesansu przedstawienia miast zaczęły odgrywać większą rolę. W sztuce średniowiecznej najważniejszym pierwowzorem miasta było Niebieskie Jeruzalem, w którym skupiała się prawda wiary o celu chrześcijańskiego życia oraz symboliczne

modele państwa i władzy. Dwoma punktami spinającymi dzieje ludzkie były: ogród rajski jako początek istnienia człowieka i *civitas Dei* jako ponowny powrót do Boga⁵.

Miasto w sztuce może obrazować jedynie miejsce życia, może też stać się bohaterem ważnych wydarzeń czy też symbolem. Przykładem zastosowania motywu miasta jako symbolu są przedstawienia w Biblii niektórych miejscowości. Już od momentu upadku prarodzców trwa w świecie proces swoistego ścierania się *sacrum* i *profanum*⁶. Teksty Starego Testamentu dotyczące miasta mają na ogół wydźwięk negatywny. W tym kontekście Jerycho, Babilon, Niniwa, Sodom i Gomora stają się alegorią zepsucia i zła. Jerozolima zaś, usytuowana na wzniesieniu, a więc na zetknięciu się nieba z ziemią, była obszarem przepojonym *sacrum*⁷. Miasto zatem stanowi nie tylko tło akcji, lecz staje się nawet bohaterem, który – tak jak człowiek – ma swoje określone cechy.

W sztuce znanych jest wiele przedstawień miast. Kronika Hartmanna Schedla (1493) zapoczątkowała liczne wydawnictwa, w których ilustracje, a przede wszystkim widoki miast odgrywały rolę równorzędną z częścią opisową⁸. Niejednokrotnie stanowiły swoistego rodzaju dokumentację historyczną. Na przykład dbałość o szczegóły i niezwykła umiejętność przedstawiania detali sprawiły, że na podstawie dzieł Bernarda Bellotto, znanego jako Canaletto, odtwarzano architekturę Starego Miasta w Warszawie po zniszczeniach spowodowanych przez drugą wojnę światową.

Sztuka ilustratorska książki również ukazuje motyw miasta. Światową sławę zdobyły sobie drzeworyty autorstwa Albrechta Dürera, na których artysta, oprócz apokaliptycznej wizji św. Jana, ukazuje średniowieczne miasta z ich charakterystyczną architekturą⁹.

⁵ M.U. Mazurczak, *Miasto w pejzażu malarskim XV wieku. Niderlandy*, Lublin 2004, s. 8, 12-13.

⁶ S. Kobielski, *Niebiańska Jerozolima. Od sacrum miejsca do sacrum modelu*, Ząbki 2004, s. 17.

⁷ *Tamże*, s. 20-33, 36-38, 42-55.

⁸ A. Rzempoluch, *Ikonaografia miast pobrzeża Bałtyku (połowa XVI – połowa XIX wieku)*. Wystawa, Olsztyn 1988, s. 3.

⁹ J. Sprutta, *Sztuka religijna Albrechta Dürera*, „Studia Gnesnensia”, 27 (2013), s. 341, 347, 351.

Wybrane i opisane w niniejszym opracowaniu przykłady przedstawień miast pochodzą z piętnastowiecznych inkunabułów oraz druków z XVI i XVII wieku¹⁰ Biblioteki „Hosianum” w Olsztynie.

2. Motyw miasta w inkunabułach

Motyw miasta pojawia się w dziele Jana Gersona *Opera. P. I-III, Inventarium* (Strasbourg, Ioannes Grüninger partim cum typis Ioannis Prüss et Martini Flach, 1488, sygnatura: Inc. 72).

Autor żył w latach 1363-1429. Był francuskim teologiem i filozofem. Tworzył traktaty o problematyce logiczno-teoriopoznawczej i metafizycznej, wydał także popularną publikację dotyczącą *ars moriendi*. Jan Gerson zasadniczo zajmował się teologią. Był przeciwny nadużywaniu metod filozoficznych w teologii, która powinna się opierać przede wszystkim na objawieniu i tradycji chrześcijańskiej. Najwyżej stawiał teologię mistyczną, którą definiował jako jasny i wyraźny wgląd w prawdy uznawane na podstawie Ewangelii, uzyskany nie tyle przez dociekania rozumowe, ile przez pokutę i ascezę.

Dorobek naukowy (ok. 400 dzieł), a także jego działalność sprawiły, że J. Gerson należał do najbardziej wpływowych średniowiecznych teologów i doczekał się przydomka „doctor christianissimus”¹¹.

Wolumin ze zbiorów Biblioteki „Hosianum” otwiera całostronicowy drzeworyt przedstawiający samego Gersona jako pielgrzyma zbliżającego się do miasta, z towarzyszącym mu psem biegnącym obok. Ilustrator wybrał takie przedstawienie zapewne dlatego, że teolog w swoich dziełach pisał między innymi o roli pielgrzyma. Autorstwo drzeworytu przypisuje się Albrechtowi Dürerowi. Postać pielgrzyma rysuje się na tle widocznego w oddali zamku. Człowiek ten trzyma w jednej dłoni tarczę z przedstawieniem słońca, gwiazd,

¹⁰ Opisy druków pochodzą z publikacji: J. Obłąk, Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, J. Wojtkowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Olsztyn 2007; oraz J. Wojtkowski, *Katalog druków XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Lublin 2012.

¹¹ S. Wielgus, *Gerson Jean*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. P. Hemperek, Lublin 1989, k. 1018-1020.

księżycy i uskrzydłonego serca z wpisaną literą T, a w drugiej łasce. Herb na tarczy jest identyczny ze znajdującym się na pośmiertnym postumencie Gersona z 1714 roku, a także między innymi na wydaniu *Opera omnia* (Antwerpia 1706)¹². Dzięki temu można identyfikować pielgrzyma z samym autorem dzieła.

Fot. 1. Jan Gerson jako pielgrzym zbliżający się do miasta (*Opera omnia*, Strasburg 1488), fot. T. Garwoliński

¹² *Jean Gerson*, https://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Gerson, 17.07.2017.

Dzieło zostało wydrukowane w niemieckiej drukarni Hansa Grüningera (1455-1532), który działał w Strasburgu. Typograf wydawał do osiemdziesięciu pozycji rocznie, a przez cały okres swojej działalności zawodowej wytłoczył około 300, a może nawet 500 książek. Wśród nich znajdowało się wiele druków ilustrowanych drzeworytami¹³.

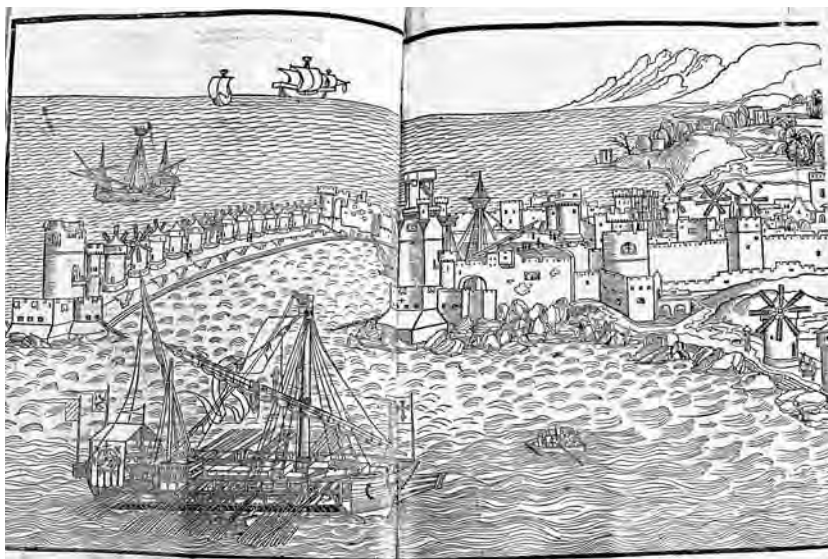
Bardzo ciekawym dziełem ze zbiorów Biblioteki „Hosianum”, w którym pojawia się motyw miasta, jest wolumin autorstwa Bernarda de Breidenbacha *Peregrinatio in Terram Sanctam* (Speyer, Peter Drach, 1490, sygnatura: Inc. 86). Druk ten jest opisem podróży do Ziemi Świętej, a jednocześnie jedną z najwcześniej wydrukowanych książek zawierających opisy topograficzne, mapy i widoki miast.

Bernardus de Breidenbach (1440-1497), kanonik z Moguncji, doktor praw, w latach 1483-1484 odbył podróż do Ziemi Świętej w towarzystwie Erharda Reuwicha, drzeworytnika z Utrechtu, który jest autorem map i panoramicznych widoków miast śródziemnomorskich.

We wstępie autor przedstawił Jerozolimę i Ziemię Świętą, opisał także owoce duchowe, jakie z pielgrzymki wynosi chrześcijanin, a następnie przeszedł do relacji z samej podróży. Breidenbach wspomniał np. o Wenecji, Heraklionie, Rodos i Cyprze, aż wreszcie doszedł do opisu Jerozolimy. Na tym zakończyła się pierwsza część dzieła. W drugiej zajmował się mieszkańcami Jerozolimy, ich zwyczajami, prawami, którymi się kierują. Nie zapomniał też o Saracenach, których uznał za „najbardziej przeklętych”. Wspomniał także o Mahomecie, którego nazywał pseudoprorokiem. Odnotował jego narodziny, miejsce, w którym się wychowywał, niespokojne życie i nawrócenie, powstanie świętej księgi islamu, a wreszcie jego nieszczęśliwą śmierć. Breidenbach skróto scharakteryzował również Żydów, Greków, Syryjczyków, jakobitów, nestorianów, Ormian, Gruzinów, Hindusów i maronitów oraz ich wszystkie wierzenia i ceremonie. Zamieścił też mowę oplakującą „nieszczęsny Kościół wschodni”. Następnie przeszedł do opisu nielicznych katolików, którzy mieszkali w Jerozolimie.

W dalszej kolejności autor zamieścił sprawozdanie z pielgrzymki na górę Synaj, do relikwii św. Katarzyny, a następnie relację z powrotu przez Nil, Kair i Aleksandrię do Wenecji.

¹³ Johann Grüninger, https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Gr%C3%BCninger; Hans Grüninger https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Gr%C3%BCninger, 17.07.2017.

Fot. 2. Fragment panoramy Wenecji z dzieła *Peregrinatio in Terram Sanctam* (Spira 1490), fot. T. Garwoliński

Książka należy do najpiękniejszych i najciekawszych druków, jakie powstały w dobie inkunabułów. Druk otwiera niezwykle urodny rycina ukazująca piękną młodą Wenecjankę wraz z herbami trzech głównych uczestników wyprawy: Bernarda de Breidenbacha, Philippa von Bickena i Johanna von Solms. Drzeworyt jest pierwszym przykładem zastosowania w ksylografie tzw. szrafowania, czyli krzyżującego się delikatnego kreskowania, nadającego przedstawionym elementom większą plastyczność. Szczególną uwagę zwraca mający aż 162 cm długości widok Wenecji, uzyskany z niezwykle precyzyjnego połączenia odbitek z czterech klocków (w egzemplarzu z Biblioteki „Hosianum” nie zachował się w całości), oraz nieco mniejszy widok Jerozolimy (127 cm – odbity z trzech klocków), połączony z mapą Ziemi Świętej. Warto dodać, że jest to najstarszy drukowany widok Jerozolimy. Ponadto uwiecznione zostały: Parenzo, Korfu, Modon, Rodos i Heraklion, a na rozsianych w obrębie całego druku mniejszych ilustracjach pojawiają się bardzo ciekawe scenki rodzajowe, świadczące o niezwykle żywym zmyśle obserwatorskim autora drzeworytów.

Warto podkreślić, że krótko po wytłoczeniu pierwszego, łacińskiego wydania *Peregrinatio* (1486) dzieło to zdobyło tak dużą popu-

larność, iż niebawem powstały kolejne jego edycje, w tym w języku niemieckim, hiszpańskim i francuskim¹⁴.

Wolumin z Biblioteki „Hosianum” jest drugim wydaniem dzieła, pochodzącym z drukarni Petera Dracha (1455-1504), który działał w Spirze (Speyer)¹⁵.

Ilustracje miast zawiera również dzieło Wernera Rolewincka *Fasciculus temporum* (Strasbourg, Ioannes Prüss, 1488, sygnatura: Inc. 128,1 adl.)¹⁶. Autor był kartuskim mnichem żyjącym w latach 1425-1502, znanym przede wszystkim z działalności naukowej i pisarskiej. Jego dzieła teologiczne w większości nie zostały wydrukowane, natomiast wślawił się historią świata pt. *Fasciculus temporum*, czyli swoistą encyklopedią i kompendium historycznym. Kronika zyskała dużą popularność już za życia autora i była wielokrotnie drukowana oraz tłumaczona jeszcze w XV wieku na język niemiecki, francuski i holenderski. Po raz pierwszy ukazała się około roku 1474 w Kolonii. Dzieło jest pierwszą drukowaną księgą zawierającą chronologiczny wykład historii świata. Zilustrowanie treści dzieła drzeworytami oraz dbałość o przejrzystość układu tekstu nie tylko podnosiło walor estetyczny druku, lecz ułatwiało także korzystanie z niego w roli podręcznika historii. Wśród licznych drzeworytów znalazły się np. wyobrażenia arki Noego, wieży Babel, ilustracja ukazująca zniszczenie Troi, widoki miast (Rzymu, Aten i Kolonii), a także przedstawienie stojącego Chrystusa jako Króla. Na odwrocie strony tytułowej znajduje się całostronicowy drzeworyt ukazujący wędrującego mnicha, wspierającego się na pielgrzymiej lasce¹⁷. Wśród kilkunastu drzeworytów dwanaście przedstawia miasta znane przede wszystkim ze Starego Testamentu. Do ich odbicia wykorzystano dwa rodzaje

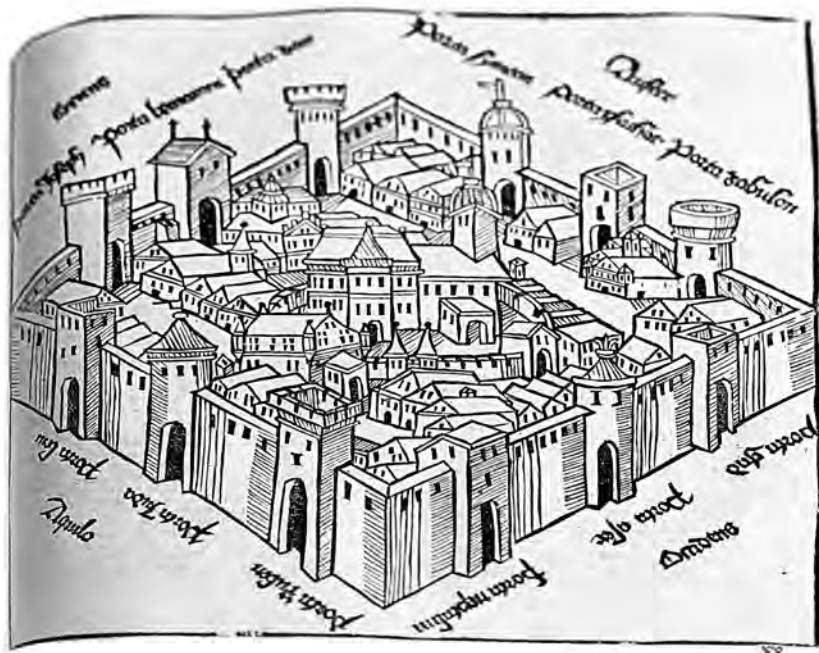
¹⁴ R. Wójcik, *Bernhard von Breidenbach i jego „Peregrinatio in Terram Sanctam”*, „Winietta. Pismo Biblioteki Raczyńskich”, 2 (2008), s. 1-2; K. Krzak-Weiss, „*Peregrinatio in Terram Sanctam*” arcydziełem z początków drukarstwa, *tamże*, s. 2, 10.

¹⁵ J. Franck, *Drach Peter*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 5, Leipzig 1877, s. 367-370.

¹⁶ Współoprawne z: *Gesta Romanorum*, Strasbourg, Ioannes Grüninger, 1488; Ioannes Nivicellensis, *Concordantiae Bibliae et Canonum*; Ganfredus de Trano: *Summa super Titulos Decretalium*, Basel, Nicolaus Kessler 1487; Augustinus Aurelius, *Quinquaginta*, Augsburg, Antonius Sorg, ok. 1475.

¹⁷ E. Holzapfel, *Rolewinck Werner*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 8, red. J. Höfer, K. Rahner, Freiburg im Breisgau 1963, s. 1368; P. Trafiłowski, *Werner Rolewinck, Fasciculus Temporum*, <http://ohistorii.blogspot.com/2015/01/werner-rolewinck-fasciculus-temporum.html>, 14.11.2017.

klocków. Nie są to więc rzeczywiste widoki, a jedynie symboliczne przedstawienia. Wyjątek stanowi widok świątyni jerozolimskiej z dwunastoma bramami. Został tu wykorzystany drzeworyt wykonany wcześniej do *Postylli* Mikołaja z Liry, wydanej po raz pierwszy w Norymberdze u Antoniego Kobergera¹⁸ w 1481 roku. Ilustracja ta stała się popularna pod koniec XV wieku. Wyobraża Jerozolimę na planie kwadratu, otoczoną murami z trzema bramami z każdej strony świata. Bramy są nazwane imionami dwunastu pokoleń Izraela¹⁹.

Fot. 3. Widok świątyni jerozolimskiej z dzieła *Fasciculus temporum* (Strasburg 1488), fot. T. Garwoliński

¹⁸ Antoni Koberger żył w latach ok. 1440-1513. W 1470 roku założył drugą w Norymberdze drukarnię. Tłoczył utwory poczytne i w dużych nakładach. W latach dziewięćdziesiątych XV wieku był właścicielem dwudziestu czterech pras drukarskich i zatrudniał około 100 pracowników. Udoskonalił czcionkę gotycką, dużą wagę przywiązywał także do ilustracji. Wydrukował około 250 dzieł w języku łacińskim i niemieckim z filozofii, teologii i prawa; H. Szwejkowska, *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław – Warszawa 1975, s. 34; J. Warmiński, *Koberger Anton*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. A. Szostek, Lublin 2002, k. 220.

¹⁹ S. Kobielski, *Niebiańska Jerozolima*, s. 90.

Olsztyński egzemplarz *Fasciculus temporum* w XV wieku należał do magistra Jerzego Lessenera, a w XVI wieku – do kościoła w Orniecie.

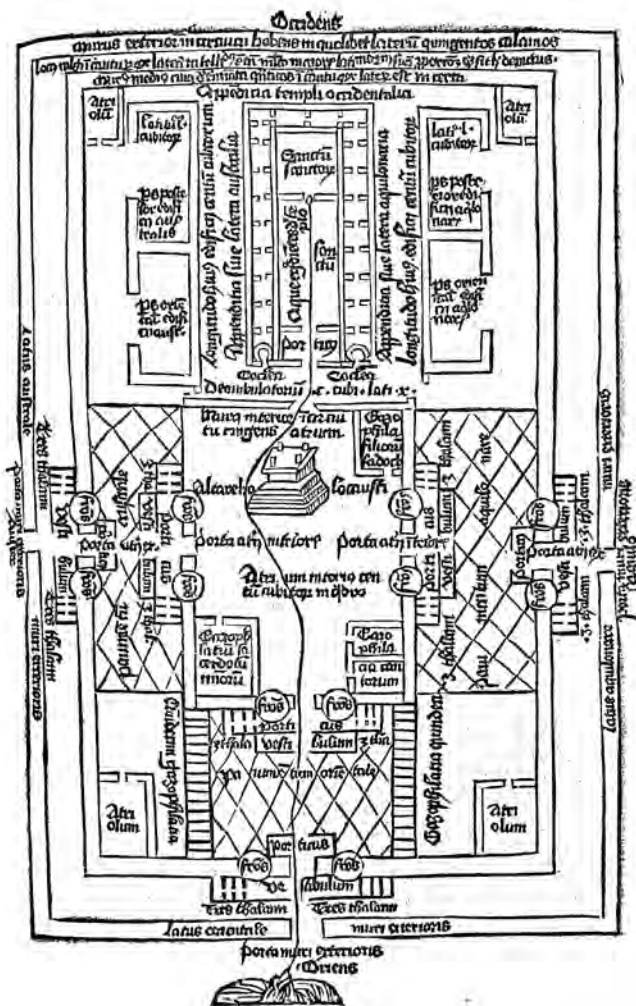
Biblioteka „Hosianum” ma w swoich zbiorach również dwa egzemplarze *Postylli* Mikołaja z Liry²⁰, w których w trzeciej części znajduje się wspomniany już widok świątyni jerozolimskiej. Jeden egzemplarz został wydrukowany w 1485 roku (sygnatura: Inc. 227), drugi zaś w 1487 roku (sygnatura: Inc. 134). Pierwszy pochodzi z biblioteki kolegiaty w Dobrym Mieście, natomiast drugi należał do Alberta Bischofa (ok. 1456-1483), urodzonego w Gdańsku doktora prawa kanonicznego i kanonika Warmińskiej Kapituły Katedralnej we Fromborku. Swoje książki zapisał kapitule kolegiackiej w Dobrym Mieście (gdzie trafił opisany egzemplarz) i bibliotece parafialnej kościoła św. Katarzyny w Gdańsku²¹.

Drzeworyt ukazujący świątynię w Jerozolimie ilustruje Księgę Ezechiela. Prorok w swojej ostatniej wizji kontempluje przyszłą świątynię Boga, która symbolizuje całą Jerozolimę (Ez 40-48). W tej eschatologicznej świątyni będzie sprawowany kult i stanie się ona ośrodkiem idealnego prawodawstwa. Ezechiel podał szczegóły dotyczące wymiarów świątyni, ale nie można ich przyjmować dosłownie. Opisana przez niego świątynia jest podobna do świątyni Salomona, lecz różni się od niej wieloma szczegółami. Przede wszystkim nie ma w niej Arki Przymierza, a jej miejsce zajmuje Chwała Jahwe. Spod progu świątyni w kierunku wschodnim wypływa woda, która jest źródłem życiodajnym. Świątynia z wizji proroka nie doczekała się nigdy realizacji²². W Księdze Ezechiela znajdują się też wykonane techniką drzeworytniczą dokładne plany świątyni, schemat jej usytuowania w mieście, jak również wyobrażenia bram i wież.

²⁰ Mikołaj z Liry urodził się około 1270 roku w Vieille-Lyre. Wstąpił do Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów, studiował, a następnie wykładał teologię w Paryżu. Jego *Postilla litteralis super [totam] Bibliam* zawiera systematyczny wykład sensu wyrazowego Pisma Świętego i jest najwybitniejszym dziełem egzegetycznym późnego średniowiecza. Dzieło było tłumaczone na wiele języków i wielokrotnie wydawane. Mikołaj zmarł w 1349 roku w Paryżu; S. Szymik, *Mikołaj z Liry*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 12, red. S. Wilk, Lublin 2008, k. 1005-1006.

²¹ T. Borawska, *Bischof Albert*, w: *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 21-22.

²² R. Rumianek, *Związek nowej świątyni z odnowionym przymierzem (wg Ez 47,1-12)*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 16 (2003), s. 29-34; tenże, *Orędzie Księgi Ezechiela*, „Collectanea Theologica”, 77,4 (2007), s. 9-20.

Fot. 4. Widok świątyni jerozolimskiej z wizji proroka Ezechiela (Postylle Mikołaja z Liry, Norymberga 1487), fot. T. Garwoliński

Najpiękniejszym wydaniem Biblii z XV wieku w zbiorach Biblioteki „Hosianum” jest *Biblia, in dialecto Germaniae inferioris, cum glossis secundum Postillam Nicolai de Lyra* (Lübeck 1494, sygnatura: Inc. 160).

Inkunabuł został wydrukowany w warsztacie Stefana Arndesa (ok. 1450-1519)²³. Wolumin zdobią barwione ręcznie inicjały i drzeworytowe ilustracje. Najliczniej występują one w tekście Pięcioksięgu i w Apokalipsie. Na początkowych inicjałach znajdują się ślady złocienia. Księga należała do cystersa z opactwa w Oliwie, Wilhelma Krügera. Na początku XIX wieku ostatni opat cystersów oliwskich, Józef von Hohenzollern, biskup warmiński, podarował go seminarium duchownemu w Braniewie²⁴. Wśród drzeworytów ukazujących motyw miasta znajdują się sceny budowy wieży Babel, pożaru Sodomu i Gomory, zburzenia Jerycha oraz wiele innych, których tło stanowią miejscowości biblijne.

Dzieło Jakuba Filipa de Bergamo *Supplementum chronicarum orbis ab initio mundi* (Venezia, Bernardinus Rizus, 1490, sygnatura: Inc. 144) zawiera ilustracje kilkunastu miast.

Autor był mnichem augustiańskim, kronikarzem i biblistą, a żył w latach 1434-1520. Jego *Supplementum chronicarum* było dodatkiem do kroniki powszechnej i doczekało się wielu wydań (pierwsze w Wenecji w 1483 roku). Pisarz miesza tu postacie mityczne z biblijnymi i chrześcijańskimi bohaterami²⁵. W druku pochodzącym z oficyny weneckiej, której właścicielem był Bernardinus Rizus, aktywny w latach 1484-1492²⁶, znajdują się liczne widoki miast: Rzymu, Mediolanu, Trypolisu, Jerozolimy, Paryża, Genewy, Lizbony, Fiesole, Rawenny, Wenecji, Aleksandrii, Florencji, Neapolu, Werony, Aleksandrii i Konstantynopola.

²³ Arndes Steffen, <https://thesaurus.cerl.org/record/cni00039333>, 19.07.2017.

²⁴ Józef von Hohenzollern urodził się w 1776 roku w Opawie. Początkowo chciał zrobić karierę wojskową, ale zmienił plany. Zaopiekował się nim stryj, wówczas biskup chełmiński, Jan Karol von Hohenzollern, i umieścił przy sobie w opactwie oliwskim. W 1800 roku przyjął święcenia kapłańskie z rąk swojego stryja, wtedy już biskupa warmińskiego. Po jego śmierci w 1817 roku został biskupem warmińskim. Za pozwoleniem papieża biskup rezydował poza granicami diecezji – w Oliwie (od późnej jesieni do wiosny). Przez kilka miesięcy każdego roku urzędował w Smolajnach koło Dobrego Miasta. Zgromadził zasobną bibliotekę prywatną, którą przekazano po jego śmierci Gimnazjum Katolickiemu w Braniewie i Liceum Hosianum. Należał do gorliwych i mądrych duszpasterzy. Dokonał odrodzenia religijnego swojej diecezji. Np. od kapłanów wymagał stałego dokształcania, dbał o szkolnictwo, wznowił pielgrzymki (łosiery) do pobliskich kościołów i do Świętej Lipki. Zmarł w 1836 roku i został pochowany w katedrze oliwskiej; J. Jasiński, *Józef von Hohenzollern, w: Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 377-390; J. Oblak, Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, J. Wojtkowski, *Katalog inkunabułów*, s. 44-45.

²⁵ Giacomo Filippo Foresti, https://en.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Filippo_Foresti, 14.11.2017.

²⁶ Bernardinus Rizus, <https://thesaurus.cerl.org/record/cni00066690>, 14.11.2017.

Wolumin pochodzi z biblioteki kolegiackiej w Dobrym Mieście. Siedemnastowieczna oprawa została wykonana z kartonu i pergaminu.

3. Motyw miasta w drukach z XVI i XVII wieku

Johannes Adelphus Muling (1480-1523 lub 1555) był lekarzem miejskim w Strasburgu. Zajął się jednak również tłumaczeniem i tworzeniem prac geograficznych, historycznych i teologicznych. Jego ostatnie dzieło, *Barbarossa* (Strasbourg, Bartholomaeus Grueninger, 1535, sygnatura: Fb 120,2 adl.)²⁷, opisuje życie cesarza Fryderyka I, zwanego Barbarosą (1122-1190). Jest to właściwie kompilacja i tłumaczenie dostępnych autorowi materiałów²⁸. Fryderyk Barbarossa należał do najbardziej popularnych cesarzy średniowiecza. Wysławiali go współcześni mu kronikarze i poeci. W wielu legendach przedstawiano go jako ideał rycerza i władcy. W dziele J. Mulinga znajduje się kilkanaście drzeworytów obrazujących życie cesarza i stoczone przez niego bitwy, w których tle pojawiają się widoki miast. Wśród nich jest ilustracja Wenecji, gdzie Barbarossa 24 lipca 1177 roku ukorzył się przed papieżem Aleksandrem III²⁹. W książce znajdują się także drzeworyty przedstawiające maszyny wojenne służące do burzenia murów obleganych miast.

Najciekawszym szesnastowiecznym wydaniem Pisma Świętego w zbiorach biblioteki seminaryjnej jest *Biblia Leopolda: Vetus et Novum Testamentum Polonice. Versio Ioannis Nicz* (Kraków 1561, sygnatury: XVI F 01; XVI F 033). Jest to pierwszy drukowany polski przekład całej Biblii. Redaktorem przekładu był ksiądz Jan Nicz Leopolda³⁰. Drukarz nie znał imienia i nazwiska tłumacza albo też

²⁷ Współoprawny z: Georgius Vicelius, *Hagiologium*, Mainz, Franz Behem, 1541.

²⁸ C.G. Jöcher, *Compendiöses Gelehrten-Lexicon*, t. 1, Leipzig 1733, s. 37; B. Gotzkowsky, *Johannes Muling (Mulich)*, w: *Die deutsche Literatur. Biographisches und bibliographisches Lexikon*, seria 2: *Die Deutsche Literatur zwischen 1450 und 1620*, red. von H.G. Roloff, t. 1, Bern – Berlin 1991, s. 188-245.

²⁹ J. Warmiński, *Fryderyk I Barbarossa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. P. Hemptek, Lublin 1989, k. 740-741; M. Banaszak, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2: *Średniowiecze*, Warszawa 2009, s. 156-158.

³⁰ Jan Nicz urodził się on w 1523 roku we Lwowie, stąd zwany jest Leopoldą, a zmarł 7 kwietnia 1572 roku w Krakowie. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim. Znał język grecki i hebrajski. Na Wydziale Filozoficznym prowadził wykłady, objaśniając np. Cyserona

Vondem Keyser
 Wiedes Keyfers sun zů Venedig gefangen
 ward auff dem mör bey der
 stat. 1c.

Fot. 5. Panorama Wenecji z dzieła Johannes Adelpfusa Mulinga *Barbarossa* (Strasburg 1535), fot. T. Garwoliński

i Owidiusza. Po przyjęciu święceń kapłańskich studiował, a potem wykładał na Wydziale Teologicznym, gdzie uzyskał doktorat. Do jego uczniów należał m.in. ks. Jakub Wujek. Uchodził za wybitnego biblistę i egzegety; L. Hajdukiewicz, *Leopolita (Kasprowicz, Nicz, Nicius) Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, s. 74-76; G. Kramarek, *Leopolita Jan*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. A. Szostek, Lublin 2004, k. 812-813.

świadomie je zataił, zapewne z obawy przed władzami kościelnymi, które w tym okresie zakazywały wydawania Biblii w językach narodowych. W związku z tym istnieje kilka hipotez dotyczących osoby tłumacza. Wymienia się wśród nich Jana Leopolię³¹, ale bardzo popularna jest też tzw. hipoteza dominikańska, przypisująca autorstwo przekładu Leonardowi Niezabitowskiemu, spowiednikowi króla Zygmunta Augusta, który ukrył swoją tożsamość³². Wreszcie są zwolennicy teorii, że *Biblia Leopolicy* jest przedrukiem tłumaczenia, które istniało w postaci rękopiśmiennej już od XV wieku. Dawny przekład został tylko poprawiony, a język zmodernizowany. Miał tego dokonać ówczesny kronikarz, Marcin Bielski³³.

Biblia Leopolicy jest też znana jako *Biblia Scharffenbergowska*, ponieważ przekład dokonano na zlecenie Mikołaja Scharffenberga.

Tłumaczenie to było niezbyt wierne oryginałowi, a jego język uważano za przedawniony już w XVI wieku. Stanowiło jednak duże osiągnięcie Kościoła katolickiego, wyprzedziło bowiem przedsięwzięcie obozu reformatorskiego, tj. *Biblię Radziwiłłowską*. Aż do wydania *Biblii Wujka* było jedynym katolickim przekładem Pisma Świętego w języku polskim.

Biblia Leopolicy była dedykowana królowi Zygmuntowi II Augustowi. Przed dedykacją umieszczono drzeworytowy portret króla w wieku czterdziestu jeden lat, w bogatej ramie z emblematami bogactwa i władzy. Po dedykacji następuje przedmowa, która podkreśla znaczenie Pisma Świętego w życiu każdego chrześcijanina. Ostrzega jednak przed zbyt samodzielnym wgłębianiem się w jego lekturę. Należy raczej poszukiwać zdrowej wykładni kościelnej. Wydanie to zawiera pełny przekład Starego i Nowego Testamentu, w tym również księgi i dodatki deuterokanoniczne.

Biblia Leopolicy jest wydana w formacie *folio*. Całość tekstu, ułożonego w dwóch kolumnach, rozplanowano w oknach ramki. Nad

³¹ K. Gąsiorowski, *Przekład Psalterza w Biblii Leopolicy* (w czterechsetlecie wydania *Biblii*), „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 14 (1961), s. 189-195.

³² R. Świętochowski, *Leonard Niezabitowski tłumaczem Biblii Leopolicy*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 14 (1961), s. 195-197.

³³ K. Górski, *Nowy Testament Scharffenbergera*, w: *Pismo święte w duszpasterstwie współczesnym*, red. E. Dąbrowski, Lublin 1958, s. 199-227; R. Gustaw, *Polskie przekłady Pisma Świętego*, w: *Podręczna encyklopedia biblijna*, red. E. Dąbrowski, Poznań – Warszawa – Lublin 1959, s. 309-310; R. Pietkiewicz, *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim*, t. 1: *Od początków do 1638 roku*, Poznań 2016, s. 363-364.

oknem głównym umieszczono nagłówki kolumnowe. W oknie wewnętrznym i zewnętrznym znajdują się noty marginalne.

Wydanie jest bogato ilustrowane. Ilustracje te nie pochodzą z jednolitych serii. Użyto 284 klocki drzeworytnicze, odbijając je 293 razy, toteż niektóre ryciny się powtarzają. Drzeworyty w księdze nie zostały rozmieszczone równomiernie. Są księgi zupełnie ich pozbawione, natomiast najwięcej rycin zawiera Księga Apokalipsy (dwadzieścia sześć). Posłużono się tu, co może wydać się paradoksalne, serią osiemdziesięciu ośmiu drzeworytów z *Biblii Lutra*, wydanej w roku 1534 w Wittenberdze. Ich autorem był nieznany bliżej artysta posługujący się monogramem MS. Część ilustracji została odbita z klocków drzeworytniczych autorstwa Hansa Brosamera, posługującego się monogramem HB. Mikołaj Szarffenberg złagodził antypapieski charakter tych ilustracji, usuwając między innymi dwie wyższe korony z tiary na głowie smoka³⁴. Drzeworyt z portretem Zygmunta Augusta jest sygnowany monogramem CS (Kryspin Szarffenberg)³⁵.

Wśród dużej liczby drzeworytów część zawiera motyw miasta, np. budowa wieży Babel, zburzenie Jerycha, budowa świątyni jerozolimskiej za czasów króla Salomona, zdobycie Jerozolimy przez Babilończyków. Widoki miast pojawiają się również w tle innych ilustracji, jak na przykład znalezienie Mojżesza w rzece lub sceny związane z życiem Samsona, króla Dawida, króla Salomona, proroków i Jezusa Chrystusa. Spora część tych ilustracji umiejscawia dziejące się wydarzenia u bram miasta.

W księdze Apokalipsy św. Jana na jednym z drzeworytów znajduje się scena zburzenia Wielkiego Babilonu, w centrum którego widnieje papieski Zamek św. Anioła³⁶. Widocznie tej ilustracji nie udało się przerobić, by złagodzić jej antykatolicki charakter.

Biblioteka „Hosianum” ma w swoich zbiorach dwa egzemplarze *Biblii Leopoldy*. Oprawa egzemplarza o sygnaturze XVI F 01 pochodzi z XIX wieku. Jest to tektura obleczonej jasnobrązową skórą, na któ-

³⁴ H. Wegner, *Biblii ilustracja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, Lublin 1989, k. 461-462; R. Pietkiewicz, *Biblia Polonorum*, t. 1, s. 376-378.

³⁵ E. Chojecka, *Związki artystyczne polskiego drzeworytu renesansowego z grafiką europejską. Kryspin i Wendel Scharffenbergowie*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo”, 7 (1978), s. 189-191; R. Pietkiewicz, *Biblia Polonorum*, t. 1, s. 377.

³⁶ R. Pietkiewicz, *Biblia Polonorum*, t. 1, s. 381.

Fot. 6. Zdobycie Jerozolimy przez Babilończyków – drzeworyt z *Biblii Leopoldy* (Kraków 1561), fot. T. Garwoliński

rej znajduje się ślepy wytłok liniowy, plecionkowy i gwiazdkowy. Na grzbiecie widnieje złożony napis: BIBLIA TO IEST KXIEGI Stharego y Nowego ZAKONU 1561. Egzemplarz o sygnaturze XVI F 033 jest zdefektowany. Wydarte zostały karty początkowe oraz pojedyncze karty z wnętrza woluminu. Dokleiono kilka kart z tekstem rękopiśmiennym. Drzeworyty są barwione ręcznie. Biblia podczas pożogi wojennej (1939-1945) znalazła się w Malborku, a w 1981 roku trafiła do Biblioteki Warmińskiego Seminarium Duchownego w Olsztynie. Oprawa woluminu pochodzi z XVI wieku. Są to deski bukowe obciągnięte świńską skórą ze ślepymi tłoczeniami liniowymi i plecionkowymi. Na górnej okładzinie znajduje się monogram IHS oraz napis: BIBLIA SWIETA STAREGO Y NOWEGO ZAKONV, na dolnej zaś – monogram MARIA. Na oprawie widać ślady zapinek. Oprawa i karty są mocno zniszczone i noszą liczne ślady częstego użytkowania³⁷.

³⁷ T. Garwoliński, *Polonika z XVI wieku w Bibliotece „Hosianum”*, w: *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, red. tenże, Olsztyn 2016, s. 147-149.

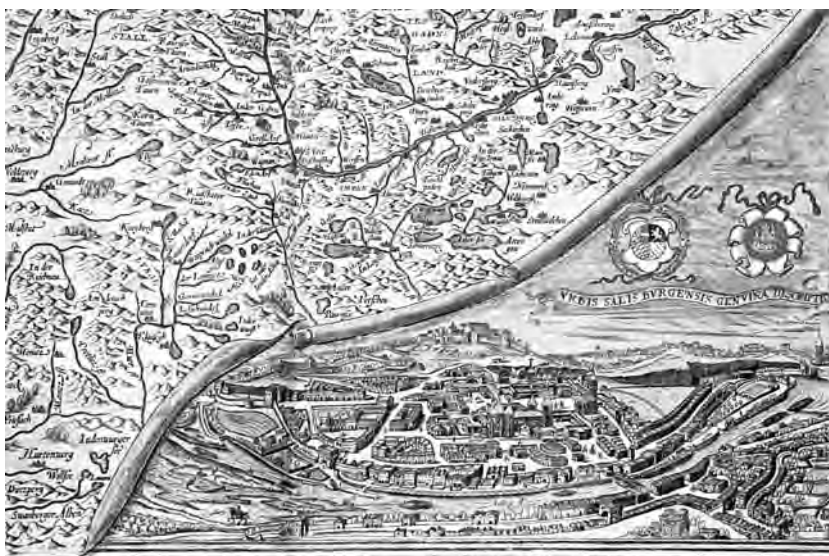
Niezwykłe ciekawym dziełem jest atlas Abrahama Orteliusa *Theatrum orbis terrarum* (Anwerpen 1592, sygnatura: XVI F 117). Autor jest przedstawicielem holenderskiej szkoły kartografii w dobie jej największego rozkwitu. Żył w latach 1527-1598. W początkowym okresie zajmował się handlem mapami i działalnością antykwaryczną. W 1560 roku zetknął się z Gerardem Kremerem i pod jego wpływem podjął pracę nad zorganizowaniem, a potem wydaniem pierwszego systematycznego zbioru map, czyli atlasu *Theatrum orbis terrarum*. A. Ortelius jest uznawany za twórcę pierwszej jednolitej koncepcji atlasu map. Swój zbiór opracował bardzo starannie. Utrzymywał bardzo szerokie kontakty z wieloma kartografami, w czym niewątpliwie pomagała mu znajomość siedmiu języków. Zwracał się do kartografów z prośbą o przesyłanie map wraz z jednoczesnym pozwoleniem na przedruk. Zebrane materiały w ujednoliconym formacie i w postaci dopracowanej przez wybitnego niemieckiego miedziorytnika Fransa Hogenberga doczekały się pierwszej publikacji w 1570 roku. Pierwsze wydanie zawierało siedemdziesiąt map na pięćdziesięciu trzech planszach. W miarę upływu czasu A. Ortelius stale aktualizował i uzupełniał swoje mapy. Ostatnie, piąte wydanie za jego życia zawierało już 108 map³⁸. W sumie to pomnikowe dzieło kartograficzne doczekało się łącznie trzydziestu sześciu wydań i tłumaczeń na siedem języków: łaciński, niemiecki, niderlandzki, francuski, hiszpański, angielski i włoski³⁹.

Wydanie należące do Biblioteki „Hosianum” prezentuje się bardzo okazale. Jest to czwarte wydanie uzupełnione, opracowane i wydrukowane w Antwerpii, w oficynie Plantiniana, w roku 1592⁴⁰. Zawiera 105 map z odwzorowaniem regionów świata oraz dwadzieścia sześć map historycznych dołączonych w *Parergonie*. W polu niektórych

³⁸ M. Sirko, *Zarys historii kartografii*, Lublin 1999, s. 122-125; L.A. Brown, *The Story of Maps*, Boston 1950, s. 160-161; J.G. Leithäuser, *Mappae mundi. Die geistige Eroberung der Welt*, Berlin 1958, s. 286-289; L. Bagrow, R.A. Skelton, *Meister der Kartographie*, Berlin 1964, s. 259; *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego i w innych zbiorach*, t. 1: *Mapy XV-XVI wieku*, oprac. W. Kret, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978, s. 120.

³⁹ J. Michalski, *Theatrum Orbis Terrarum*, „EBIB”, 1,82 (2007), www.ebib.pl/2007/82/a.php?michalski, 20.07.2015.

⁴⁰ *Tamże*.

Fot. 7. Panorama Salzburga z dzieła Abrahama Orteliusa *Theatrum orbis terrarum* (Antwerpia 1592), fot. T. Garwoliński

map umieszczono dodatkowo opisy lub na marginesach tzw. parerga zawierające widoki miast albo sceny rodzajowe. Wzrok przykuwają nadające niezwykłego uroku mistrzowskie przedstawienia statków, syren i potworów.

Wszystkie mapy zostały wykonane bardzo precyzyjnie techniką miedziorytniczą, a następnie ręcznie pokolorowane farbami akwarelowymi. A. Ortelius przywiązywał wielką wagę do formy swoich wydawnictw i wiele starań wkładał w precyzyjny rysunek map, ich estetykę i staranną kolorystykę.

Egzemplarz z Biblioteki WSDMW „Hosianum” nie posiada żadnych adnotacji ani pieczętek proveniencyjnych. Pierwotna oprawa się nie zachowała, z jej grzbietu pozostało zaś tylko siedem niewielkich fragmentów skóry. Nie ma żadnych danych o poprzednim właścicielu atlasu ani o drodze jego pozyskania do zbiorów bibliotecznych. Egzemplarz ten nie jest notowany w katalogach kartograficznych zabytków polskich. W *Centralnym katalogu zbiorów kartograficznych w Polsce* wymienia się dwa inne egzemplarze prezentowanego

wydania: z Biblioteki Narodowej w Warszawie i z Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu⁴¹.

Atlas musiał przechodzić burzliwe dzieje. Był przechowywany w nieustabilizowanych warunkach, narażony na zawilgocenie i ataki mikrobiologiczne. Wolumin został poddany konserwacji w latach 2002-2003. Prace restauratorskie były możliwe dzięki dotacji przyznanej przez Samorząd Olsztyna⁴².

W prawym dolnym rogu sześćdziesiątej pierwszej mapy, noszącej tytuł *Salisburgensis dioecesis*, znajduje się kolorowana panorama Salzburga, która ukazuje układ ulic i placów, kościoły, klasztory i inne budynki, górujący nad miastem zamek Hohensalzburg oraz rzekę Salzach. Na mapach przedstawiających poszczególne regiony Italii widnieją niewielkie przedstawienia np. Wenecji (nr 75), Rzymu (nr 76), Perugii (nr 78) i Sieny (nr 79). Dokładniej ukazana jest znajdująca się na Morzu Tyrreńskim wyspa i miasto Ischia (nr 83).

Następnym dziełem znajdującym się w zbiorach Biblioteki „Hosianum”, o którym warto wspomnieć w kontekście podjętego tematu, jest *Altes und Neues Preussen* autorstwa Krzysztofa Hartknocha. Sam autor urodził się w 1644 roku w Jabłonce koło Pasyimia. Uczył się w szkołach w Pasyimiu, Królewcu i Bartoszycach. Studiował na Uniwersytecie w Królewcu. Był historykiem Pomorza i Prus oraz profesorem protestanckiego Gimnazjum Akademickiego w Toruniu. Ogłosił wiele łacińskich rozpraw historycznych: *O początkach Prus*, *O formie dawnego państwa pruskiego*, *O prawie pruskim*, *O bałwochwaltwie i przesądach dawnych Prusów*. Odnalazł i opracował pochodzącą z XIV wieku krzyżacką kronikę Piotra z Dusburga, którą w 1679 wydał drukiem w Lipsku. Napisał również rozprawę *Respublica Polonica Duobus Libris Illustrata* o ustroju i historii ziem polskich. Zajmował się także tematyką prawnoustrojową Rzeczypospolitej.

Jak już wspomniano, mieszkając w Toruniu, napisał swoje dwa najobszerniejsze i najważniejsze dzieła historyczne: *Altes und Neues Preussen* (1684) i *Preussische Kirchen-Historia* (1686). Były to ob-

⁴¹ D. Jutrzenka-Supryn, *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich: Atlas kartograficzny „Theatrum orbis terrarum” Abrahama Orteliusa wydany w Antwerpii w 1592 r.*, Toruń 2003, s. 5-8, 13.

⁴² Więcej na temat atlasu: T. Garwoliński, *Zabytkowe zbiory Biblioteki „Hosianum” prezentowane na wystawach współfinansowanych przez Samorząd Olsztyna*, Olsztyn 2016, s. 85-100.

szerne monografie historyczne prowincji, znane i cenione do dziś przez historyków.

K. Hartknoch zmarł 3 stycznia 1687 roku, został pochowany w Toruniu, w podziemiach kościoła Najświętszej Marii Panny.

W *Altes und Neues Preussen* przedstawił pochodzenie, wierzenia i obyczaje Prusów oraz dzieje rządów krzyżackich, a w *Preussische Kirchen-Historia* – dzieje reformacji w Prusach. Dzieło *Altes und Neues Preussen* składa się z dwóch części w jednym tomie. W pierwszej części zawarte są wiadomości dotyczące etnografii, językoznawstwa, kultury materialnej Prus Książęcych i Królewskich od czasów najdawniejszych do współczesnych autorowi. Część druga to rodzaj encyklopedii w układzie rzeczowym, w tym opis genezy i początków państwa krzyżackiego, wykaz wielkich mistrzów zakonu, opisy miast pruskich, streszczenie dziejów ludności napływowej, zarys dziejów chrześcijaństwa w Prusach, zasady systemu monetarnego, prawa pruskiego i ustroju Prus⁴³.

Tekst dzieła wydrukowano jednobarwnie w układzie dwuszpaltowym. Układ jednoszpaltowy nadano jedynie kartom z tekstem przedmowy. Zastosowano czcionkę gotycką i łacińską antykwę. Księgę rozpoczynają dwie całostronicowe ilustracje miedziorytnicze: jedna przedstawia portret autora, druga jest ozdobnym frontispisem. Rytownikiem obu miedziorytów jest Johann Ulrich Krauss. Dzieło opatrzone licznymi rycinami. Portrety są wykonane techniką miedziorytniczą, natomiast widoki miast to akwaforty. Wśród portretów znajdują się podobizny: Jana III Sobieskiego, Mikołaja Kopernika, Hermana von Saltza i inne. Wśród widoków miast występują panoramy: Torunia, Gdańsk, Elbląg, Królewca, Braniewa i wielu innych miejscowości pruskich.

Nie da się w krótkim opracowaniu opisać wszystkich motywów miasta reprezentowanych w zabytkowym księgozbiorniku Biblioteki „Hosianum”. Niemniej już to częściowe przedstawienie pokazuje, że warto spojrzeć na dawną książkę z różnych aspektów, które otwierają ciągle nowe pola badawcze. W ilustracjach zdobiących stare druki można się doszukiwać zarówno konkretnych miast, jak i miejsc symbolicznych, których nie da się konkretnie zlokalizować.

⁴³ J. Serczyk, *Krzysztof Hartknoch, w: Wybitni ludzie dawnego Torunia*, red. M. Biskup, Warszawa – Poznań – Toruń 1982, s. 81-88.

Fot. 8. Widok Fromborka z dzieła Krzysztofa Hartknocha *Altes und Neues Preussen* (Frankfurt – Lipsk 1684), fot. T. Garwoliński

Bibliografia

- Arndes Steffen, <https://thesaurus.cerl.org/record/cni00039333>, 19.07.2017.
- Bagrow Leo, Skelton Raleigh A., *Meister der Kartographie*, Berlin 1964.
- Banaszak Marian, *Historia Kościoła katolickiego*, t. 2: *Średniowiecze*, Warszawa 2009.
- Bernardinus Rizus, <https://thesaurus.cerl.org/record/cni00066690>, 14.11.2017.
- Borawska Teresa, *Bischof Albert*, w: *Słownik biograficzny Kapituły Warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 21-22.
- Brown Lloyd A., *The Story of Maps*, Boston 1950.

- Chojcka Ewa, *Związki artystyczne polskiego drzeworytu renesansowego z grafiką europejską. Kryspin i Wendel Scharffenbergowie*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo”, 7 (1978), s. 189-191.
- Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer, Wrocław – Warszawa – Kraków 1971.
- Franck Jakob, *Drach Peter*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 5, Leipzig 1877, s. 367-370.
- Garwoliński Tomasz, *Polonika z XVI wieku w Bibliotece „Hosianum”*, w: *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae. Wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”*, red. T. Garwoliński, Olsztyn 2016, s. 132-189.
- Garwoliński Tomasz, *Zabytkowe zbiory Biblioteki „Hosianum” prezentowane na wystawach współfinansowanych przez Samorząd Olsztyna*, Olsztyn 2016.
- Gąsiorowski Konrad, *Przekład Psalterza w Biblii Leopoldy (w czterechsetlecie wydania Biblii)*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, 14 (1961), s. 189-195.
- Giacomo Filippo Foresti, https://en.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Filippo_Foresti, 14.11.2017.
- Górski Konrad, *Nowy Testament Scharffenbergera*, w: *Pismo święte w duszpasterstwie współczesnym*, red. E. Dąbrowski, Lublin 1958, s. 199-227.
- Gotzkowsky Bodo, *Johannes Muling (Mulich)*, w: *Die deutsche Literatur. Biographisches und bibliographisches Lexikon*, seria 2: *Die Deutsche Literatur zwischen 1450 und 1620*, red. H.G. Roloff, t. 1, Bern – Berlin 1991, s. 188-245.
- Gustaw Romuald, *Polskie przekłady Pisma Świętego*, w: *Podręczna encyklopedia biblijna*, red. E. Dąbrowski, Poznań – Warszawa – Lublin 1959, s. 309-310.
- Hajdukiewicz Leszek, *Leopolda (Kasprowicz, Nicz, Nicius) Jan*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17, red. E. Rostworowski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, s. 74-76.
- Hans Grüninger, https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Gr%C3%BCninger, 17.07.2017.
- Holzappel Egidius, *Rolewinck Werner*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 8, red. J. Höfer, K. Rahner, Freiburg im Breisgau 1963, s. 1368.
- Jasiński Janusz, *Józef von Hohenzollern*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 377-390.
- Jean Gerson, https://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Gerson, 17.07.2017.
- Jöcher Christian Gottlieb, *Compendiöses Gelehrten-Lexicon*, t. 1, Leipzig 1733.
- Johann Grüninger, https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Gr%C3%BCninger, 17.07.2017.

- Jutrzenka-Supryn Dorota, *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich: Atlas kartograficzny „Theatrum orbis terrarum” Abrahama Orteliusa wydany w Antwerpii w 1592 r.*, Toruń 2003.
- Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego i w innych zbiorach, t. 1: *Mapy XV-XVI wieku*, oprac. W. Kret, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.
- Kobielus Stanisław, *Niebiańska Jerozolima. Od sacrum miejsca do sacrum modelu*, Ząbki 2004.
- Kramarek Grzegorz, *Leopolita Jan*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. A. Szostek, Lublin 2004, k. 812-813.
- Krzak-Weiss Katarzyna, „*Peregrinatio in Terram Sanctam*” arcydziełem z początków drukarstwa, „*Winieta*”, 2 (2008), s. 2, 10.
- Leithäuser Joachim G., *Mappae mundi. Die geistige Eroberung der Welt*, Berlin 1958.
- Mazurczak Małgorzata U., *Miasto w pejzażu malarskim XV wieku. Niderlandy*, Lublin 2004.
- Michalski John, *Theatrum Orbis Terrarum*, „EBIB”, 1,82 (2007), www.ebib.pl/2007/82/a.php?michalski, 20.07.2015.
- Obłąk Jan, Jaroszewicz-Pieresałwcew Zoja, Wojtkowski Julian, *Katalog inkunabułów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Olsztyn 2007.
- Pietkiewicz Rajmund, *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim*, t. 1: *Od początku do 1638 roku*, Poznań 2016.
- Rumianek Ryszard, *Orędzie Księgi Ezechiela*, „*Collectanea Theologica*”, 77,4 (2007), s. 9-20.
- Rumianek Ryszard, *Związek nowej świątyni z odnowionym przymierzem* (wg Ez 47,1-12), „*Warszawskie Studia Teologiczne*”, 16 (2003), s. 29-34.
- Rzempołuch Andrzej, *Ikonaografia miast półwyspu Bałtyku (połowa XVI – połowa XIX wieku)*. Wystawa, Olsztyn 1988.
- Serczyk Jerzy, *Krzysztof Hartknoch*, w: *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, red. M. Biskup, Warszawa – Poznań – Toruń 1982, s. 81-88.
- Sirko Mieczysław, *Zarys historii kartografii*, Lublin 1999.
- Sprutta Justyna, *Sztuka religijna Albrechta Dürera*, „*Studia Gnesnensia*”, 27 (2013), s. 339-357.
- Świętochowski Robert, *Leonard Niezabitowski tłumaczem Biblii Leopoldy*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*”, 14 (1961), s. 195-197.
- Szejnkowska Helena, *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław – Warszawa 1975.
- Szymik Stefan, *Mikołaj z Liry*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 12, red. S. Wilk, Lublin 2008, k. 1005-1006.

- Trafiłowski Piotr, *Werner Rolewinck, Fasciculus Temporum*, <http://ohistorii.blogspot.com/2015/01/werner-rolewinck-fasciculus-temporum.html>, 14.11.2017.
- Warmiński Jan, *Fryderyk I Barbarossa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. P. Hemperek, Lublin 1989, k. 740-741.
- Warmiński Jan, *Koberger Anton*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. A. Szostek, Lublin 2002, k. 220.
- Wegner Helena, *Biblia ilustracja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, Lublin 1989, k. 461-464.
- Wielgus Stanisław, *Gerson Jean*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. P. Hemperek, Lublin 1989, k. 1018-1020.
- Wójcik Rafał, *Bernhard von Breidenbach i jego „Peregrinatio in Terram Sanctam”*, „Winieta. Pismo Biblioteki Raczyńskich”, 2 (2008), s. 1-2.
- Wojtkowski Julian, *Katalog druków XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*, Lublin 2012.

Streszczenie

W sztuce znanych jest wiele przedstawień miast, które niejednokrotnie stanowiły swoistego rodzaju dokumentację historyczną. Miasto można ukazywać jedynie jako miejsce zamieszkania, może też stać się bohaterem ważnych wydarzeń, a nawet symbolem. Sztuka ilustratorska książki również ukazuje motyw miasta. Wybrane i opisane w niniejszym opracowaniu przykłady przedstawień miast pochodzą z piętnastowiecznych inkunabułów oraz druków z XVI i XVII wieku ze zbiorów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie.

Wśród wielu ciekawych ilustracji miast, rzeczywistych i symbolicznych, szczególną uwagę warto zwrócić na ryciny znajdujące się w dziele autorstwa Bernarda de Breidenbacha *Peregrinatio in Terram Sanctam* (Speyer 1490). Druk ten jest opisem podróży do Ziemi Świętej, a jednocześnie jedną z najwcześniej wydrukowanych książek zawierających opisy topograficzne, mapy i widoki miast. Pewna mapa z atlasu Abrahama Orteliusa *Theatrum orbis terrarum* (Anwerpen 1592) przedstawia kolorowaną panoramę Salzburga, na której widać układ ulic i placów, kościoły, klasztory i inne budynki, górujący nad miastem zamek Hohensalzburg oraz rzekę Salzach.

Historyk Pomorza i Prus, Krzysztof Hartknoch, jest autorem dzieła *Altes und Neues Preussen* (Frankfurt und Leipzig 1684), zawierającym widoki miast wykonane techniką akwaforty. Można w nim odnaleźć panoramy Torunia, Gdańska, Elbląga, Królewca, Braniewa i wielu innych miejscowości pruskich.

Słowa kluczowe

Inkunabuły, stare druki, ilustracje, drzeworyt, miedzioryt, akwaforta, motyw miasta, Biblioteka WSDMW „Hosianum” w Olsztynie

**TOWN IMAGE IN ILLUSTRATION ART USED
IN OLD PRINTS BASED ON SELECTED EXAMPLES FROM
THE COLLECTIONS OF THE LIBRARY OF THE HIGHER
THEOLOGICAL SEMINARY OF THE WARMIA
METROPOLIS „HOSIANUM” IN OLSZTYN****Summary**

There are many representations of cities in art. Often they provide a kind of historical documentation. A city can be shown as a place of life, it can also become a theme of important events or simply a symbol. Also book illustration art is rich in representations of towns. The examples of city representations selected and described in the article come from fifteenth-century incunabula and sixteenth- and seventeenth-century prints from the collections of the Library of the Higher Theological Seminary of the Warmia Metropolis „Hosianum” in Olsztyn. Among the large number of interesting illustrations of city – real and symbolic – a special attention should be drawn to the work of Bernardo de Breidenbach: *Peregrinatio in Terram Sanctam* (Speyer 1490). The print is a description of the trip to the Holy Land, and at the same time one of the earliest printed books containing topographic descriptions, maps and city views. On one of the maps of the atlas of Abraham Ortelius: *Theatrum orbis terrarum* (Anwerpen 1592) there is a coloured panorama of Salzburg, where one can see the layout of streets and squares, churches, monasteries and other buildings, the Hohensalzburg castle towering above the city and the Salzach river.

Krzysztof Hartknoch, a Pomerania and Prussian historian, is the author of the work *Altes und Neues Preussen* (Frankfurt und Leipzig 1684), in which there are views of cities made in etching technique. One can find there panoramas of Toruń, Gdańsk, Elbląg, Królewiec, Braniewo and many other Prussian towns.

Keywords

Incunabula, old prints, illustrations, woodcut, copperplate, etching, city motif, Library of the Higher Theological Seminary of the Warmia Metropolis „Hosianum” in Olsztyn

PAWEŁ SKALSKI¹

STOSUNEK DO KSIĄŻKI DAWNEJ NA PRZYKŁADZIE EGZEMPLARZY Z KSIĘGOZBIORU BIBLIOTEKI UNIWERSYTETU KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE

Książka, w przeciwieństwie do wielu innych towarów – jak pisał w trzeciej dekadzie XVIII stulecia warszawski bibliopola Paweł Krzysztof Różycki – „i w dalsze lata konserwowana, przeczytawszy, schowana być może”². A zatem oprócz egzemplarzy nowych niejednokrotnie można się spotkać z drukami starszymi, czyli dawnymi. Książka dawna kojarzy się dzisiaj z rzeczą, przedmiotem, dziełem będącym spuścizną wieków minionych i poprzednich pokoleń. Dlatego też zasługuje na szczególnie troskliwe podejście, dbałość i ochronę przed dewastacją i zniszczeniem. Myślę, że mając do czynienia ze starszymi książkami, czytelnik częstokroć stawiał sobie pytania: Jaki był stosunek do niej dawniejszych użytkowników? Jak wchodzili w jej posiadanie, jak się do niej odnosili? Niniejszy szkic postara się na nie odpowiedzieć. Inspiracją, a zarazem swoistym źródłem niniejszych wywodów stały się egzemplarze pochodzące z okresu od XVI do pierwszej połowy XX wieku, znajdujące się w księgozbiorze Bibliote-

¹ Biblioteka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (dalej: BUKSW).

² Biblioteka Jagiellońska (dalej: BJ), Rkp 221, *Summariusz krotkiego opisania praw, przywilegiów, wolności, swobod i prerogatyw od [...] krolow polskich [...] bibliopolom, drukarzom [...] nadanych [...] a zebranych przez Krzysztofa Rozyckiego lego krol. Msci bibliopoli warszawskiego, r. p. 1725*, s. 166-167.

ki Głównej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Celem obecnej publikacji jest ukazanie drogi dawnej książki i stosunku do niej jej właścicieli bądź zarządców, ale także wpływ niektórych wydażeń na losy dawnych druków oraz ich stan zachowania. Siłą rzeczy artykuł ten nie wyczerpuje wszystkich aspektów relacji do książki na przestrzeni wieków. Jest jedynie próbą ukazania na przykładzie prezentowanych druków zjawisk o bardziej ogólnym charakterze.

1. Sposoby pozyskiwania książek

Truizmem byłoby stwierdzenie, że najprostszym sposobem pozyskania książki jest po prostu jej zakup. Podobnie jak i dzisiaj istniały wielorakie możliwości nabywania druków, w tym druków dawnych. Książki w minionych wiekach sprzedawano bowiem zarówno w dużych księgarniach, jak i w zwykłych kramach. Ponadto można się było w nie zaopatrzyć także przy oficynach drukarskich lub w pracowniach introligatorskich³. Fakt to o tyle ważny, że w niektórych miastach liczba istniejących księgarni była ograniczona. Przez długi czas, począwszy od końca XVI stulecia, na mocy stosownych aktów prawnych w Warszawie mogły działać jedynie dwa magazyny księgarskie. Niekiedy, jak na przykład w szesnastowiecznym Wrocławiu, między księgarzami a introligatorami lub księgarzami a wędrownymi kramarzami dochodziło do wieloletniej walki o prawo do sprzedaży druków⁴. U niektórych bibliopoli, np. na początku XVII wieku u Katarzyny Kesnerowej w Krakowie, obok nowości można się było również zaopatrzyć w „księgi stare”⁵. Nieco inaczej przedstawiała się sytuacja w trzeciej dekadzie XVIII stulecia w stołecznej Warszawie, gdzie wielu księgarzy było zmuszonych sprzedawać głównie starsze edycje na skutek braku funduszy oraz rosnącej konkurencji ze strony introligatorów. Wspomniany już bibliopola warszawski P.K. Różycki pisał z rozgoryczeniem, że księgarze mają „w bibliotekach [...] księgi różnych starych autorów. Cóż potym kiedy nowych [...] mieć dla niedostatku wszystkich nie możemy, a to jest naszą konfuzyją od

³ R. Żurkowa, *Księgarstwo krakowskie w pierwszej połowie XVII wieku*, Kraków 1992, s. 17.

⁴ *Tamże*, s. 87.

⁵ *Tamże*, s. 124.

różnych IchMciow panów kupujących i pytających się”⁶. Wydaje się jednak, że nie wszyscy warszawscy księgarze oferowali starsze pozycje z powodu braków środków finansowych na nowości. Mogą o tym świadczyć chociażby spisane w 1730 roku katalogi księgarskie Georga Moritza Weidmanna (1686-1743) z Lipska, który w tym właśnie czasie otworzył w Marywilu swój sklep, zwany także biblioteką. Katalogi te wskazują na uwzględnianie, przynajmniej w pewnym stopniu, potrzeb i gustów potencjalnych klientów. Wśród oferowanych pozycji znalazły się druki pochodzące z XVIII, XVII, a nawet XVI wieku, jak choćby *Kronika* Macieja z Miechowa (1457-1523) lub wydane w 1556 roku w Bazylei *De origine et rebus gestis Polonorum* biskupa warmińskiego Marcina Kromera (1512-1589)⁷. Z kolei – jak donosiła ówczesna prasa – w 1760 roku w kamienicy Stubenrauch’a w Warszawie obok katalogu sprzedawanych książek znajdował się „rejestr pisany ksiąg polskich starych i bardzo rzadkich”⁸. Należy tutaj nadmienić, że nie wszyscy bibliopole ograniczali swoją ofertę wyłącznie do sprzedaży książek lub innych towarów. We wspomnianym wyżej Bibliopolium w Marywilu istniała bowiem możliwość wypożyczenia książek na pewien czas za kaucją⁹.

W XVI i XVII wieku, a przynajmniej w jego pierwszej połowie, polscy bibliopole utrzymywali ożywione kontakty ze wszystkimi znaczącymi firmami księgarskimi w Europie. Dość często odwiedzali również targi książki we Frankfurcie nad Menem i w Lipsku. Stąd też nie dziwi obecność w ówczesnych punktach sprzedaży druków wydanych we Włoszech, Francji, Szwajcarii, Holandii i Niemczech. W późniejszym okresie na osłabienie handlu książką z tymi krajami wpłynęła szalejąca w Europie wojna trzydziestoletnia oraz wojny targające ówczesną Rzeczpospolitą.

Dzieła, których nie wznawiano, oraz pozycje starsze i trudno dostępne nierzadko wystawiano na organizowanych co pewien czas aukcjach książkowych. Pierwsza znana ze źródeł aukcja odbyła się w Gdańsku w 1672 roku¹⁰. Wydaje się, że takie aukcje organizowano

⁶ BJ, Rkp 221, s. 165.

⁷ P. Buchwald-Pelcowa, *Handel książką w Warszawie w czasach saskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 33/34 (2001), s. 125.

⁸ *Tamże*, s. 128.

⁹ *Tamże*, s. 144.

¹⁰ P. Szafran, *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „Libri Gedanenses”, 1 (1967), s. 55-56.

w tym mieście stosunkowo często, tak też do końca XVII stulecia odbyło się ich w Gdańsku przynajmniej kilkadziesiąt¹¹. Ponadto w starsze i rzadsze książki można było się zaopatrzyć w czasie jarmarków oraz na tandecie „in foro scrutario”, gdzie nierzadko sprzedawano druki z niewiadomego źródła¹².

Niewątpliwie jednym z decydujących kryteriów, jakim kierowano się przy zakupie danego dzieła, była jego cena. Zagadnieniem kształtowania się cen książek w Polsce w wieku XVI i XVII zajął się między innymi Wacław Urban. Zaproponował stosunkowo prosty podział cenowy ówczesnych książek na trzy grupy: tanie, średnie i drogie. Do pierwszej grupy zaliczył druki, których cena kształtowała się w przedziale od pół grosza do 9 gr. Średnie ceny wynosiły od 10 gr do 29 gr, a drogie egzemplarze kosztowały od 30 gr do 1 zł i powyżej¹³. Wśród starych druków znajdujących się w księgozbiorze Biblioteki Głównej UKSW niewielka liczba posiada zapiski informujące o cenie zakupionego niegdyś tytułu. Jednym z nich jest dzieło hiszpańskiego jezuitę, filozofa, teologa i prawnika, Francisca Suáreza (1546-1617), *Disputationum de censuris in communi, excommunicatione suspensione & interdicto*, wydane w 1606 roku w Moguncji. Zostało ono nabyte rok później dla seminarium duchownego w Kaliszu za sumę 5 zł¹⁴, a zatem wypada je zaliczyć do stosunkowo drogiej pozycji. Taką samą cenę płacono za popularne *Żywoty świętych* Piotra Skargi. W początku XVII wieku tyle wynosiło tygodniowe wynagrodzenie głównego sekretarza miejskiego w Krakowie, a w roku 1643 roczny zarobek kucharki. W 1597 roku czeladnik introligatorski w tym mieście zarabiał 30 gr miesięcznie¹⁵. Jak widać, nie każdy mógł sobie pozwolić na podobną książkę. Jeszcze drożej kosztowało liczące ponad 1000 stron wydane w 1634 roku w Lyonie dzieło portugalskie-

¹¹ Świadczy o tym chociażby liczba trzydziestu zarejestrowanych katalogów aukcyjnych; zob. P. Szafran, *Metody badań księgozbiorów mieszczańskich w Gdańsku XVII-XVIII wieku*, w: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1975, s. 224.

¹² E. Różycki, *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad introligatorstwem i handlem książką*, Katowice 1991, s. 146-147.

¹³ W. Urban, *Ceny książek w Polsce XVI-XVII w.*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 46 (1996), s. 61.

¹⁴ BUKSW 100587.

¹⁵ J. Bieniarzówna, *Z dawnego Krakowa. Szkice i obrazki z XVII wieku*, Kraków 1957, s. 66; R. Żurkowska, *Księgarstwo krakowskie*, s. 43.

go znawcy prawa kanonicznego i biskupa, Agostinha Barbosy (1589-1649), *Iuris ecclesiastici universi libri tres*. W 1681 roku zapłacono za tę pozycję aż 12 zł¹⁶. Z kolei w 1732 roku wydane rok wcześniej w Warszawie obszerne dzieło polemiczne późniejszego biskupa kijowskiego, Andrzeja Załuskiego (1702-1774), *Dwa miecze katolickiej w Królestwie orthodoxejskim odsieczki przeciwko natarczywym pp. dysydentów polskich zamachom* miało kosztować 5 tynfów¹⁷.

W wiekach minionych druki nie zawsze trafiały do rąk swoich właścicieli na skutek dobrowolnej i przemyślanej decyzji. W XVII stuleciu zdarzało się niekiedy, że dłużnik spłacał zaciągnięte wierzytelności właśnie książkami. Wówczas, podobnie jak w przypadku innych fantów, przekazywał je do odpowiedniego urzędu, gdzie dokonywano wyceny konkretnych pozycji. Przeprowadzali ją wyznaczeni rzeczoznawcy, zwykle wywodzący się spośród drukarzy, księgarzy bądź introligatorów. Książki wyceniano również po śmierci właściciela, celem dokładnego ustalenia jego masy majątkowej przeznaczonej do podziału pomiędzy potencjalnych spadkobierców i wierzycieli. Kryteria przeprowadzanej wyceny nie były jednakowe. Zwykle opierano się na dwóch metodach. Czasami szacowano wartość danej pozycji według kosztu jej druku. Innym razem decydujące znaczenie miała aktualna cena sprzedaży danej publikacji. W ostatnim przypadku dość często była ona znacznie niższa od kosztów druku podczas wydawania danego tytułu. Zastrzeżenia wierzycieli, którzy zamiast konkretnej sumy pieniędzy mieli otrzymać fanty dłużne, budziła wycena przeprowadzana według kosztów druku. Ponadto warto zwrócić uwagę na fakt, że otrzymywali oni nierzadko pewną liczbę egzemplarzy niezbyt popularnych książek, za to o dużej objętości. Nie trzeba chyba nikogo przekonywać, że stosunek właściciela do otrzymanych tą drogą książek znacząco różnił się od tego, jak cenił sobie zakupione przez siebie, potrzebne mu pozycje. Niejednokrotnie w takich sytuacjach musiało dochodzić do pewnych nadużyć. Może o tym świadczyć debata, jaka odbyła się w latach 1621-1624 w Lublinie nad projektem ustawy o cenach żywności i towarów sprzedawanych w miastach

¹⁶ BUKSW 100524

¹⁷ BUKSW 102601; P. Buchwald-Pelcowa, *Handel książką*, s. 131.

koronnych. W jej trakcie zwrócono uwagę na potrzebę objęcia stosownymi regulacjami także sprawy ustalania ceny książek. Postanowiono wówczas zwrócić się do wojewody i starosty krakowskiego, aby zobowiązali rektora Akademii Krakowskiej do wydelegowania przedstawicieli spośród wykładowców uczelni, którzy mogliby udzielić pomocy w ustaleniu sprawiedliwych zasad wyceny książek. W źródłach nie ma informacji ani o gotowości akademików do zaangażowania się w sprawę ustalania tychże zasad, ani czy w ogóle czynności te zostały objęte odpowiednimi regulacjami¹⁸.

Stosunkowo często pozyskiwano książkę dawną drogą darowizny bądź zapisów testamentalnych. Za jeden z ciekawszych starych druków otrzymanych w ten właśnie sposób należy uznać opracowane przez paulina Anastazego Kiedrzyńskiego (ok. 1675-1756) dzieło *Mensa Nazarea abunde specialibus indesinentium miraculorum et gratiarum dapibus illiciisque referta [...] seu Historia Imaginis Divae Claromontanae a S. Luca Evangelista depictae proposita*, wydane w Częstochowie w 1763 roku. Ukazuje ono życie Maryi od narodzenia do Jej wniebowzięcia, z odniesieniem do wydarzeń z dziejów jasnogórskiego sanktuarium. Opisuje historię cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej oraz liczne cuda i łaski doznane za Jej przyczyną¹⁹. Zachowany egzemplarz jest o tyle interesujący, że został złożony ze składek oryginalnych („arkuszy niezbroszuowanych”, jak odnotowano w inwentarzu) dopiero w ubiegłym stuleciu, podczas remanentu Drukarni Jasnogórskiej. W 1922 roku klasztor jasnogórski podarował go Bibliotece Seminarium Historii Kościoła w Polsce Uniwersytetu Jagiellońskiego za pośrednictwem byłego rektora Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i wykładowcy UJ, ks. Jana Nepomucena Fijałka (1864-1936)²⁰.

¹⁸ R. Żurkova, *Księgarstwo krakowskie*, s. 37-38.

¹⁹ H. Czerwień, *Drukarnia paulinów w Częstochowie w latach 1730-1863*, Bytom 1998, s. 92, 106.

²⁰ BUKSW 102623; *Biblioteka Akademii Teologii Katolickiej – Inwentarz Nr 2*, s. 10, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/docmetaddata?id=1750>, 20.10.2017. W 1954 roku ze skasowanych przez ówczesne władze wydziałów teologicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Warszawskiego utworzono prekursorkę dzisiejszego UKSW – Akademię Teologii Katolickiej. Zbiory bibliotek obu wydziałów stały się fundamentem księgozbioru ATK, a następnie istotną częścią zasobu Biblioteki Głównej UKSW.

Fot. 1. Karta z dzieła A. Kiedrzyńskiego *Mensa Nazarea* z winietą wykonaną przez Jana Bartłomieja Strachowskiego z Wrocławia

Spośród innych otrzymanych w darze pozycji warto zwrócić uwagę na *Spiewy historyczne z muzyką i rycinami* Juliana Ursyna Niemcewicza (1758-1841). Chociaż egzemplarz ten wykazuje liczne defekty, co utrudnia jego identyfikację, odznacza się on dosyć ciekawą historią. Pierwotnie znajdował się w jednej z podlwowskich bibliotek rodu Dzieduszyckich. W czasie wojny polsko-radzieckiej biblioteka została zdewastowana i rozkradziona przez wojska bolszewickie. We wrześniu 1920 roku książkę tę znalazł kapelan pułku artylerii polo-

wej we Lwowie, ks. Stanisław Meus (1883-1968), późniejszy kapelan 2 Pułku Szwoleżerów i proboszcz w Żywcu. W 1921 roku egzemplarz ten ofiarował Bibliotece Seminarium Historii Kościoła w Polsce Uniwersytetu Jagiellońskiego²¹.

Wysoka wartość książek sprawiała, że starano się je chronić w każdy możliwy sposób. Jednym z tych, którzy przyczyniali się do zachowania, zabezpieczenia i nierzadko odrestaurowania dla przyszłych pokoleń wielu druków, był introligator. Rolę, zakres i charakter pracy wykonywanej przez tych rzemieślników tak opisał wspomniany już bibliopola K. Różycki: „Tak w Królestwie Polskim we dwudziestu sześciu drukarniach jako tesz z różnych państw, królestw i miast przychodzące sexterna do Korony, te wszystkie do rąk introligatorów pochodzą mając przy tym z swojej własnej professjej robotę, a naprzód acta i monimenta, scripta różne ad unum volumen sprowadzające, protokoły różnych jurisdycyckiej, registra prowentów, percept i expens oras [...] panegiryki, conclusje, dedykacje państwu różnych ksiąg przypisujące, tektury, papieru ryzami obrzynanie, wyzłacanie Jaśnie Oświeconym Wielmożnym Ich Mciom, restauracyje bibliothek, innym panom i condycyjej ludziom przerabianie ksiąg i de novo robiąc, collegium, conventom, klasztorom, pannom zakonnym, na ostatek bibliopolom”²². Ceny usług introligatorskich zależały od wielu czynników i kształtowały się różnorako. Wpływał na nie zarówno koszt surowca zużytego do wykonania oprawy, jak i format książki, rodzaj jej oprawy i dekoracji. Wahania były dosyć znaczne: od kilku groszy za oprawę książek w wydaniach szkolnych poprzez kilkadziesiąt groszy za mszał aż do kilku złotych za oprawy w deski obciążnięte skórą z wytłoczonym ornamentem²³.

Nabywcy książek starali się je zabezpieczyć nie tylko przed upływem czasu i zniszczeniem, ale również przed złodziejami bądź nieuczciwymi osobami korzystającymi z biblioteki właściciela. Najczęściej starano się je uchronić przez umieszczanie wewnątrz ksiąg zapisów proweniencyjnych oraz klątw mających odstraszyć potencjalnego złodzieja od kradzieży. Dotychczas nie udało się odnaleźć w zbiorach BUKSW druków z zapisanymi klątwami, ale nie zaprze-

²¹ *Tamże*, s. 6.

²² BJ, Rkp 221, s. 144-145.

²³ Zob. E. Różycki, *Z dziejów książki*, s. 72-74.

stano ich poszukiwań. Jeśli natomiast chodzi o zapisy proveniencyjne, to przybierały one rozmaite formy: od najprostszych, typu: *Iste liber est...* lub *Ex libris...*, po opisy przedstawiające osobę i godność właściciela, ale także okoliczności pozyskania danej pozycji. Wpisy proveniencyjne miały również pozwolić na odzyskanie dzieł w przypadku zagubienia bądź różnego rodzaju kataklizmów. Jako przykład ich znaczenia może tutaj posłużyć fakt niemożności odzyskania własnych ksiąg przez ówczesnego prepozyta generalnego klasztoru Kanoników Laterańskich na krakowskim Kazimierzu, Jacka Liberiusza (1644-1673), właśnie z powodu braku zapisów własnościowych. Okoliczności te przedstawił kronikarz konwentu, Stefan Ranatowicz. Po odwrócenie Szwedów w 1656 roku „wiele xiąg niedostawało [...]; wydano klątwę od Biskupa, aby ieśli kto miał iaka xięgę od Szwedow, żeby te xięgi znosili do Cancellariey. Gdy tego wiele naznosili, prałat [Jacek Liberiusz] poznał xięgi swoje pewne, ale niewszystkie oddano, iż na nich nie było podpisu v.g. Liber Conventus SS. Corp. Christ. Czego po tym żałował, że xiąg swoich nie podpisywał”²⁴. Biblioteka tego klasztoru straciła podczas szwedzkiego potopu i najazdu wojsk Rakoczych trzecią część swoich zbiorów²⁵.

Znaczenie zapisów własnościowych sprawiało, że większość właścicieli pozostawiała je obok, a najczęściej zamiast zapisów już istniejących. Prowadziło to do swoistej wojny proveniencyjnej. Dość powszechnie wpisy poprzedników wycinano, wydrapywano bądź zamazywano, na ich miejsce wprowadzając własne. Nierzadko na starych pieczęciach przystawiano nowe. Przykłady tego zjawiska można spotkać na wielu woluminach w rozmaitych bibliotekach, w tym również na egzemplarzach znajdujących się w omawianym tutaj księgozbiorze. Niekiedy zamiast zapisów własnościowych stosowano ozdobne ekslibrisy. W zbiorach Biblioteki UKSW zachowało się wiele książek z interesującymi ekslibrisami. Wśród nich warto zwrócić uwagę na trzecią część wydanej w 1718 roku w Sandomie-

²⁴ BJ, Rkp 3742, S. Ranatowicz, *Casimiriae civitatis urbi Cracoviensi confrontatae Origo in eaque ecclesiarum erectiones et religiosorum fundationes, nec non series, vitae, res gestae praepositorum Conventus Canoniorum Regularium Lateranensium S. Augustini ad ecclesiam SS. Corporis Christi, descriptae a Stephano Ranathowicz, eiusdem conventus et ecclesiae canonico regulari professo*, k. 142, za: I. Pietrzkiewicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003, s. 54-55.

²⁵ I. Pietrzkiewicz, *Biblioteka kanoników regularnych*, s. 55.

rze zbioru kazań *Post Stary Polski Dziewięć Niedzielnny* [...]. Na siedm Niedzielnny zamieniony autorstwa polskiego jezuita, Franciszka Kowalickiego. Niewątpliwą ozdobę tego egzemplarza stanowi przepiękny ludowy ekslibris bibliotekarza i poety, Lucjana Rydla (1870-1918), wykonany przez Jana Bukowskiego (1873-1943)²⁶. Z kolei zachowany pierwodruk *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza wyróżnia się zarówno ekslibrisem Konrada Górskiego (1895-1990), historyka i teoretyka literatury, jak i pochodzącym z 1961 roku dość żartobliwym zapisem donacyjnym na rzecz filologa, historyka literatury polskiej oświecenia i romantyzmu, edytora dzieł Mickiewicza – Czesława Zgorzelskiego (1908-1996)²⁷.

Spośród innych zachowanych dzieł Adama Mickiewicza warto zwrócić uwagę na pochodzące z 1832 roku jedno z pierwszych wydań zbiorowych jego poezji. Opatrzona zostało ekslibrisem herbowym Stanisława Porembalskiego, wykonanym przez Jana Hasso-Agopsowicza (1915-1982)²⁸. Pod nim zachowała się interesująca adnotacja, która stanowi świadectwo wielopokoleniowej obecności tego egzemplarza w rodzinie ziemiańskiej. Notka wspomina pradiadka Feliksa Goszcz-Podolskiego, uczestnika Powstania Styczniowego, następnie babkę Halinę Porembalską, ojca Tadeusza, a na końcu wspomnianego Stanisława Porembalskiego²⁹. Był on prawdopodobnie ostatnim posiadaczem książki z rodziny, gdyż w 1964 roku nabył ją na aukcji w Krakowie wspomniany wyżej Czesław Zgorzelski za sumę 210 zł. Po jego śmierci należący do niego księgozbiór zakupiła Biblioteka Główna UKSW.

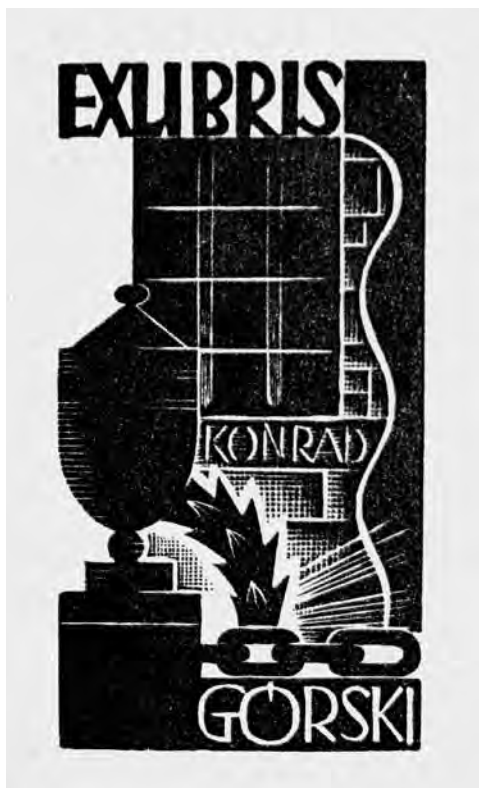
Ekslibrisy umieszczane wewnątrz poszczególnych woluminów stanowią świadectwo szczególnego zamiłowania właścicieli do dawnych druków, troski o same książki, jak również chęci stałego powiększania już posiadanej kolekcji.

²⁶ Dzieło to pierwotnie należało do trudnego do zidentyfikowania Jana Baliszewskiego, ucznia klasy czwartej. BUKSW 102564; Muzeum Narodowe w Warszawie, *Ekslibris Lucjana Rydla*, <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=14411>, 24.10.2017.

²⁷ „Uroczyscie oświadczam, że wbrew ekslibrisowi niniejszy egzemplarz nie został buchnięty z mojej biblioteki, lecz dobrowolnie i z radością ofiarowany memu Kochanemu przyjacielowi Czesławowi Zgorzelskiemu. Konrad Górski”, BUKSW 224374.

²⁸ Muzeum Zamojskie, Katalog Muzealny, nr 2372: Ekslibris Stanisława Porembalskiego, <http://muzeum-zamojskie.pl/z/karta2/?page=428>, 28.10.2011.

²⁹ „Książka z biblioteki mojego pradiadka Felixa Goszcz-Podolskiego przeszła drogą spadku na Halinę z Podolskich Janową Porembalską, potem jej syna Tadeusza (mego ojca) teraz na mnie – Stanisław Porembalski”, BUKSW 224467.

Fot. 2. Ekslibris Konrada Górskiego

Znajdujące się w zbiorach egzemplarze świadczą o niejednakowym podejściu właścicieli do posiadanych książek. Wśród nich znalazły się woluminy, które prawie w ogóle nie były czytane, na co wskazuje znaczna liczba nierozciętych kart. Co więcej, jeden z tych egzemplarzy nie doczekał się od właścicieli nawet własnej oprawy, jako że pozostał jedynie w tymczasowej oprawie kartonowej, w jaką wyposażył go sprzedawca. Mowa tu o włoskiej edycji dzieła Luisa di Granata (1504-1588) *Guida overo scorta de' peccatori* wydanej w 1676 roku w Turynie³⁰. Inne z kolei były bardzo aktywnie wykorzystywane poprzez swoich posiadaczy, o czym świadczą dodane do

nich karty zawierające rozmaite komentarze, glosy i marginalia, a nawet wprawki w języku arabskim³¹. W jednym przypadku obok uwag odnoszących się do treści dzieła dodano papierową kartę, na której znalazły się ręcznie zapisane słowa: „Ostateczny cel Praw Masonii oraz Charakter hieroglificzny dla użycia w kapitułach, czyli Masonii wysokich stopniów tj. 4tej Klasy Majstrom”³². Natomiast w przypadku krakowskiej

³⁰ BUKSW 101633

³¹ Zob. choćby BUKSW 104047, 104155.

³² BUKSW 104144. Trudno jest dzisiaj ustalić, kto był autorem odręcznych notatek o treści dzieła i twórcą owego dodatku. Zachowane zapisy proveniencyjne wymieniają niezidentyfikowanego Tyszkiewiczza, „profesora w szkołach wojewódzkich w Sijnach”, oraz proboszcza osieckiego, ks. Józefa Rychlika (1807-1896). Ostatni zapis wspomina o przeznaczeniu tego dzieła do „Biblioteki XX. Reformatów”, ale z racji wydrapania dalszej części napisu nie wiadomo, do której z reformackich bibliotek zostało ono przekazane, a nawet czy w ogóle do takowego przekazania doszło.

edycji z roku 1611 Marcina Kromera [...] *O sprawach, dziejach y wszystkich inszych potocznościach Koronnych Polskich ksiąg XXX* mamy do czynienia z jej aktualizacją poprzez dodanie *Tablicy chronologicznej książąt i królów polskich* doprowadzonej do roku 1826, czyli daty rządów cara Mikołaja I³³. Przy czym takie – jak można by to określić – aktywne podejście do książki, prezentowali zarówno właściciele bądź użytkownicy świeccy, jak i duchowni.

W następnym punkcie przedstawiono pokrótce podejście do druków dawnych i sprawowanie nad nimi opieki właśnie w środowisku kościelnym, a dokładniej we wspólnotach zakonnych.

Fot. 3. Ekslibris Stanisława Porembalskiego wraz z adnotacją świadczącą o wielopokoleniowej obecności dzieła w rodzinie

³³ BUKSW 101514. Również i w tym przypadku trudno jest określić, kto uzupełnił brakujące fragmenty dzieła ręcznie przepisаныmi kartami, jak również wspomnianą tablicą chronologiczną. Według zachowanych zapisów proveniencyjnych pierwotnym właścicielem egzemplarza był konwent Klarysek w Gnieźnie, skasowany w 1837 roku. Jednakże w 1830 roku, a więc jeszcze przed kasatą, znalazł się on w posiadaniu czeskiego kapłana, rektora Uniwersytetu w Ołomuńcu, Tomáša Josefa Povondry (1786-1832); zob. *Tomáš Josefa Povondra*, https://cs.wikipedia.org/wiki/Tom%C3%A1%C5%A1_Josef_Povondra, 29.03.2017. Jednak autora owych uzupełnień i dodatków należy szukać w gnieźnieńskim klasztorze Klarysek.

Fot. 4. *Tablica chronologiczna ksiąg i królów polskich* dodana do dzieła Marcina Kromera

2. Troska o książkę dawną w środowiskach zakonnych

Prześledzenie, choćby tylko skrótowe, zagadnienia opieki nad książkami w poszczególnych zakonach wymagałoby praktycznie osobnej dysertacji. Dlatego też zdecydowano się na krótkie zasygnalizowanie tej problematyki na przykładzie zakonu franciszkanów reformatów. Podobnie jak i w innych wspólnotach zakonnych zasady funkcjonowania klasztornej biblioteki regulowało jego partykularne ustawodawstwo. Między innymi zakazywało ono zakonnikom samowolnej sprzedaży, zamiany lub wypożyczania na zewnątrz dzieł należących do klasztoru pod karą ekskomuniki. Papież Innocenty XI konstytucją apostolską *Exponi nobis* wydaną 16 października 1685 roku

zagroził ekskomuniką każdemu, kto weźmie książkę z jakiegokolwiek biblioteki klasztornej³⁴. Zgromadzone w bibliotece konwentu tomy należało wypożyczać zawsze za rewersem, a osobom spoza klasztoru tylko w wyjątkowych przypadkach i po uzyskaniu zezwolenia członków rady klasztornej. W 1692 roku kapituła prowincji wielkopolskiej w Pakości nałożyła na gwardiana klasztoru obowiązek nabywania przynajmniej jednej książki rocznie³⁵.

Prawo reformackie zachęcało wszystkich zakonników do częstego korzystania z biblioteki. Pewne ograniczenia zastosowano jedynie wobec braci zakonnych. Nie wolno im było bez pozwolenia prowincjała przetrzymywać w celi jakiegokolwiek książki poza regułą zakonu i dziełami ascetycznymi. Pieczę nad biblioteką sprawował kaznodzieja bądź lektor³⁶. W odróżnieniu od niektórych zakonów reformacji nie posiadali księgozbiorów prywatnych. W szczególnych przypadkach prowincjał zezwalał, aby zakonnik korzystał na stałe z określonej książki łącznie z prawem przenoszenia jej ze sobą do innego klasztoru³⁷. Skutkowało to często wędrowką książki po klasztorach i zwyczajowo pozostawieniem jej w bibliotece klasztoru, w którym zakonnik zmarł.

Częste korzystanie z książek przyczyniało się między innymi do powstawania uszkodzeń, wypadania kart itp. Zachowane egzemplarze pochodzące z bibliotek reformackich zdają się wskazywać, że przeprowadzenie konserwacji bądź ponowne oprawienie uszkodzonych egzemplarzy dokonywało się z inicjatywy gwardiana klasztoru, a przynajmniej za jego pełną akceptacją. Warto tutaj zwrócić uwagę na zniszczony egzemplarz dzieła Aleksego Koralewicza (ok. 1656-1722) *Additament do Kronik Braci Mniewszych S. Franciszka albo Genealogia Reformy do krolestwa Polskiego za konsensem Stolicy Apostolskiej wprowadzonej, y Erekcya dwuch Prowincyi Mało y Wielkopolskiej, utwierdzonej*, wydane w Warszawie w 1722 roku. W miejsce oryginalnej karty tytułowej został opatrzonej zastępczą. Oprócz tytułu i autora dzieła informuje nas ona o przyczynach uszkodzeń egzemplarza i podjętych dalszych działaniach: „Xięga [...] Ciekawym czytaniem zruinowana, A za Gwardyiana X. Leon-

³⁴ A.J. Szeinke, *Kościół Świętego Antoniego i klasztor Franciszkanów-Reformatów w Warszawie 1623-1987*, Kraków 1990, s. 174-175.

³⁵ *Tamże*, s. 175.

³⁶ *Tamże*, s. 176.

³⁷ *Tamże*, s. 184.

cego Szechleńskiego Konwenty Klasztoru Przełożonego Zreparowana, razem z odnowionym Archiwum Miejscowym Roku Panskiego 1790³⁸. Fakt zaczytania tego właśnie dzieła nie budzi zdziwienia. Jeszcze i dzisiaj jest ono bowiem znakomitym źródłem do poznania historii i duchowości reformatów w Polsce. Natomiast sprawa połączenia konserwacji druku z odnowieniem miejscowego archiwum może świadczyć o przeprowadzeniu w bibliotece klasztoru konińskiego prac konserwatorskich również i innych uszkodzonych książek. Brak natomiast danych, by stwierdzić, czy konserwację wykonali sami zakonnicy, czy też pracę powierzono zawodowym introligatorom. Podobnym przejawem troski i dbałości o należące do biblioteki klasztornej pozycje odznacza się egzemplarz poznańskiej edycji dzieła z zakresu prawa kanonicznego *Examen Episcoporum* z 1735 roku autorstwa arcybiskupa Monreale, Jerónima Venero Leyvy (zm. 1628). Pochodzi on z wieluńskiego klasztoru Reformatów, gdzie został w 1784 roku ponownie oprawiony za gwardianatu Łukasza Onufrego Mystkowskiego (1744-1818), późniejszego prowincjała zakonu³⁹.

Niestety księgozbiory wielu bibliotek klasztornych zostały rozkradzione bądź rozproszone po kasacie poszczególnych konwentów przeprowadzonej przez zaborców. Zdarzało się, że podobnie jak w Raciborzu po 1810 roku zawijano sprzedawane towary w karty klasztornych rękopisów i druków⁴⁰. Niekiedy czekały na lepsze czasy na strychu bądź w piwnicy, ulegając postępującej dewastacji.

3. Książka a wojna

Tragicznym okresem dla książki były zawsze konflikty zbrojne, a czas drugiej wojny światowej w szczególności. Ogromne straty poniesione przez polskie biblioteki nie wynikały raczej z bezpośrednich działań wojennych, a jeśli nawet ucierpiały, to raczej w niewielkim stopniu. W znacznej części księgozbiory te zostały spalone lub przekazane na przemiał w wyniku świadomych decyzji władz cywilnych bądź wojskowych. Szacuje się, że straty poniesione przez biblioteki

³⁸ BUKSW 101576.

³⁹ BUKSW 101594.

⁴⁰ K. Zawadzka, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239-1810)*, Wrocław 1999, s. 73.

Fot. 5. Zastępcza karta tytułowa dzieła A. Koralewicza *Additament do Kronik Braci Mniejszych S. Franciszka*

polskie w czasie drugiej wojny światowej wyniosły 90 proc. (ok. 9 mln książek) dla ziem wschodnich, czyli na wschód od linii Bugu, oraz około 70 proc. dla ziem Polski centralnej i zachodniej (ok. 42 mln książek). W okresie tym uległo zniszczeniu 89 proc. bibliotek powszechnych oraz połowa bibliotek naukowych i specjalistycznych. Wiele z nich szczytiło się posiadaniem bezcennych zbiorów rękopisów, starych druków i kolekcji bibliofilskich⁴¹.

⁴¹ A. Drózd, *Działalność katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych na Górnym i Dolnym Śląsku w latach 1947-1955*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 67,2 (2012), s. 81.

Powszechnym zjawiskiem występującym wśród żołnierzy walczących wojsk było wydzieranie z książek kart bądź ich fragmentów z przeznaczeniem na bibułę do papierosów. Pisał o tym Ksawery Świerkowski: „Przemarsze wojsk, nie rozumiejących pisma łacińskiego, uważających wszystko, co jest tym pismem napisane lub drukowane, za niemieckie, a potrzebujących papieru na papierosy, wywołały bardzo wiele poważnych zniszczeń”⁴².

W latach 1945-1949 przystąpiono do akcji zabezpieczania ocalałych księgozbiorów. Czyhały na nie rozliczne niebezpieczeństwa. Przede wszystkim zniszczenie przez przechodzące wojsko, okoliczną ludność, wywóz do Związku Radzieckiego. Wiele z nich zostało rozkradzionych. W Katowicach, Kielcach, Częstochowie i w Warszawie znalazła się w sprzedaży znaczna liczba starych druków przywiezionych z Dolnego Śląska, pochodzących prawdopodobnie z kradzieży. Na skalę masową wywożono książki poniemieckie z Ziem Zachodnich. W tym czasie niemal wszystkie księgarnie oferowały cenne dzieła pochodzące z obszarów Ziem Odzyskanych. Korzystając z takiej oferty, np. Biblioteka Seminarium Teologii Moralnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w październiku bądź w listopadzie 1945 roku zakupiła w księgarni „Czytelnik” w Krakowie kilka dzieł pierwotnie pochodzących ze zbiorów jednej z niemieckich bibliotek. Jednym z nich jest wydany w 1618 roku w Helmstedt komentarz do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa autorstwa luterńskiego teologa, Conrada Horneiusa (1590-1649)⁴³.

Wspomniana wyżej akcja zabezpieczania objęła księgozbiory stanowiące tzw. mienie opuszczone i porzucone. Według zapisu *Ustawy z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych*⁴⁴ do pierwszej grupy zaliczano zbiory, które w związku z wojną rozpoczętą 1 września 1939 roku nie znajdowały się w posiadaniu właścicieli (biblioteki poziemianskie). Drugą tworzyły dobra, które były własnością lub w posiadaniu państwa niemieckiego, obywateli niemieckich

⁴² K. Świerkowski, *Zabezpieczanie księgozbiorów poniemieckich i podworskich oraz sprawa ich użytkowania*, w: *Aktualne zagadnienia bibliotekarskie. Pierwsza powojenna konferencja okręgowych wizytatorów bibliotek w dniach 24-27 października 1945 r. w Pabianicach*, red. tenże, Warszawa 1946, s. 27-28.

⁴³ BUKSW 104020. *Biblioteka Akademii Teologii Katolickiej – Inwentarz Nr 4*, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/docmetadata?id=1751>, s. 90, 23.10.2017.

⁴⁴ *Ustawa z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty”, nr 17, poz. 97.

lub osób zbiegłych do nieprzyjaciela (biblioteki poniemieckie). Przy czym należy tutaj stwierdzić, że określenie „mienie opuszczone” jest błędne. Na skutek zaistniałej sytuacji politycznej ziemianie nie mogli powrócić do swoich majątków, nie mówiąc już o ich objęciu. Władze państwowe uznały, że księgozbiory te mogą chociaż częściowo zrekomensować straty poniesione przez biblioteki polskie w okresie drugiej wojny światowej i przyczynić się do ich odbudowy.

Pierwszy etap prowadzonej akcji polegał na przejmowaniu zbiorów oraz ich wstępnej inwentaryzacji. W 1947 roku Ministerstwo Oświaty przystąpiło do realizacji drugiego etapu akcji gromadzenia zbiorów zabezpieczonych i zarządzania nimi. Polegał on na ich segregacji i repartycji. W tym celu utworzono na początku tego roku zbiornice książek w Gdańsku, Katowicach, Krakowie, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu oraz we Wrocławiu. Do ich zadań i kompetencji należało odszukanie i przewiezienie materiałów bibliotecznych, magazynowanie, segregacja oraz przekazywanie zbiorów odpowiednim instytucjom na podstawie otrzymywanych upoważnień z Ministerstwa Oświaty. Woluminy trafiały przede wszystkim do instytucji naukowych. Zbiornice działały do końca grudnia 1949 roku. Najdłużej funkcjonowała Zbiornica Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach (do końca 1955 roku)⁴⁵. Zachowane z tego okresu inwentarze poświadczają fakt otrzymywania książek „z przydziału książek ponemieckich” bądź „Ziem Odzyskanych” w latach 1947-1948⁴⁶. Trudno dzisiaj określić, ile takich pozycji znajduje się w zbiorach Biblioteki Głównej UKSW.

Przedstawiona problematyka z pewnością nie wyczerpuje zagadnienia relacji między książką dawną a jej właścicielem lub użytkownikiem. Wiele aspektów zaledwie naszkicowano, niektóre pominięto. Prowadzone badania nad zachowanymi egzemplarzami dawnych druków pozwalają w wielu przypadkach na odkrycie indywidualnej tożsamości książki, stwierdzenie, na ile i w jakim celu była ona wykorzystywana, jaką przebyła drogę, jak starano

⁴⁵ R. Nowicki, *Powojenna ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w latach 1944-1955. Wybór źródeł*, Bydgoszcz 2013, s. 11-14.

⁴⁶ Zob. chociażby *Biblioteka Akademii Teologii Katolickiej – Inwentarz Nr 4*, s. 53 i 80; wyłączone pozycje pochodzą z Biblioteki grafów Yorck von Wartenburg w Oleśnicy Małej.

się uchronić ją przed skutkami upływającego czasu, przywrócić jej dawną świetność lub funkcję. Szczególnie dramatycznym momentem w dziejach książki na ziemiach polskich był okres drugiej wojny światowej, a nawet lat powojennych. O jej losach nie decydowali wówczas jej właściciele, lecz często osoby przygodne bądź też władze cywilne lub wojskowe.

Bibliografia

- Biblioteka Akademii Teologii Katolickiej – Inwentarz Nr 2*, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/docmetadata?id=1750>, 20.10.2017.
- Biblioteka Akademii Teologii Katolickiej – Inwentarz Nr 4*, <http://digital.fides.org.pl/dlibra/docmetadata?id=1751>, 23.10.2017.
- Bieniarzówna Janina, *Z dawnego Krakowa. Szkice i obrazki z XVII wieku*, Kraków 1957.
- Buchwald-Pelcowa Paulina, *Handel książką w Warszawie w czasach saskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, 33/34 (2001), s. 123-158.
- Casimiriae civitatis urbi Cracoviensi confrontatae Origo in eaque ecclesiarum erectiones et religiosorum foundationes, nec non series, vitae, res gestae praepositorum Conventus Canonorum Regularium Lateranensium S. Augustini ad ecclesiam SS. Corporis Christi, descriptae a Stephano Ranathowicz, eiusdem conventus et ecclesiae canonico regulari professo*, Biblioteka Jagiellońska, Rkp 3742.
- Czerwień Henryk, *Drukarnia paulinów w Częstochowie w latach 1730-1863*, Bytom 1998.
- Drózd Andrzej, *Działalność katowickiej Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych na Górnym i Dolnym Śląsku w latach 1947-1955*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, 67,2 (2012), s. 81-101.
- Muzeum Narodowe w Warszawie, *Ekstlibris Lucjana Rydla*, <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=14411>, 24.10.2017.
- Muzeum Zamojskie, *Katalog Muzealny*, nr 2372: Ekstlibris Stanisława Porembalskiego, <http://muzeum-zamojskie.pl/z/karta2/?page=428>, 28.10.2017.
- Nowicki Ryszard, *Powojenna ochrona zbiorów bibliotecznych w Polsce w latach 1944-1955. Wybór źródeł*, Bydgoszcz 2013.
- Pietrzekiewicz Iwona, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003.
- Różycki Edward, *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad intrologatorstwem i handlem książką*, Katowice 1991.

Summariusz krotkiego opisanja praw, przywilegiów, wolności, swobod i prerogatyw od Najasniejszych i niewyzieczonych monarchow, krolow polskich i całej Najasniejszej Rzeczjpospolitej, Przesławnej Akademiej krakowiej doktorom, magistrum, professorom, bibliopolom, drukarzom, szcudrobliej łaski wiecznemi czasj nadanych statutami, przywilejami, constytucjami, synodami, dekretami y authorow roznych edycjami, z controwersiej mianijch, uznaniach, approbowaniach, confirmowaniach, a zebraniach przez Krzysztofa Rozyckiego, lego krol. Msci bibliopoli warszawskiego, r. p. 1725, Biblioteka Jagiellońska, Rkp 221.

Szafran Przemysław, *Katalog aukcyjny i aukcja biblioteki Fryderyka Fabriciusa w 1727 roku na tle aukcji bibliofilskich w Gdańsku do końca XVIII wieku*, „Libri Gedanenses”, 1 (1967) s. 55-106.

Szafran Przemysław, *Metody badań księgozbiorów mieszczańskich w Gdańsku XVII-XVIII wieku*, w: *Dawna książka i kultura. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji pięćsetlecia sztuki drukarskiej w Polsce*, red. S. Grzeszczuk, A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1975, s. 221-226.

Szteinke Anzelm Janusz, *Kościół Świętego Antoniego i klasztor Franciszkanów-Reformatów w Warszawie 1623-1987*, Kraków 1990.

Świerkowski Ksawery, *Zabezpieczanie księgozbiorów poniemieckich i podworskich oraz sprawa ich użytkowania*, w: *Aktualne zagadnienia bibliotekarskie. Pierwsza powojenna konferencja okręgowych wizytorów bibliotek w dniach 24-27 października 1945 r. w Pabianicach*, red. K. Świerkowski, Warszawa 1946.

Tomáš Josef Povondra, https://cs.wikipedia.org/wiki/Tom%C3%A1%C5%A1_Josef_Povondra, 29.03.2017.

Urban Wacław, *Ceny książek w Polsce XVI-XVII w.*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, 46 (1996), s. 61-67.

Zawadzka Krystyna, *Biblioteki klasztorne dominikanów na Śląsku (1239-1810)*, Wrocław 1999.

Żurkowa Renata, *Księgarstwo krakowskie w pierwszej połowie XVII wieku*, Kraków 1992.

Streszczenie

Celem publikacji jest ukazanie drogi dawnej książki i stosunku do niej jej właścicieli lub użytkowników. Ukazuje również wpływ niektórych wydarzeń dziejowych, np. drugiej wojny światowej, na losy dawnych druków i ich stan zachowania. W pierwszej kolejności przedstawiono sposoby i okoliczności pozyskiwania dawnej książki na podstawie zachowanych egzemplarzy z Biblioteki Głównej UKSW. Opisano również sposoby chronienia książki

zarówno przed kradzieżą, jak i zniszczeniem poprzez zastosowanie stosownej oprawy. Na przykładzie jednego z zakonów franciszkańskich ukazano troskę o książkę dawną w środowiskach zakonnych. Przedstawiono również straty poniesione przez biblioteki polskie w drugiej wojnie światowej oraz okoliczności odzyskiwania utraconej i pozyskiwania książki dawnej w okresie powojennym.

Słowa kluczowe

Biblioteka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Warszawski, stare druki, biblioteki klasztorne

OLD AND RARE PRINTS APPROACH BY THE EXAMPLE OF THE MAIN LIBRARY OF CARDINAL STEFAN WYSZYŃSKI UNIVERSITY IN WARSAW

Summary

The purpose of this publication is to present ways of book circulation as well approach of its owners and users to the methods of handling with old prints. It features effects of historical events (like World War II) on books storage, use and condition. First, methods of old prints acquisition are analyzed, based on special collection of UKSW Main Library. The techniques of book preservation and theft protection (with the use of specific binding) are also presented. Presenting example one of the Franciscan monastery, preservation and maintenance of old prints collection in religious orders is being analyzed. The paper gives overview on list of Polish libraries damaged during World War II. Methods of replevin and acquiring of old prints in the post-war period are finally presented.

Keywords

Library of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Jagiellonian University, University of Warsaw, old prints, rare prints, monastery libraries

MACIEJ MATRAŚ¹

BIBLIOTEKA BATIGNOLSKA I WOLUMINY Z JEJ ZASOBÓW W BIBLIOTECE GŁÓWNEJ UNIwersYTETU KARDYNAŁA STEFANA WYSZYŃSKIEGO W WARSZAWIE

Idea napisania niniejszego tekstu pojawiła się wraz z natrafieniem w zasobach Biblioteki Głównej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego na woluminy oznaczone charakterystycznymi pieczęciami z napisem „Biblioteka Szkoły Narodowej Polskiej w Batignolles”. Badając dzieje tej emigracyjnej placówki szkolnej i utworzonej przy niej biblioteki, można poruszyć zagadnienia dotyczące kształtowania i ochrony zbiorów bibliotecznych. Niekiedy pojawia się też – co często stanowi wyzwanie dla badacza – okazja przedstawienia bardzo złożonych losów konkretnych woluminów. Pokazanie historii biblioteki powstałej na wychodźstwie ma na celu również przybliżenie dawnej książki i jej funkcjonowania w świadomości społecznej. Oprócz tego nie sposób przy tym nie przypomnieć chociaż niektórych nieco już zapomnianych sylwetek związanych z biblioteką batignolską. Byli to zarówno wypędzeni z kraju emigranci, jak i wybitni społecznicy skuteczni w podejmowanych działaniach. To dzięki nim w czasie bardzo trudnym dla narodu powstała zasobna i spełniająca swe funkcje polska księżnica.

Fale emigracji z Polski, będące wynikiem dramatycznych wydarzeń historycznych, stały się istotnym elementem naszej tożsamości

¹ Biblioteka Główna Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (dalej: BG UKSW).

narodowej. Wraz z utratą niepodległości najważniejszym kierunkiem emigracji z terenów Rzeczypospolitej Obojga Narodów stała się Francja. Silne kontakty z tym krajem podczas epoki napoleońskiej spowodowały dalszy napływ Polaków. Po upadku Napoleona, w obawie przed reżimem zaborców, zaczęli się tam osiedlać na stałe. Prawdziwa fala, zwana Wielką Emigracją, dotarła do przyjaznej Francji po wielkim zrywie niepodległościowym, jakim było Powstanie Listopadowe. Wśród uchodźców znaleźli się wielcy i powszechnie znani rodacy².

Uchodźcy często osiedlali się we Francji całymi rodzinami wraz z dziećmi. Jeszcze częściej, przybywszy jako kawalerowie, zakładali rodziny, żeniąc się z Francuzkami. Nowe pokolenie zaczynało życie na obczyźnie, a w związku z tym zaistniała silna potrzeba zaszczerpienia im polskich tradycji narodowych.

Najważniejszym środkiem realizacji tego celu było utworzenie polskiego systemu oświaty. Zakładanie przez wygnańców placówek kulturalnych i oświatowych stało się też naturalną reakcją na wieść o likwidacji uniwersytetów w Warszawie i w Wilnie oraz o wywożeniu zasobów bibliotecznych i muzealnych do Petersburga. Jednym z największych dokonań zakładanych we Francji towarzystw kulturalno-oświatowych było gromadzenie spisanych wspomnień i pamiętników³. Z inicjatywy działaczy Wielkiej Emigracji od 1841 roku trwały prace nad założeniem Polskiej Szkoły Narodowej⁴. Do

² Ich nazwiska znane są z podręczników historii, m.in. Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Józef Bem, książę Adam Czartoryski, Bonawentura Niemojowski, Teodor Morawski, Zygmunt Krasiński, Fryderyk Chopin, Maurycy Mochnacki i wielu innych.

³ O początkach życia naukowo-oświatowego Wielkiej Emigracji: zob. S. Kalembska, *Wielka Emigracja 1831-1863*, Toruń 2003, s. 255-271. Już pod koniec 1831 roku założono Towarzystwo Litewskie i Ziemi Ruskich. W tym samym czasie Joachim Lelewel zakładał Towarzystwo Naukowe Polaków Tułaczów. Na początku 1832 roku z inicjatywy Jana Czzyńskiego założono Towarzystwo Przyjaciół Postępu. Takich towarzystw o charakterze kulturalno-oświatowym było w owym czasie znacznie więcej, i to nie tylko w Paryżu, ale i w pomniejszych skupiskach Polaków. Najbardziej wpływowym z nich było Towarzystwo Literackie Polskie utworzone wiosną 1832 roku z inicjatywy księcia Adama Czartoryskiego. Obszernie i jako jeden z pierwszych na temat początków edukacji polskiej we Francji pisał A. Karbowski: zob. A. Karbowski, *Dzieje edukacji Polaków na obczyźnie*, Lwów, 1910, s. 9-102.

⁴ *150 lat Szkoły Polskiej w Paryżu, 1842-1992*, oprac. A. Wilkoń, Paryż 1992, s. 5. Za znamiennej datę należy uznać 16 maja 1841 roku. Tego dnia w mieszkaniu generała Józefa Dwerneckiego przy rue de l'Odéon 5 powołano do życia Stowarzyszenia Ojców Rodzin Polskich na Wychodźstwie. Kilka dni później spisano akt założenia Stowarzyszenia. Okoliczności założenia szkoły szczegółowo opisuje artykuł: I.H. Pugaczewicz, *O nieznanym początkach, pierwszych projektach i programie wychowawczym Szkoły Narodowej Polskiej w Paryżu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1-2 (2013), s. 89-107.

jej zadań należało z jednej strony przygotowanie polskiej młodzieży w zakresie programu nauczania obowiązującego w liceach francuskich, a z drugiej strony nauka języka, historii i literatury polskiej. Siedzibą szkoły od 1844 roku były okazałe gmachy z dużym podwórzem w podparyskim wówczas Batignolles⁵. Z powołaniem szkoły wiążą się początki biblioteki batignolskiej. Mówiąc o jej powstaniu, należy wspomnieć o pełnej cennych darów i depozytów tzw. bibliotece wersalsko-wileńskiej, założonej w 1841 roku przez Hipolita Klimaszewskiego⁶ i jego współpracowników. Jej celem było gromadzenie zbiorów, które po odzyskaniu przez Polskę niepodległości miały być przekazane Uniwersytetowi Wileńskiemu. W skład zasobów wchodziły też zbiory Joachima Lelewela, Zjednoczenia Emigracji Polskiej, Komitetu Narodowego Polskiego, archiwa Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, które po przeniesieniu się do Anglii pozostawiło je bibliotece. Wszystkie te kolekcje, składające się na bibliotekę wersalsko-wileńską, stały się podstawą księgozbioru batignolskiego. Przez lata działalności wzbogacano owe zbiory głównie dzięki zasługującym na szczególną uwagę spadkom i darowiznom wybitnych emigrantów, zapisujących całe swe księgozbiory i archiwa bibliotece w testamencie lub przekazujących je, gdy opuszczali Francję.

Oprócz słynnych nazwisk założycieli szkoły i biblioteki należy wspomnieć o równie zasłużonych, lecz nieco mniej znanych wychodźcach.

Jednym z nich był żyjący w latach 1793-1861 Antoni Hłuszniewicz (Hłuszniewicz)⁷, lekarz i uczestnik Powstania Listopadowego. Po klęsce powstania wyjechał do Paryża, gdzie podjął ożywioną działalność społeczno-polityczną, którą zaczął w lelewelowskim Komitecie Na-

⁵ Pierwsze lata działania placówki szkolnej opisuje rozdział *Zaranie szkoły* książki: N. Grüss, *Szkola Polska w Paryżu*, Warszawa 1962. Autor był nauczycielem historii w szkole batignolskiej.

⁶ Od jesieni 1847 roku Hipolit Klimaszewski był zarazem dyrektorem szkoły, bez wynagrodzenia wykładał w niej historię Polski, język i literaturę polską, filologię i rysunek topograficzny. Był też autorem niektórych używanych w niej podręczników. Do zbiorów biblioteki oddał swój własny księgozbiór; S. Konarski, *Klimaszewski Hipolit, pseud. Baba Jeremiasz, Baba, Baba, J. Baba, Baba Weredyk (1802-1874)*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 12, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966-1967, s. 618-620.

⁷ Forma nazwiska „Hłuszniewicz” jest najczęściej spotykana w opracowaniach, natomiast „Hłusniewicz” widnieje na pieczęci własnościowej na karcie jednej z książek z biblioteki batignolskiej.

rodowym Polskim. Później był działaczem karbonarskiego związku „Zemsta Ludu”, a następnie Związku Dzieci Ludu Polskiego, za co był aresztowany i na krótko wydalony z Francji. Po powrocie działał wraz z Joachimem Lelewelem w Towarzystwie Demokratycznym Polskim. Był niezwykle popularny w środowisku paryskiej emigracji polskiej XIX wieku, o czym świadczy pojawianie się tej postaci w opracowaniach, wspomnieniach i pamiętnikach z epoki. Ofiarnie udzielał emigrantom bezpłatnej pomocy lekarskiej, dodatkowo zaś opiekował się wspomnianą na początku biblioteką wersalsko-wileńską, której zbiory trafiły później w depozyt do biblioteki Szkoły Polskiej na Batignolles. Od około 1845 roku był również lekarzem Polskiej Szkoły Narodowej, poświęcał jej też wiele sił jako członek Rady⁸. Bliśko współpracował z prezesem Rady, dr. Sewerynem Gałęzowskim, u schyłku życia przekazał zaś szkolnej bibliotece swój księgozbiór⁹.

Kolejną zasłużoną dla wczesnej działalności placówki postacią był Alojzy Biernacki (1778-1854) – agronom i minister skarbu w Rządzie Narodowym podczas Powstania Listopadowego. Biernacki zaangażował się przede wszystkim w krzewienie wśród Polaków najnowszych zdobyczy wiedzy rolniczej, a jednocześnie bezinteresownie działał dla dobra społeczeństwa. Łącząc oba te nurty aktywności, zasłużył się jako organizator nowoczesnego szkolnictwa rolniczego. Zajmował się również polityką. W 1830 roku został posłem wieluńskim do sejmu. W lutym 1831 roku Rząd Narodowy mianował go ministrem skarbu. Po upadku Powstania Listopadowego wyemigrował do Paryża, gdzie swój talent organizacyjny i wiedzę poświęcił tworzeniu emigracyjnego systemu oświaty. Wraz z generałem Józefem Dwer-

⁸ Organem zarządzającym była Rada Szkoły Polskiej. Jej sprawozdania roczne stanowią niezastąpioną bazę źródłową dla historii polskiego szkolnictwa na wychodźstwie. Niektóre z nich są dostępne na stronie internetowej Cyfrowej Biblioteki Narodowej Polona: https://polona.pl/search/?query=sprawozdanie_batignolles, 20.10.2017.

⁹ M. Tyrowicz, *Hłuszniewicz Antoni (1793-1861)*, w: PSB, t. 9, Wrocław – Warszawa – Kraków 1960-1961, s. 550-551. O doktorze Hłuszniewiczu można też przeczytać w opracowaniu: B. Zaorska, *Śladami lekarzy – polskich uchodźców popowstaniowych w XIX wieku*, Warszawa 1996. Znajduje się tu wzmianka o losach archiwum dr. Hłuszniewicza. Wraz z resztą batignolskich zbiorów ucierpiało ono w trakcie kampanii wrześniowej w 1939 roku i ostatecznie całkowicie spalono po Powstaniu Warszawskim. Jednak jak się okazało, w 1975 roku odnaleziono cztery listy Juliusza Słowackiego do Hłuszniewicza, a w 1991 roku jeszcze trzy następne. Aktualnie nazwisko Hłuszniewicza kojarzone jest przede wszystkim z tymi listami. Schorowany poeta, stroniący zarazem od lekarzy, jedyny wyjątek robi dla swego zaufanego przyjaciela doktora, który był również lekarzem matki wieszczka.

Fot.1. Oprawa woluminu ze zbiorów biblioteki batignolskiej

nickim i Henrykiem Nakwaskim założył Towarzystwo Wychowania Narodowego Dzieci Wychodźców Polskich, które bezpośrednio przyczyniło się do powstania Szkoły Polskiej na Batignolles. Początkowo prezesem Rady Szkolnej był sam generał J. Dwernicki, A. Biernacki zaś jej wiceprezesem. W 1848 roku Biernacki przejął administrowanie placówką. Za jego kierownictwa pozyskano dla biblioteki wiele cennych kolekcji. Był to zarazem bardzo trudny okres Wiosny Ludów, podczas którego borykano się z trudnościami finansowymi. Odpowiedzialność za zachwiany z tego powodu byt szkoły przejął od siedemdziesięcioletniego już wówczas A. Biernackiego dr Seweryn Gałęzowski. A. Biernacki zachował godność prezesa Rady do śmierci w 1854 roku¹⁰.

Jedną z najistotniejszych kwestii związanych z funkcjonowaniem placówki batignolskiej były sprawy finansowe, o których teraz słów kilka.

¹⁰ H. Łuczakówna-Kozerska, *Biernacki Alojzy Prosper (1778-1854)*, w: PSB, t. 2, Kraków 1936, s. 76-78.

Ciesząc się przychylnością zarówno emigracji, jak i władz francuskich, szkoła pozyskiwała fundusze z różnych źródeł. Związani z nią byli zarówno znamienici, jak i niekiedy zamożni Polacy. Wielu z nich łożyło na jej utrzymanie. Należy wymienić chociażby ważniejsze nazwiska darczyńców: Adam Mickiewicz, Joachim Lelewel, Bohdan Zalewski, wspomniany już generał Józef Dwernicki i Alojzy Biernacki, Seweryn Goszczyński, Ludwik Mierosławski, Józef Ignacy Kraszewski, Julian Klaczko, Eustachy Januskiewicz, poseł Jan Ledóchowski, Rufin Korwin-Piotrowski, Aleksander Chodźko, Ludwik Nabelak, Seweryn Gałęzowski, hrabia August Cieszkowski, hrabia Ksawery Branicki i wielu, wielu innych. Oprócz datków bogatszych lub mniej zamożnych emigrantów środków finansowych przysporzył też specjalny koncert samego Fryderyka Chopina¹¹. Ponadto władze francuskie ufundowały uczniom stypendia. Szkoła Polska na Bati-gnolles, utrzymywana początkowo ze składek, na podstawie dekretu Napoleona III z 8 kwietnia 1865 roku została uznana za instytucję użyteczności publicznej i otrzymała dotację rządową¹².

Okres największej świetności placówki przypadł na lata pięćdziesiąte i sześćdziesiąte XIX stulecia. Wybitną postacią tego okresu jest dr Seweryn Gałęzowski, pełniący w latach 1852-1878 funkcję prezesa Rady Administracyjnej Szkoły.

Zapamiętano go jako człowieka niezwyklego, zasłużonego na wielu polach, nie tylko w opisywanej szkole i bibliotece. Urodził się w 1801 roku w Kniażej Krynicy w guberni kijowskiej. W roku 1824 uzyskał tytuł doktora chirurgii i sztuki położniczej na Uniwersytecie Wileńskim. Jako uczestnik Powstania Listopadowego został odznaczony Krzyżem Złotym Orderu Virtuti Militari. Uchodząc przed caratem, trafił aż do Meksyku, gdzie prowadził praktykę wśród ubogiej ludności indiańskiej¹³. W mieście Meksyk uczestniczył w zakładaniu

¹¹ Słynny koncert z udziałem Fryderyka Chopina i wielkiej francuskiej aktorki Rachel Félix, z którego dochód przekazano na potrzeby szkoły, odbył się 3 kwietnia 1843 roku; J. Żebrowski, *Szkoła polska w Bati-gnolles w Paryżu w służbie polskości i wychowania narodowego (geneza, rozwój, struktura)*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, 10 (2013), s. 345.

¹² Por. N. Grüss, *Szkoła Polska w Paryżu*. W opracowaniu znajduje się też prawdopodobnie pełny wykaz zachowanych źródeł i opracowań dotyczących spraw finansowych szkoły.

¹³ „Jako wzięty i ceniony chirurg dorobił się fortuny. Mimo to dwa dni w tygodniu przeznaczał na bezpłatne leczenie biednej ludności indiańskiej. W Meksyku był uwielbiany. W kraju ciągłych rozruchów i bandytyzmu dziwił się, dlaczego nigdy nie został napadnięty. Okaza-

uniwersytetu. Równolegle prowadził praktykę w najdroższych klinikach, przez co był znany i szanowany w kręgach rządowych. Na wieść o wybuchu powstania wielkopolskiego w 1848 roku wrócił do Europy, by wziąć udział w walkach. Nie zdążył, gdyż powstanie wcześniej stłumiono. Zatrzymał się w Paryżu i tam poświęcił się pracy na rzecz szkoły batignolskiej, która pod jego kierownictwem święciła największe sukcesy. Należy dodać, że jako prezes Rady Administracyjnej Szkoły za zastępcę miał swego wieloletniego przyjaciela, Adama Mickiewicza¹⁴.

Jak wspomniano, placówka była od 1865 roku regularnie subydiowana przez francuski rząd i dotacje te pozwalały utrzymywać wysoki poziom biblioteki. Sytuacja ta uległa znacznemu pogorszeniu w związku z ograniczeniem dofinansowania, co się wiązało ze słabą sytuacją finansową Francji, spowodowaną między innymi wojną z Prusami. Ostatni zasiłek szkoła otrzymała w 1872 roku. Dwa lata później z powodu braku funduszy musiano zrezygnować z gmachu na Batignolles i przenieść się do znacznie skromniejszego lokalu przy ulicy Lamandé¹⁵. Ograniczono też zdecydowanie liczbę uczniów. W latach świetności w szkole przebywało 300 uczniów, natomiast po przeprowadzce liczba ta spadła do osiemdziesięciu. W późniejszych latach w szkole kształciło się od trzydziestu do czterdziestu uczniów¹⁶.

Wyprowadzając się w 1874 roku z obszernego gmachu przy bulwarze Batignolles, musiano podjąć także decyzję o przeniesieniu księgozbioru bibliotecznego. Wtedy to rozeszły się wspólne drogi szkoły i biblioteki. Szkoła przetrwała dzięki przedsiębiorczości

ło się, że miejscowa ludność utrzymywała straż wzdłuż jego drogi, pilnowała jego dobytku i strzegła gospód, w których się zatrzymywał”, Polskie Radio, *Seweryn Gałęzowski – bohater meksykańskich Indian*, www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1572449,Seweryn-Galezowski-%E2%80%93-bohater-meksykańskich-Indian, 20.10.2017.

¹⁴ H. Więckowska, W. Szumowski, *Gałęzowski Seweryn (1801-1878)*, w: PSB, t. 7, Wrocław – Warszawa – Kraków 1960-1961, s. 251-255. Doktor Gałęzowski stał się w Paryżu jednym z najbardziej cenionych i wpływowych osób. Z tej racji, że w swym salonie gościł przyjaciół: zarówno demokratów jak i konserwatystów, zwany był „człowiekiem złotego środka”, *150 lat Szkoły Polskiej w Paryżu*, s. 15-16.

¹⁵ Znaczenie placówki systematycznie słabło. Po drugiej wojnie światowej służyła dzieciom pracowników polskich placówek i realizowała program polskiego Ministerstwa Oświaty; J. Żebrowski, *Szkoła polska na Batignolle*, s. 348.

¹⁶ *150 lat Szkoły Polskiej*, s. 20.

dr. S. Gałęzowskiego, ale już jako prestiżowe liceum prywatne. Po wielu historycznych perturbacjach tradycje szkoły batignolskiej podtrzymuje aktualnie Zespół Szkół przy Ambasadzie RP w Paryżu¹⁷.

Tymczasem szukano dla zbiorów batignolskich nowej bezpiecznej lokalizacji. Za pośrednictwem Seweryna Mielżyńskiego prowadzono pertraktacje w sprawie przewiezienia ich do Domu Towarzystwa Przyjaciół Nauk Księstwa Poznańskiego. Śmierć Seweryna Mielżyńskiego przekreśliła te plany¹⁸.

Przepadł również projekt Władysława Platera przewiezienia zbiorów do słynnego Muzeum w Rapperswilu. Ostatecznie skorzystano z oferty Jana Kantego Działyńskiego i nowym miejscem przechowywania biblioteki batignolskiej na okres połowy wieku stała się Biblioteka w Kórniku. Transport składający się ze 134 skrzyń dotarł do Kórnika już w kwietniu 1874 roku¹⁹. W skrzyniach znajdowało się 22,3 tys. woluminów druków, 5 tys. sztychów i rysunków, 200 map i przeszło 500 pak rękopisów²⁰.

Sama akcja związana z transportem do Wielkopolski była złożona i trudna. Na tym etapie dziejów księżnicy batignolskiej wielce zasłużył się Karol Ruprecht (1821-1875) – kolejna niezwykle barwna postać. Był spiskowcem z 1848 roku, sybirakiem, członkiem Rządu Narodowego w 1863 roku, działaczem emigracyjnym i bibliotekarzem. Aresztowany za działalność spiskową w 1848 roku, został skazany na karę śmierci. Carat zamienił mu później ten wyrok na dziesięć lat katorgi, a w ostateczności skrócił do pięciu lat. K. Ruprecht powrócił do kraju w 1859 roku i podjął działalność polityczno-społeczną. Podczas Powstania Styczniowego jako członek Rządu

¹⁷ Szkolny Punkt Konsultacyjny im. Adama Mickiewicza przy Ambasadzie RP w Paryżu, www.paryz.orpeg.pl/?q=historia_szkoly, 20.10.2017.

¹⁸ Seweryn Mielżyński herbu Nowina (1804-1872) – znany poznański działacz polityczny, artysta malarz, kolekcjoner dzieł sztuki, gorący patriota i uczestnik powstań narodowych. Pod koniec życia był prezesem honorowym Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Towarzystwo działa do dziś, w założeniach „jest stowarzyszeniem osób zainteresowanych rozwojem nauki polskiej, pielęgnowaniem literatury i sztuki. To miejsce integracji i ostoja tradycji środowiska naukowego i inteligenckiego Poznania i Wielkopolski”; *Seweryn Mielżyński*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Seweryn_Miel%C5%BCy%C5%84ski, 23.10.2017.

¹⁹ D. Bolewska, *Biblioteka Batignolska jako depozyt w Kórniku (1874-1925)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 11 (1973), s. 9. „Zwózka odbyła się trzema partiami, ostatnie paki z książkami zwieziono do Kórnika przed 24 kwietnia”.

²⁰ H. Więckowska, *Rękopisy batignolskie Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1932, s. 10.

Narodowego został wysłany w 1863 roku do Paryża i Londynu z misją uzyskania pożyczki finansowej dla powstania. Po klęsce zamieszkał w Paryżu i 1 września 1865 roku objął posadę bibliotekarza w Batignolles. Jego dziełem było skatalogowanie zbiorów, uporządkowanie księgozbioru Joachima Lelewela, archiwaliów Izby Obrachunkowej i Komisji Długu. Gdy w 1874 roku gmach szkoły sprzedano, a zbiory biblioteki miały znaleźć schronienie w Bibliotece Kórnickiej, jej właściciel, hrabia Jan Kanty Działyński, zaoferował K. Ruprechtowi posadę bibliotekarza. K. Ruprecht zajmował się przewiezieniem zbiorów do Wielkopolski, niestety w 1875 roku, wkrótce po tym zmarł. Był autorem rękopiśmiennej spuścizny zawierającej między innymi niedokończone dzieło *Historia reform społecznych w Polsce*, liczne notatki i kilka tysięcy listów z korespondencji prywatnej. Wszystko to spłonęło wraz z innymi zbiorami batignolskimi w 1944 roku. Ocalał jedynie ostatni tom dziennika prowadzonego w latach 1864-1874²¹.

Znamienne jest to, że przekazując księgozbiór do Biblioteki Kórnickiej, podpisano też umowę dotyczącą warunków zdeponowania zbiorów. Wynika z niej, że sprawujący pieczę nad zbiorami mieli względem ich przyszłości dalekowzroczne i przemyślane oczekiwania. Kolekcje należące do biblioteki batignolskiej miały swoje określone przeznaczenie, nadane im dziesiątki lat wcześniej przez założycieli zbiorów. Otóż zbiory Joachima Lelewela i część zbiorów Towarzystwa Demokratycznego Polskiego z biblioteki wersalsko-wileńskiej miały z czasem trafić do Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Natomiast reszta zbiorów Towarzystwa Demokratycznego Polskiego miała być oddana do dyspozycji „przyszłego Rządu Narodowego” lub „Wydziału Narodowego Oświecenia”. Zgodnie z tymi postanowieniami do ich przekazania mogłoby dojść dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości²².

Otoczony troskliwą opieką księgozbiór musiał czekać na tę chwilę do 1918 roku. Natomiast już od 1919 roku, po wskrzeszeniu Uniwersytetu Wileńskiego i określeniu jego warunków organizacyjnych,

²¹ S. Kieniewicz, *Ruprecht Karol Adolf Antoni, pseud. Stanisław Kazimierz Gromada (1821-1875)*, w: PSB, t. 33, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991-1992, s. 122-124.

²² Okoliczności towarzyszące sprowadzeniu zbiorów batignolskich i sposób ich zabezpieczenia w Bibliotece Kórnickiej, a także dalsze ich dzieje na podstawie zachowanej w Kórniku źródłowej dokumentacji szczegółowo opisuje praca: D. Bolewska, *Biblioteka Batignolska*, s. 6-12.

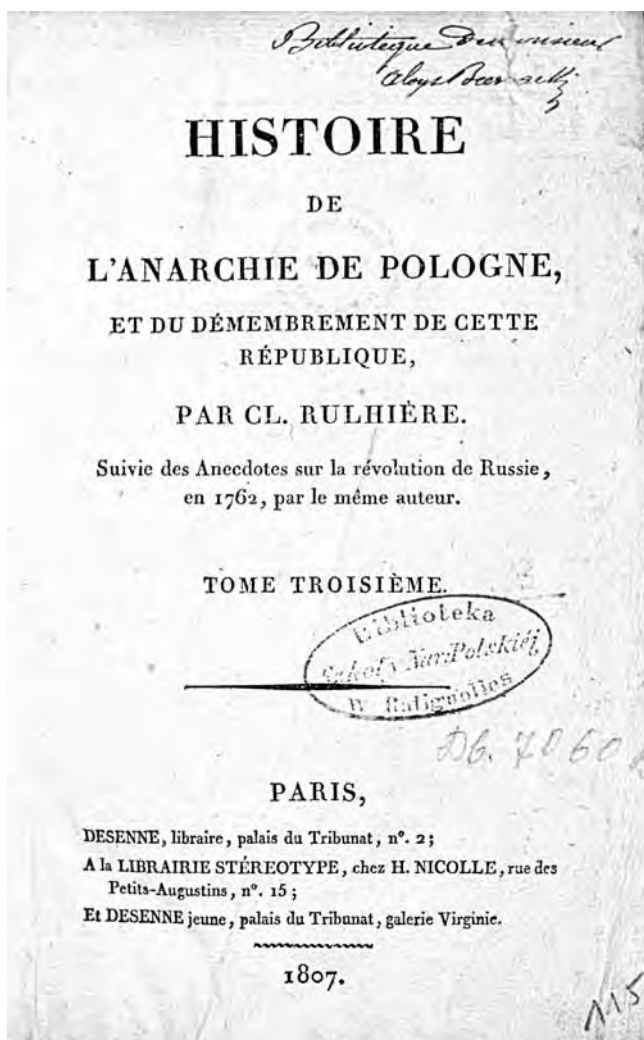
rozpoczęto starania o przekazanie przewidzianej w umowie części księgozbioru do Wilna. Rozmowy między Biblioteką Kórnicką a Uniwersytetem Wileńskim i przedstawicielami formującej się Biblioteki Narodowej prowadzono za pośrednictwem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Doprowadziły one w grudniu 1925 roku do podziału zbiorów między Wilno i Warszawę, którego dokonano zgodnie z wcześniejszą umową.

Część księgozbioru, która trafiła do Wilna, przetrwała wojnę, okupację niemiecką i radziecką i jest częściowo udostępniana czytelnikom w ramach Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie.

Inny, tragiczny los spotkał zasoby biblioteki batignolskiej, które znalazły się w Warszawie. Najcenniejsza ich część w znacznej części została spalona przez Niemców w 1944 roku. Przetrwało około 10 tys. woluminów nowych i około 2 tys. woluminów starych druków²³. Wobec tych strat tym bardziej interesujący wydaje się fakt natrafienia na pojedyncze woluminy książek i starych druków ze znamienitego księgozbioru batignolskiego w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Książki znajdujące się w zbiorach Biblioteki Głównej UKSW pochodzą z warszawskiej części zbiorów batignolskich. W latach międzywojennych trafiały z Biblioteki Narodowej do teologicznych bibliotek specjalistycznych i zakładowych Uniwersytetu Warszawskiego. W 1954 roku wydziały teologiczne Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego zostały połączone w Akademię Teologii Katolickiej w Warszawie, poprzedniczkę dzisiejszego UKSW. Zbiory teologiczne Uniwersytetu Warszawskiego stały się bazą dla Biblioteki ATK. Aktualnie książki z Batignolles nie stanowią w BG UKSW osobnego zbioru. Odnajdywane są raczej przypadkowo dzięki pieczęciom lub charakterystycznym okładkom. Dotychczas znaleziono trzynaście starych druków i dziewięć książek dziewiętnastowiecznych. Na ich batignolskie pochodzenie wskazują charakterystyczne naklejki bądź stemple. Najczęściej spotyka się owalną pieczęć z napisem „Biblioteka Szkoły Nar. Polskiej w Batignolles”. W innych oprócz stempla batignolskiego widnieje pieczęć

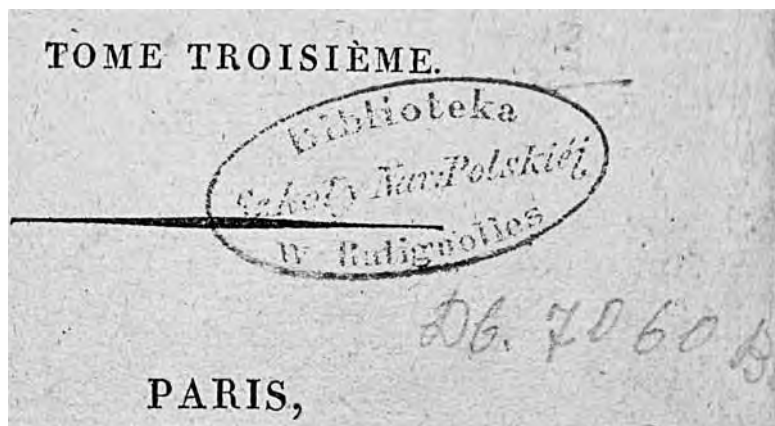
²³ *Tamże*, s. 18: „część jest skatalogowana i dostępna, część zaś tylko zarejestrowana prowizorycznie”.

Fot. 2. Strona tytułowa woluminu z biblioteki batignolskiej

„Towarzystwo Demokratyczne Polskie”. Znalaziono też woluminy z naklejkami z napisem „Z Biblioteki Polskiej w Wersalu. Depozyt”. Książki te są charakterystyczne dlatego, że jakkolwiek część zbiorów Towarzystwa Demokratycznego Polskiego miała zasilić tworzącą się Bibliotekę Narodową, to depozyt Biblioteki Polskiej w Wer-

salu był przeznaczony zasadniczo dla Uniwersytetu Wileńskiego. Inną ciekawostką są pieczętki z napisem „Sanatorium S-go Józefa. Towarzystwo Pielęgnowania Chorych S-go Józefa. Przytulisko” oraz „Towarzystwo Opieki nad Chorymi pod wezwaniem S-go Józefa”. Przepuszczalnie proces odnajdywania kolejnych woluminów batignolskich nie został jeszcze w BG UKSW zakończony, jako że na przejrzenie czeka istotna część starych druków i dziewiętnastowiecznych zasobów bibliotecznych.

Fot. 3. Charakterystyczna pieczęć „Biblioteka Szkoły Nar. Polskiej w Batignolles”

W podsumowaniu należy dodać, że biblioteka batignolska, powiększając przez lata swój księgozbiór, stała się najważniejszą kolekcją emigracyjną. Należały do niej zarówno druki, jak i rękopisy, dokumenty emigracyjne, pamiętniki, korespondencja, autografy, czasopisma wydawane na emigracji, mapy, ryciny, medale i monety. Dzięki swej zasobności i dostępności nieformalnie pełniła funkcję biblioteki narodowej. Jej historia jest ściśle związana z dziejami narodu polskiego. Założyli ją i korzystali z niej przebywający na emigracji we Francji wybitni Polacy. Później trafiła do Biblioteki Kórnickiej, gdzie – formalnie niedostępna – czekała na ponowne pojawienie się Polski na mapach. W dwudziestoleciu międzywojennym, gdy odbudowywano kraj, udostępniono czytelnikom jej zasoby za pośrednictwem księżnic w Warszawie oraz w Wilnie.

W czasie drugiej wojny światowej podzieliła tragiczny los zniszczonej w powstaniu stolicy, straciwszy najcenniejsze woluminy. Po latach dosyć niespodziewanie fragmenty tego księgozbioru udaje się odnaleźć w Bibliotece Głównej UKSW. Wszystko to stanowi namacalny dowód żywej historii księgozbioru i zachęca do badań naukowych.

Aneks I

Stare druki z proveniencjami batignolskimi

Pierre François Guyot-Desfontaines, *Histoire des révolutions de Pologne [...]* jusqu'à la dernière Élection de Stanislas Leszczyński, Amsterdam, chez François L'Honoré, 1735. Wolumin posiada wklejoną informację z zapisem: „z Biblioteki Polskiej w Wersalu. Depozyt” oraz pieczęć z napisem „Biblioteka Szkoły Nar. Polskiej w Batignolles”.

Joachim Trotti de la Chétardie, *Meditations sur les mysteres de la foi, et sur les epîtres et Evangiles...*, Paris, chez la veuve Mazieres et J.B. Garnier..., 1736. Wolumin posiada pieczęcie: „Sanatorium s-go Józefa, Towarzystwo Pielęgnowania Chorych s-go Józefa. Przytolisko” i „Towarzystwo Opieki nad Chorymi pod wezwaniem s-go Józefa”.

Jacques Lacombe, *Histoire des revolutions de l'empire de Russie*, Paris, chez Jean Th. Hérissant..., [post 19 III] 1760. Wolumin posiada dwie pieczęcie: „Biblioteka Szkoły Nar. Polskiej w Batignolles” i „Towarzystwo Demokratyczne Polskie”.

Pierre Joseph de La Pimpie de Solignac, *Histoire générale de Pologne*, Paris, chez Jean Thomas Hérissant..., 1750. Wolumin posiada pieczęć „Biblioteka Pol. w Batignolles”.

Pierre Antoine La Place, *Anecdotes du Nord, comprenant la Suède, le Danemarck, la Pologne et la Russie...*, Paris, chez Vincent..., 1770. Ten wolumin posiada naklejkę „Depozyt z Biblioteki Polskiej w Wersalu”.

Jacques Lacombe, *Abrégé chronologique de l'histoire du nord ou des états de Dannemarc, de Russie, de Suède, de Pologne, de Prusse, de Courlande, etc.*, Paris, chez Jean Thomas Hérissant..., 1762. Oprócz oznaczeń batignolskich stary druk posiada naklejkę „Biblioteka Polska w Paryżu 6, quai d'Orleans”.

Pierre Joubert, *Histoire des révolutions de Pologne, depuis la mort d'Auguste III jusqu'à l'année 1775: tome premier [second]*, A Warsovie, [s.n.]; se trouve à Paris: chez Ruault..., 1775.

Aneks II

Woluminy dziewiętnastowieczne z proveniencjami batignolskimi (pieczęć „Biblioteka Szkoły Nar. Polskiej w Batignolles”)

Oskar Żebrowski, *Polska. Ogólny zarys przyczyn wzrostu i upadku dawnego państwa polskiego* / skreślił Oskar Żebrowski, Paryż, Maulde i Renou, 1847.

Michał Kleofas Ogiński, *Mémoires de Michel Oginski sur la Pologne et les Polonais, depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815* / [éd. par Léonard Chodźko], Paris, Ponthieu; Genève: Barbezat et Delarue, 1827 (t. 1-3).

Adam Naruszewicz, *Adama Naruszewicza historia narodu polskiego, od początku chrześcijaństwa. Panowanie Piastów / edycja Tadeusza Mostowskiego*, Warszawa, [s.n.], 1803 (Warszawa: Druk. N° 646 przy Nowolipiu) (3 tomy).

De la politique de l'Autriche dans la question polonaise et de l'état de siège en Galicie, Paris, E. Dentu, libraire-éditeur, 1864.

Claude Carloman de Rulhière, *Histoire de l'anarchie de Pologne, et du démembrement de cette république suivie des anecdotes sur la Révolution de Russie en 1762*, t. 3, Paris, Desenne, 1807.

Bibliografia

Bolewska Dobrochna, *Biblioteka Batignolska jako depozyt w Kórniku (1874-1925)*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 11 (1973), s. 5-22.

CBN Polona. Sprawozdania Szkoły Polskiej na Batignolles, https://polona.pl/search/?query=sprawozdanie_batignolles, 20.10.2017.

Grüss Noe, *Szkoła Polska w Paryżu*, Warszawa 1962.

Kalembka Sławomir, *Wielka Emigracja 1831-1863*, Toruń 2003.

Karbowiak Antoni, *Dzieje edukacji Polaków na obczyźnie*, Lwów 1910.

Kieniewicz Stefan, *Ruprecht Karol Adolf Antoni, pseud. Stanisław Kazimierz Gromada (1821-1875)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 33, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991-1992, s. 122-124.

Konarski Stanisław, *Klimaszewski Hipolit, pseud. Baba Jeremiasz, Ba-ba, Baba, J. Baba, Baba Weredyk (1802-1874)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 12, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966-1967, s. 618-620.

Łuczakówna-Kozerska Helena, *Biernacki Alojzy Prosper (1778-1854)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 76-78.

Polskie Radio, *Seweryn Gąłęzowski – bohater meksykańskich Indian*, www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1572449,Seweryn-Galezowski-%E2%80%93-bohater-meksykanskich-Indian, 20.10.2017.

Pugacewicz Iwona H., *O nieznanych początkach, pierwszych projektach i programie wychowawczym Szkoły Narodowej Polskiej w Paryżu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1-2 (2013), s. 89-107.

Seweryn Mielżyński, https://pl.wikipedia.org/wiki/Seweryn_Miel%C5%BCy%C5%84ski, 23.10.2017.

[*Sto pięćdziesiąt*] *150 lat Szkoły Polskiej w Paryżu, 1842-1992*, oprac. A. Wilkoń, Paryż 1992.

Szkolny Punkt Konsultacyjny im. Adama Mickiewicza przy Ambasadzie RP w Paryżu, www.paryz.orpeg.pl/?q=historia_szkoły, 20.10.2017.

Tyrowicz Marian, *Hłuszniewicz Antoni (1793-1861)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław – Warszawa – Kraków 1960-1961, s. 550-551.

Więckowska Helena, *Rękopisy batignolskie Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1932.

Więckowska Helena, Szumowski Władysław, Gałęzowski Seweryn (1801-1878), w: *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Wrocław – Warszawa – Kraków 1960-1961, s. 251-255.

Zaorska Barbara, *Śladami lekarzy – polskich uchodźców popowstaniowych w XIX wieku*, Warszawa 1996.

Żebrowski Jan, *Szkoła polska w Batignolles w Paryżu w służbie polskości i wychowania narodowego (geneza, rozwój, struktura)*, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość”, 10 (2013), s. 331-355.

Streszczenie

Początki biblioteki przy Szkole Narodowej Polskiej na Batignolles sięgają pierwszej połowy XIX wieku. Później cenny zasób biblioteczny jako depozyt trafił do Biblioteki Kórnickiej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości został rozdzielony między Bibliotekę Uniwersytecką w Wilnie i Bibliotekę Narodową. Kolekcja warszawska została spalona przez Niemców po Powstaniu Warszawskim. Po latach pojedyncze woluminy z kolekcji batignolskiej odnajdują się w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Słowa kluczowe

Biblioteka, Szkoła Narodowa Polska na Batignolles, bibliotekarstwo, zbiory, biografie

BATIGNOLLES LIBRARY AND ITS VOLUMES IN THE MAIN LIBRARY OF CARDINAL STEFAN WYSZYŃSKI UNIVERSITY IN WARSAW

Summary

The beginnings of the library of the National Polish School at Batignolles date back to the first half of the 19th century. Later this precious library collection, as a deposit, went to the Kórnik Library. After Poland regained independence, it was divided between the University Library in Vilnius and the National Library of Poland. The Warsaw collection was destroyed by Germans after the Warsaw Uprising. After years individual volumes from Batignolles Library can be found in the Main Library of Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw.

Keywords

Library, National Polish School at Batignolles, librarianhip, collections, biographies

LUCYNA SADZIKOWSKA¹

PAMIĄTKA, HISTORIA, TRADYCJA RODZINNA...

***O DROGACH KALWARYJSKICH, CZYLI KSIĄŻCE DO
NABOŻEŃSTWA SŁUŻĄCEJ DLA UŻYTKU PĄTNIKÓW,
KALWARYĘ ZEBRZYDOWSKĄ ZWIEDZAJĄCYCH,
Z DODATKIEM HISTORII O CUDOWNYM OBRAZIE MATKI
BOSKIEJ, W BOCZNEJ KAPLICY UMIESZCZONYM, ORAZ
HISTORII KLASZTORU I KOŚCIOŁA***

„To jest zupełnie przedziwna rzecz – te dróżki [...]. Kalwaria ma w sobie coś takiego, że człowieka wciąga. Co się do tego przyczynia? Może i to naturalne piękno krajobrazu, który stąd się rozciąga u progu polskich Beskidów. Z pewnością ono nam przypomina także o Maryi, która – by odwiedzić Elżbietę – «udała się w okolicę górzystą». Nade wszystko jednakże to, co tutaj człowieka stale pociąga na nowo, to właśnie owa tajemnica zjednoczenia Matki z Synem i Syna z Matką. Tajemnica ta opowiedziana jest plastycznie i szczerze poprzez wszystkie kaplice i kościółki, które rozłożyły się wokół centralnej bazyliki”.

(Jan Paweł II, 1979)

Przedmiot niniejszego artykułu stanowi publikacja z 1902 roku, składająca się wraz ze spisem rzeczy z 551 stron, pt. *Drogi kalwaryjskie, czyli książka do nabożeństwa służąca dla użytku pątników, Kalwaryę Zebrzydowską zwiedzających, z dodatkiem historii o cudownym obrazie Matki Boskiej, w bocznej kaplicy umieszczonym*,

¹ Uniwersytet Śląski, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej.

oraz *historii klasztoru i kościoła*². Artykuł ma na celu udowodnienie, że prezentowany modlitewnik³, przeznaczony specjalnie dla osób świeckich, by pomagać im w pogłębieniu przeżyć religijnych, stanowi niezwykle ważne świadectwo nie tylko literackie, ale także historyczne i kulturowe. To również dowód na to, że opisana książka do nabożeństwa pomaga zbierającej się co roku grupie pątników przetworzyć podczas pielgrzymki zawarte w publikacji treści w wartości duchowe.

Fot. 1. Strona tytułowa książki do nabożeństwa (fot. A.J. Szymała)

² W całym artykule, cytując fragmenty z analizowanej książki, zachowano pisownię oryginalną, gdyż jest to interesujące świadectwo ówczesnej ortografii i gramatyki stosowanej w literaturze piśmienniczej. *Drogi kalwaryjskie, czyli książka do nabożeństwa służąca dla użytku pątników, Kalwaryę Zebrzydowską zwiedzających, z dodatkiem historii o cudownym obrazie Matki Boskiej, w bocznej kaplicy umieszczonym, oraz historii klasztoru i kościoła*, zebrał i ułożył o. S. Podworski, Kalwaryja Zebrzydowska 1902.

³ Interesujące spostrzeżenia o historii modlitewników, które były wzorowane na przyjętym z dawna brewiarzu dla osób duchownych: zob. E. Szandorowska, A. Karłowska-Kamzowa, *Francuski modlitewnik Jana Zamoyskiego*, Warszawa 1998, s. 5-22.

Analizie treści⁴ poddano wydanie ósme poprawione, które ukazało się „nakładem Klasztoru OO. Bernardynów w Kalwarii, drukiem «Katolika», spółki wyd. z ogr. odp.” Książkę zebrał i ułożył o. Stefan Podworski, ówczesny kustosz klasztoru Ojców Bernardynów. Egzemplarz znajduje się od kilku pokoleń w posiadaniu rodziny Mastrów z Łekawicy⁵ (powiat wadowicki, gmina Stryszów), wioski położonej pomiędzy dwoma bastionami religijności i celami pielgrzymek religijnych: Wadowicami i Kalwarią Zebrzydowską. Z tymi miejscowościami kojarzy się postać św. Jana Pawła II, papieża urodzonego w Wadowicach. Jako dziecko, a potem chłopiec wraz z rodziną wielokrotnie nawiedzał kalwaryjskie sanktuarium maryjno-pasyjne i odprawiał nabożeństwa drózkowe. Nie przestał pielgrzymować⁶ do tej najstarszej i jednej z największych na ziemiach polskich kalwarii jako kapłan, biskup krakowski, a także jako głowa Kościoła. Swoją postawą udawał, że dla człowieka religijnego, jak zauważa Mircea Eliade: „istnieje więc przestrzeń święta, to znaczy «naładowana energią», brzemienista w znaczeniu”⁷. Wadowice i Kalwaria Zebrzydowska wydają się właśnie przestrzenią świętą. Według Gerardusa van der Leeuwa: „święta przestrzeń to takie miejsce, które staje się siedzibą, ponieważ działanie mocy powtarza się w nim, samo lub przez ludzi.

⁴ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2010.

⁵ Stryszów. Serwis gminny, <http://stryszow.pl/solectwa/solectwo-lekawica>, 10.09.2017.

⁶ „Wędrówki do miejsc świętych istniały od początku dziejów ludzkości [...]. Pielgrzymki można więc zaliczyć do bardzo trwałych praktyk religijnych. Należą one do zjawisk o charakterze ponadkonfesyjnym i ponadczasowym. Można je też uznać za jedną z najstarszych form migracji wynikających z motywów pozaekonomicznych. [...] Celem pielgrzymki jako zjawiska religijnego i przestrzennego jest dotarcie do miejsca świętego (*locus sacer*) ze względu na szczególne działanie w nim Boga lub bóstwa w celu spełnienia określonych aktów religijnych, pobożności i pokuty. Inaczej mówiąc, istota pielgrzymki zawsze wynikała z chęci wiernych do obcowania z *sacrum*. [...] Obecnie coraz częściej stosuje się termin «turystyka religijna», uznając, że jest to pojęcie szersze niż «turystyka pielgrzymkowa», bardziej pojemne semantycznie niż tradycyjna definicja «pielgrzymowanie»”; A. Jackowski, *Pielgrzymki a turystyka religijna. Rozważania na czasie*, w: *Turystyka religijna*, red. Z. Kroplewski, A. Panasiuk, Szczecin 2010, s. 17-31; zob. I. Soljan, *Turystyka religijna jako przedmiot badań geografii religii i geografii turystyki – wybrane zagadnienia*, w: *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, red. W. Kurek, M. Mika, Kraków 2007, s. 295. Ks. Maciej Ostrowski podkreśla, że pielgrzymka jest przede wszystkim aktem religijnym, podczas gdy turystyka religijna większy nacisk kładzie na przeżycia natury ogólnokulturalnej i poznawczej; M. Ostrowski, *Duszpasterstwo wobec problemu wolnego czasu człowieka. Aspekt moralno-pastoralny ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień turystyki*, Kraków 1996, s. 354.

⁷ M. Eliade, *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, Warszawa 1999, s. 15.

Jest to miejsce kultu, niezależnie od tego, czy siedzibą jest dom, czy świątynia. [...] jako święte zostają wyodrębnione przede wszystkim lasy i jaskinie, kamienie i góry”⁸.

Widok kościoła głównego w Kalwarii Zebrzydowskiej

Fot. 2. Wklejka w książce ze zdjęciem sanktuarium pasyjno-maryjnego w Kalwarii Zebrzydowskiej (fot. A.J. Szymala)

Podobnie jak w przeszłości ojciec Antoni, tak i współcześnie synowie, Roman i Stanisław Mastrowie, integrując społeczność lokalną i tworząc wspólnotę pątników z Łękawicy, organizują na wiosnę każdego roku dróżki: Pana Jezusa (dwadzieścia osiem stacji w dwudziestu czterech obiektach), Matki Bożej (trzy części: boleści, zaśnięcia, wniebowzięcia; dwadzieścia cztery stacje w jedenastu obiektach i dziesięciu obiektach wspólnych z dróżkami Pana Jezusa) i za zmarłych (odprawiane są na trasie i przy stacjach dróżek Matki Bożej).

Pomimo upływu lat owi świeccy przewodnicy, odprawiając poszczególne dróżki, wędrując⁹ od stacji do stacji, korzystają z dobrze

⁸ G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, Warszawa 1997, s. 348.

⁹ Warto zwrócić w tym miejscu uwagę na fakt, że wędrowka, podróż często ma sens metaforyczny. Podróż, wędrowka jest jedną z najstarszych (*Odyseja*, *Eneida*) i najbardziej uniwersalnych (np. Żyd Wieczny Tułacz, buddyjska *sansara*) metafor ludzkiego losu, życia;

zachowanej, choć nadgryzionej zębem czasu zabytkowej książki do modlitwy, która po dziś dzień spełnia funkcję scalającą, solidaryzującą pewną grupę ludzi, członków wspólnoty, a także swoistego rodzaju funkcję pocieszającą¹⁰. Praktycznym ułatwieniem dla pragnących korzystać z tej książeczki jest duży i czytelny druk.

Na stronie tytułowej książki można przeczytać, co następuje: „dochód czysty ze sprzedaży tej książki przeznaczony na odnawianie kaplic w Kalwarii Zebrzydowskiej. Prawo przedruku lub tłumaczenia [!] zastrzega sobie klasztor Kalwaryjski, gdyż książka ta jest własnością wyż wspomnianego klasztoru”. Trasa pątników przebiega zgodnie z zachowanymi w książce wskazówkami. Dróżki Pana Jezusa wyznaczają zatem następujące kaplice¹¹:

1. Stacya w kościele głównym, czyli w klasztorze;
2. Kaplica św. Rafała Archanioła;
3. Wieczernik (kościółek);
4. Kaplica Pożegnania;
5. Grób Matki Boskiej (kościół);
6. Ogrojec (kaplica);
7. Kaplica Pojmania;
8. Most nad rzeczką Skawinką (Cedron) z małą na nim kapliczką;
9. Brama wschodnia (kaplica), skąd się odwiedza nienależącą do obchodu stacyj kaplicę, sadzawką Betsajdy zwaną, czyli kaplicę leczącego Anioła poruszającego wodę;
10. Dom Annasza (kaplica);
11. Dom Kajfasza (kaplica);
12. Piwnica (kaplica);
13. Ratusz, czyli dom Piłata (kaplica);
14. Kaplica, tak zwane Gradusy;
15. Dom Heroda (kaplica);
16. Włożenie krzyża (kaplica).
17. Pierwszy upadek (kaplica);

K. Podemski, *Socjologia podróży*, w: *Wędrować, pielgrzymować, być turystą. Podróż w dyskursach kultury*, red. P. Kowalski, Opole 2003, s. 109-133.

¹⁰ Ks. prof. Jerzy Szymik podczas homilii wygłoszonej 10 listopada 2017 roku w krypcie kościoła akademickiego w Katowicach podkreślał funkcję pociechy płynącej z wiary w życiu każdego człowieka.

¹¹ *Drogi kalwaryjskie*, s. 21-23.

18. Kaplica Serca Maryi, czyli spotkania się Jezusa z Maryą;
19. Kaplica Cyreneusza;
20. Kaplica św. Weroniki;
21. Kaplica drugiego upadku – także bramą zachodnią zwana;
22. Kaplica płaczących niewiast;
23. Upadek trzeci (kościół);
24. Kaplica Obnażenia;
25. Ukrzyżowanie (kościół);
26. Kaplica Namaszczenia;
27. Kaplica Grobu Jezusa.

Na drózkach Matki Boskiej (to jest dróżki boleści, pogrzebu i wniebowzięcia) odwiedza się następujące kaplice:

1. Kaplica Matki Boskiej Bolesnej (przy kościele głównym);
2. Grób Jezusa (kościół);
3. Kościół Ukrzyżowania;
4. Kaplica Obnażenia;
5. Kościół III-go upadku Jezusa;
6. Brama zachodnia (kaplica);
7. Kaplica Serca Maryi;
8. Kaplica omdlenia Matki Boskiej;
9. Wieczernik (kościółek);
10. Domek loretański (kościółek);
11. Kaplica uwielbienia Duszy Maryi;
12. Kaplica zgromadzenia się Apostołów;
13. Brama wschodnia (kaplica);
14. Żydowin, czyli kaplica uzdrowienia ślepego (nowa kaplica w 1885 r. wybudowana z dochodów książki drożkowej przez O. Stefana Podworskiego);
15. Kościół Grobu Matki Boskiej;
16. Kościół Wniebowzięcia Matki Boskiej;
17. Kaplica spotkania się Jezusa z Maryą;
18. Kaplica Apostołów tryumfujących;
19. Kaplica weselących się Patryarchów;
20. Kaplica umieszczenia tronu;
21. Kaplica Koronacji Najświętszej Maryi Panny;
22. Kaplica chwały w niebiesiach Najświętszej Maryi Panny (w kościele głównym).

Warto podkreślić, że niektóre z wymienionych ponad czterdziestu kaplic różnej wielkości zostały konsekrowane jako kościoły, np. Grobek Matki Boskiej, Ratusz Piłata, Wieczernik, Domek Matki Boskiej, III Upadek, Ukrzyżowanie, Grób Pana Jezusa, Wieczernik. Pozwalało to na żywe rozwijanie nabożeństw pasyjnych, które stopniowo wykształciło w pątnikach zainteresowanie drózkami Pana Jezusa, Matki Bożej i za zmarłych. Liczni pielgrzymi, których prowadzą świeccy przewodnicy, cenią sobie wyjątkową atmosferę zadumy, refleksji, modlitwy i głębokich rozważań. Opisane w książce dróżki kalwaryjskie, odzwierciedlające dawne szlaki i trakty, przez współczesne coroczne odprowadzanie odnawiają dawną tradycję. Jest to szczególna przestrzeń spotkania z historią, również historią książki *Drogi kalwaryjskie*.

Na końcu omawianej publikacji, która stanowi wspaniałe świadectwo kultury narodowej, pomieszczono *Dodatek*¹² oraz spis rzeczy. Na odwrocie karty tytułowej znajduje się informacja, że o. Łukasz Dankiewicz, „Prowincjał Braci Mniejszych”, stwierdził we Lwowie 11 grudnia 1899 roku: „Drogi kalwaryjskie przez O. Stefana Podworskiego, byłego kaznodzieję w klasztorze kalwaryjskim, dla użytku pobożnych pątników ułożone, drukiem ogłaszać pozwalam”. Szesnastego stycznia 1883 roku w Krakowie dodatkowo swoją opinię wyraził cenzor książek religijnych, „kan. Hon. Lubl. Radca konsyst., Dziekan koll. i paraf. WW. Świętych”, Walezyan Sezwałowski, oświadczając: „Książka do modlenia, pod tytułem: «Drogi Kalwaryjskie» i.t.d., nie zawiera w sobie nic przeciwnego zasadom katolickiego Kościoła”.

Przeglądając spis treści, można zauważyć, że tytuły pomieszczonych w książce rozdziałów podsuwają konkretny trop interpretacyjny. Literackim kluczem deszyfrującym staje się wiara i religia pątników. Teksty modlitewnika, psalmy, pieśni, modlitwy za zmar-

¹² Treść dodatku brzmi następująco: „W roku 1902 odbyła się uroczystość trzechsetletniej pamiątki założenia Kalwaryi przez ś.p. Mikołaja Zebrzydowskiego, Jubileusz Kalwaryi, który trwał od 1-go do 31-go sierpnia r. 1902. Odpust zupełny na ten Jubileusz nadał Ojciec św. Leon XIII. Obecnością swoją zaszczytili Kalwaryę Najprzewielebniejsi XX. Biskupi całej Polski, kapłanów setki się zgromadziło, ludu pątniczego tysiące z Polski całej, z Morawy, Węgier i Śląska austriackiego i pruskiego. Prowincjałem zakonu św. Franciszka był O. Łukasz Dankiewicz, kustoszem Kalwaryi O. Stefan Podworski. Na ten Jubileusz postawiono pomnik wspaniały św. Franciszka na placu rajskim, front kościoła odnowiono, kaplice odrestaurowano, dzwony wielkie trzy sprawiono, a na wszystkie te restauracje dawał chętnie ofiary lud polski z Galicji, Śląska, Królestwa Polskiego, z Księstwa Poznańskiego, lud z Morawy i Węgier, i na tem miejscu składał staropolskie »Bóg zapłać« wszystkim ofiarodawcom za ich ofiary łaskawe”.

łych i do świętych, treści adoracyjne odsłaniają prawdziwe oblicze Boga i Zbawiciela, który jest miłością¹³, światłem i miłosierdziem. Czytelnikowi ukazuje się wewnętrzną i zewnętrzną logiką drózek, aktu pokuty oraz książki do nabożeństw służące pątnikom. To nad wyraz czytelny przekaz dla pielgrzyma, który z *Drogami kalwaryjskimi* w dłoni peregrynuje do miejsca świętego, gdzie – jak wyznał 14 sierpnia 1991 roku papież Jan Paweł II – „serce moje zostało na zawsze”. Publikacja składa się z następujących głównych części: *Modlitwy odpustowe*, *Droga męki Pana Jezusa*, *Uwaga o nabożeństwie do N. Maryi Panny*, *Zaśnięcie Najświętszej Maryi Panny*, *Rozmyślanie nad tajemnicą Wniebowzięcia Maryi*, *Dróżki Matki Boskiej ofiarowane za dusze zmarłych w czyście pokutujących*, *Tajemnica, czyli koronka druga, zwana pogrzebowa*, *Tajemnica III albo Koronka chwalebego Wniebowzięcia Maryi*, *Święta droga krzyżowa Jezusa Chrystusa, pieśni używane podczas obchodów, śpiewane przez pątników w Kalwarii*, *Pieśni do Matki Boskiej*, *Pieśń, którą śpiewają przychodzący do Kalwarii pątnicy* (*Witaj przezacna Góro, nad inne wybrana*), *Pieśń, którą śpiewają podchodzący z Kalwarii pątnicy* (*Już wprowadzie cię żegnamy*), *Pieśni nowe o Najśw. Pannie Maryi*, *Wyjątki z kroniki klasztornej o niektórych osobliwościach Kalwarii Zebrzydowskiej* (ta część zawiera jedenaście rozdziałów: *I. Wiadomość o Cudownym Obrazie Matki Bożej w kaplicy Zebrzydowskich*, *II. O Grobie Matki Boskiej*, *III. O Cedronie rzece*, *IV. O pałacu Kaifasza*, *V. O trzecim upadku Pana Jezusa, którego statua słynie cudami*, *VI. O kościele ukrzyżowania Pańskiego i o Grobie Pana Jezusa*, *VII. O gradusach albo stopniach świętych*, *VIII. O kaplicy i eremitorium Heleny świętej*, *IX. O kaplicy Wniebowstąpienia Pańskiego*, *X. O kaplicy i eremitorium św. Maryi Magdaleny*, *XI. O sadzawce Betsaidzie*).

Pierwszą część główną poprzedzają: *Wstęp*, *Historia Kalwarii Zebrzydowskiej*, *Niektóre wskazówki dla pobożnych pątników zwiedzających Kalwarię Zebrzydowską*, *Wyliczenie odpustów od Ojca świętego Pawła V Kalwarii Zebrzydowskiej nadanych*, *Uwagi duchowne i modlitwy przy słuchaniu Mszy św.*, *Nieszpory niedzielne*, *Akty przy*

¹³ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność. Studium etyczne*, Lublin 1962.

cudownym obrazie Najświętszej Maryi Panny Kalwaryjskiej w bocznej kaplicy, Modlitwa do N. Maryi Panny przed Jej cudownym obrazem w Kalwaryi w bocznej kaplicy.

Bogaty w treści rozdział zatytułowany *Modlitwy odpustowe* składa się z następujących podrozdziałów: *Modlitwa za wiernych, Modlitwa za Ojca św. Papieża, Modlitwa za pasterza Dyecezyi, Modlitwa za zgodę panów chrześcijańskich, Modlitwa w powszechnej potrzebie całego chrześcijaństwa, Modlitwa o odpust, Modlitwa w czasie podróży, Modlitwa w utrapieniu, Sakrament pokuty świętej, Modlitwa przed rachunkiem sumienia, Akt skruchy, Modlitwa przed spowiedzią do Boga Ojca, Modlitwa do Pana Jezusa, Modlitwa do Ducha świętego, Modlitwa do Najświętszej Panny Maryi, Modlitwy po Spowiedzi, Najświętszy Sakrament Ciała i Krwi Pańskiej, Modlitwa przed Komunią świętą, Rozmyślanie, Modlitwa po Komunii świętej, Modlitwa św. Tomasza z Akwinu po Komunii św., Modlitwa do Najświętszej Maryi Panny, Siedem Psalmów Pokutnych, Litania do Wszystkich Świętych, Litania o Najśłodszym Imieniu Jezus, Litania Loretańska do Najśw. Maryi Panny, Modlitwa św. Bernarda do Najśw. Maryi Panny, Litania do Najśłodszego Serca Pana Jezusa.*

Rozdział noszący nazwę *Droga męki Pana Jezusa* zawiera następujące części: *Dróżki Pana Jezusa, Stacya I u św. Rafała Archaniota, Stacya II. Pożegnanie Pana Jezusa z Apostołami, Stacya III w Grobie Matki Boskiej, Stacya IV w Ogrojcu, Stacya V w Pojmaniu, Stacya VI. Na Cedronie, Stacya VII w Bramie wschodniej, Stacya VIII w domu Annasza, Stacya IX w domu Kajfasza, Stacya X w więzieniu (Piwnicy), Stacya XI w domu Kajfasza, Stacya XII w domu Piłata, Stacya XIII w domu Heroda, Stacya XIV w domu Piłata, Napomnienia jak się zachować podczas obchodów takowych, i nauka o gradusach, Modlitwa przed wejściem na gradusy, Modlitwa po skończonych gradusach, Wyrok Piłata, Stacya XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, Ofiarowanie Panu Jezusowi całego nabożeństwa.* Wymieniony materiał tekstowy stanowi niezwykle lekturę duchową, impuls do refleksji oraz inspirację w modlitwie podczas pielgrzymki.

Uwaga o nabożeństwie do N. Maryi Panny składa się z takich podrozdziałów, jak: *Dróżki Matki Boskiej, Modlitwa przed obchodami,*

Stacya I. W kaplicy N. Maryi Panny Bolesnej, Stacya II. W Grobie Jezusa Chrystusa, Stacya III. W kaplicy zdjęcia z Krzyża Ciała Pana Jezusa i złożenia na łono N. M. Panny, Stacya IV. W kościele Ukrzyżowania Pana Jezusa, Stacya V. W kaplicy obnażenia, Stacya VI. W kościele 3-go upadku, Stacya VII. W kaplicy 2-go upadku (czyli w Bramie zachodniej), Stacya VIII. W kaplicy Serca Matki Boskiej, Stacya IX. Przy figurze omdlenia Matki Boskiej, Stacya X. W Wieczerniku.

Rozdział dotyczący *Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny* także składa się z kilku części. Są to: *Stacya I. Zaśnięcie w domku Matki Boskiej, Stacya II. Zaśnięcia, Stacya III. Zaśnięcia, Stacya IV. Zaśnięcia, Stacya V. Zaśnięcia. (W Bramie wschodniej), Stacya VI. Zaśnięcia. (W kaplicy „Żydowina”), Stacya VII. Zaśnięcia. Złożenie Maryi do grobu.*

Rozdział *Rozmyślanie nad tajemnicą Wniebowzięcia Maryi* rozpoczyna część zatytułowana *Stacya I. W Grobie Matki Boskiej na górze*, dalej następuje *Stacya II. Wniebowzięcia, Stacya III. Wniebowzięcia, Stacya IV. Wniebowzięcia, Stacya V. Wniebowzięcia, Stacya VI. Wniebowzięcia (w kaplicy św. Rafała), Stacya VII. Wniebowzięcia (przy kościele)*, a kończy część zatytułowana *Ofiarowanie drózek Matce Najświętszej.*

Dróżki Matki Boskiej ofiarowane za dusze zmarłych w czyśćcu pokutujących zostały ułożone następująco: *Modlitwa przed zaczęciem drózek w kościele, Stacya I. W kaplicy Matki Boskiej Bolesnej, Stacya II. W grobie Pana Jezusa, Stacya III. W kaplicy zdjęcia z krzyża Ciała Pana Jezusa i złożenia na łono N. Maryi P., Stacya IV. W kościele ukrzyżowania, Stacya V. W kaplicy obnażenia, Stacya VI. W kościele trzeciego upadku, Stacya VII. W kaplicy drugiego upadku czyli bramy zachodniej, Stacya VIII. U Serca Matki Boskiej, Stacya IX. W Wieczerniku.*

W skład rozdziału pt. *Tajemnica czyli koronka druga, zwana pogrzebowa* weszły następujące części: *Stacya I. Zaśnięcia Najśw. Maryi Panny (w Domku), Stacya II. Zaśnięcia, Stacya III. Zaśnięcia, Stacya IV. Zaśnięcia, Stacya V. Zaśnięcia w bramie wschodniej, Stacya VI. Zaśnięcia, Stacya VII. Zaśnięcia, w Grobie Matki Boskiej.* W kolejnym rozdziale pt. *Tajemnica III albo Koronka chwalebne-go Wniebowzięcia Maryi* znajdują się: *Stacya I. W kaplicy Grobu*

na górze przed ołtarzem Wniebowzięcia Maryi, Stacya II, III, IV, V Wniebowzięcia Maryi, Stacya VI. Wniebowzięcia w kaplicy św. Rafała Archaniola, Stacya VII. Wniebowzięcia w kościele głównym. Autor książki dla pątników na każdej stronicy udowadnia, że modlitwa jest podstawą życia chrześcijańskiego, gdyż otwiera człowieka na Boga. Pątnik, pokonując dróżki kalwaryjskich i oddając się modlitwie, potwierdza czynem swoje religijne deklaracje i składa skromny hołd wdzięczności i miłości.

Rozdział pt. *Święta droga krzyżowa Jezusa Chrystusa* składa się z następujących podrozdziałów: *Akt Skruchy, Stacya I. Jezus na śmierć okrutną osądzony, Stacya II. Jezus bierze krzyż na zbite ramiona swoje, Stacya III. Jezus omdlały upada pierwszy raz pod krzyżem, Stacya IV. Jezus spotyka się z Najświętszą Panną, Matką swoją bolesną, Stacya V. Jezusowi krzyż ciężki pomaga nieść Szymon Cyrenejski, Stacya VI. Jezusowi twarz skrwawioną ociera św. Weronika, Stacya VII. Jezus drugi raz upada pod krzyżem, Stacya VIII. Jezus naucza płaczące nad sobą niewiasty, Stacya IX. Jezus upada trzeci raz pod krzyżem, Stacya X. Jezus z szat obnażony, octem z mirą i żółcią napojony, Stacya XI. Jezus przybity okrutnie do krzyża, Stacya XII. Jezus umiera na krzyżu, Stacya XIII. Jezus z krzyża zdjęty i na łonie Najświętszej Panny, Matki Jego, złożony, Stacya XIV. Jezus do grobu włożony, Pieśń po obchodach, Zakończenie.*

W skład Pieśni używanych podczas obchodów, śpiewanych przez pątników w Kalwarii wchodzi: *Pieśń 1. Ojcze Boże Wszechmogący, Pieśń 2. Rozmyślajmy dziś wierni Chrześcijanie, Pieśń 3. Uważ pobożny człowiecze u siebie, Pieśń 4. Dobra noc głowo święta, Pieśń 5. Już Cię żegnam najmilejszy.*

Pieśni do Matki Boskiej to: Pieśń 1. Gwiazdo śliczna wspaniała, Pieśń 2. Serdeczna Matko! Opiekunko ludzi, Pieśń 3. Bądź pozdrowiona Panienko Marya, Pieśń 4. Ciebie na wieki wychwalać będziemy.

Pieśń, którą śpiewają przychodzący do Kalwarii pątnicy to Witaj przezacna Góro, nad inne wybrana. Pieśnią, którą śpiewają odchodzący z Kalwarii pątnicy stał się śpiew Już wprowadzie Cię żegnamy.

W modlitewniku zamieszczono następujące utwory: *Pieśni nowe o Najśw. Pannie Maryi: Pieśń 1. Bywaj zdrowa Kalwaryo, Pieśń 2. Jużćić już odchodzić muszę, Pieśń 3. O wspaniała i cudowna Matko.*

O. Stefan Podworski, kaznodzieja, ówczesny kustosz Kalwarii, skreślił w notce *Do Czytelnika*¹⁴ – jak sam odnotował „w Kalwarii Zebrzydowskiej dnia 24-go Grudnia 1882 w wigilią Narodzenia Pana Jezusa” – następujące słowa:

„Dawno już daje się czuć brak książki dokładnej dla wygody pątników, którzy rok rocznie licznie Kalwaryę Zebrzydowską, to miejsce cudowne, odwiedzają i z nabożeństwem obchodzą drogi Pana Jezusa i drogi Matki Boskiej. Już nieraz nosili się Ojcowie zakonu w Kalwarii z tą myślą, by opracować dokładną książkę, służącą do obchodów dróg Pana Jezusa i Matki Boskiej, ale zawsze stało coś na przeszkodzie do skutecznego zaimplementowania tego.

Otóż w roku 1881, postanowiłem opracować książkę tak zwaną: Drogi Kalwaryjskie i za pomocą łaski Bożej, która mię wspierała w pracy tej tak przyjemnej, ukończyłem takową pisać w Grudniu roku 1882. W książce niniejszej, którą masz przed sobą, są umieszczone nie tylko rozmyślenia męki Pana Jezusa, dalej Tajemnic Bolesci, Zaśnięcia i Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, oraz modlitwy za dusze w czyście cierpiące, ale znajdziesz tu także modlitwy przy Mszy św., Nieszpory, przygotowanie się do Spowiedzi i Komunii św., dalej Stacye Jerozolimskie i pieśni najczęściej w Kalwarii używane, nadto wiadomość historyczną o cudownym Obrazie Matki Boskiej w kaplicy bocznej umieszczonym, a zatem książka niniejsza służyć ci może, czytelniku łaskawy, nie tylko do obchodów w Kalwarii, ale używać możesz takowej także w domu jako książki do nabożeństwa. Książka ta niech ci będzie przewodniczką w Kalwarii Zebrzydowskiej, a jeżeli pójdiesz za radami i naukami w tej książce ci podane, miej nadzieję, że pielgrzymka twoja na to miejsce święte podjęta, przyjemną będzie i mile przyjętą od Jezusa i Maryi, Matki Jego. Narazie oddając tę książkę do użytku pątników, życzę każdemu, który odbywać będzie pielgrzymkę do Kalwarii Zebrzydowskiej, a kto tej książki używać będzie do obchodów, aby dostąpił wszystkich odpustów do tego świętego miejsca w Kalwarii przywiązanych, a w końcu upraszam cię czytelniku o «Zdrowaś Marya»”.

Modlitewnik to swoistego rodzaju świadectwo wiary jego autora, że w pasyjno-maryjnym sanktuarium kalwaryjskim pielgrzym może

¹⁴ *Drogi kalwaryjskie*, s. V-VII.

pojąć, czym jest codzienna droga życia chrześcijańskiego. Natomiast kontemplacja tajemnic zbawienia przybliża najgłębsze prawdy o Bogu i człowieku. Wędrując w otoczeniu innych wierzących i modlących się pośród małopolskiego krajobrazu, pątnik uczy się prawdziwej wiary.

Interesującą częścią książki przypominającej dotychczasowe tradycje pielgrzymów jest rozdział poświęcony *Niektórym wskazówkom dla pobożnych pątników zwiedzających Kalwaryę Zebrzydowską*¹⁵, ponieważ uwypukla motywy i ideę wyrzeczeń, nieodłącznych od pieszych peregrynacji. Potwierdza on fakt, że udział w drózkach zawsze był naznaczony ofiarą i umartwieniem, wyrzeczeniem się przyjemności, a nawet postem. Trudności podróży należały „do zasad pielgrzymiego wędrowania: bez nich nie byłoby pokuty”¹⁶.

O. Stefan Podworski, podając proste i zrozumiałe dla pątników przykłady i rady, stara się wyjaśnić, na czym polega łamanie praw boskich i zasad dobrego pielgrzymowania. Uwagi autora książeczki cechuje subtelny dydaktyzm, który ma wpływać na postawę i poglądy starszych i młodszych pątników: „naucz także młodszych od siebie, albo tych, którzy nie umieją czytać, jak się mają zachować na miejscu świętym, aby się nie stali zgorszeniem, ale zbudowaniem ludu, który tak licznie co rok się zgromadza w Kalwaryi”. Odbycie każdej pielgrzymki wymaga pokonania pewnej „przestrzeni sakralnej”¹⁷, do której należy odnosić się z szacunkiem, zrozumieniem i pokorą: „Unikaj w Kalwaryi wszelkich zbytków, zabaw, śmiechów, ale zatapiaj się jedynie w rozmowie z Bogiem. [...] Gdy masz się wybierać do domu, podziękuj Bogu za otrzymane łaski na tem świętym miejscu i z pobożnością wracaj do domu twego, abyś grzechami obciążony nie przybył pod strzechę rodzinną”.

Ponadto o. Stefan Podworski, podobnie jak klasycy geografii pielgrzymek, twierdził, że „przestrzeń pielgrzymkowa” obejmuje punkt wyjścia (wyjazdu) pielgrzyma, pokonywaną trasę oraz punkt docelowy, który jest też zazwyczaj miejscem, z którego rozpoczyna się powrót do domu¹⁸.

¹⁵ *Tamże*, s. 24-28.

¹⁶ A. Mączak, *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, Warszawa 2001, s. 123.

¹⁷ A. Jackowski, I. Sołjan, E. Bilaska-Wodecka, *Religie świata. Szlaki pielgrzymkowe*, Poznań 1999, s. 17.

¹⁸ A. Jackowski, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Kraków 2003, s. 89-114.

Trzeba podkreślić, że chociaż współcześnie poziom życia jest wysoki i polepszają się warunki podróżowania, to jednak niezmienna pozostaje sama idea pieszych drózek, którym powinien towarzyszyć wysiłek i dobrowolna rezygnacja z wygód. Imperatyw trudu nie został wyeliminowany i ciągle wpisuje się w pątniczą wędrówkę¹⁹. Trud bowiem symbolizuje odrzucenie pokus i wewnętrzne oczyszczenie, swoiste *katharsis*. Ożywia duszę. Uczestnicy drózek ofiarowują wysiłek fizyczny w zanoszonych intencjach.

Nie ulega wątpliwości, że nieodzowną informacją, która powinna znajdować się w książce dla pątników, jest *Wyliczenie odpustów od Ojca świętego Pawła V Kalwaryi Zebrzydowskiej nadanych*. Kapłańskie zalecenia i propozycje pisane w formie rozważań dla pątnika mają wartość formacyjną, postulują życiowe postawy i rozwiązania trudnych problemów moralnych zgodnie z logiką wiary. Teksty modlitewnika kalwaryjskiego powinny wzbogacić indywidualnie przeżywaną wiarę pielgrzymów, jednocząc ich z Chrystusem, Maryją i Kościołem.

Od 18 do 25 czerwca 2017 roku trwały obchody jubileuszu 400-lecia lokacji Kalwarii Zebrzydowskiej, 15 sierpnia 2017 roku obchodzono zaś 130. rocznicę koronacji cudownego obrazu Matki Bożej Kalwaryjskiej, której dokonał 15 sierpnia 1887 roku biskup krakowski Albin Dunajewski. O tym fakcie wspomniano również w książce dla pątników: „Za czasów Przełożenstwa O. Elzearego Widzisa, który wiele kaplic gontem pokrył, odbyła się solenna Koronacja cudownego obrazu M. Boskiej Kalwaryjskiej dnia 15-go Sierpnia roku 1887”²⁰. Na kolejnej stronie publikacji odnotowano, że z obrazów znajdujących się w kościele kalwaryjskim i innych kaplicach, zasługują na szczególną uwagę:

– „Obraz Matki Boskiej cudownej w kaplicy przy wielkim ołtarzu, jako bardzo starożytny. Fundatorem tej kaplicy cudownej Matki Boskiej jest Michał Zebrzydowski, syn Jana a wnuk Mikołaja Zebrzydowskiego. Wiadomość o obrazie cudownym Matki Boskiej, który na mocy dekretu kapituły Watykańskiej z dnia 10-go Lutego 1887 przez

¹⁹ B. Pabian, *Kulturowe konteksty pielgrzymowania i rozwoju turystyki religijnej. Przykład regionu częstochowskiego*, Katowice 2016, s. 40-72.

²⁰ *Drogi kalwaryjskie*, s. 18.

księcia biskupa Albina Dunajewskiego dnia 15-go Sierpnia r. 1887 ukoronowany został, znajduje się na końcu tej książki”.

Fot. 3. Obraz Matki Bożej Anielskiej w Kalwarii Zebrzydowskiej. W 1987 roku w Krakowie cudowny wizerunek Matki Boskiej Kalwaryjskiej został przez papieża Jana Pawła II odznaczony Złotą Różą (fot. A.J. Szymala)

– „Obraz św. Maryi Magdaleny i św. Antoniego, są to dzieła malarza Franciszka Leksyckiego, który miał początkowo żyć w stanie małżeńskim, lecz później rozłączył się z żoną i wstąpił do zakonu oo. Bernardynów w Krakowie, a żona również przyjęła sukienkę tejże reguły w klasztorze zakonnic św. Józefa – tenże Leksycki oddając się sztuce malarskiej, zostawił po sobie wiele pięknych pamiątek i w r. 1668 życie swoje w Grodnie zakończył. Tegoż pędzla Leksyckiego są cztery obrazy w kaplicy Ukrzyżowania:

1. Obraz przedstawiający przybicie Chrystusa do krzyża.
2. Obraz przedstawiający podniesienie Chrystusa z krzyżem.
3. Obraz przedstawiający zdjęcie Chrystusa z krzyża.
4. Obraz przedstawiający namaszczenie Chrystusa.

Wszystkie te cztery obrazy podziwiają dotychczas zwiedzający Kalwaryę artyści, które to obrazy są nieocenionym skarbem klasztoru kalwaryjskiego. Fundator tychże Michał Zebrzydowski”.

Analizując książkę, jej walory historyczne i religijne, warto zwrócić uwagę na język i niespotykane współcześnie sformułowania. W *Litanii do Najśłodszego Serca P. Jezusa* czytamy frazy, których brakuje w wersji współczesnej: „Serce Jezusa, siedlisko sprawiedliwości i miłości, [...], Serce Jezusa, któreś królem serc wszystkich i celem ich [...], Serce Jezusa, pożądanie wzgórz wiekuistych”. Natomiast w *Litanii Loretańskiej do Najśw. Maryi Panny* po zwrocie: „Przyczyno naszej radości” znajdują się sformułowania: „Naczynie duchowne, Naczynie poważne, Naczynie osobliwszego nabożeństwa [...], Królowo Panieńska, Królowo korony Polskiej”. Warto również podkreślić fakt, że w wyrazie „pątnik” kryje się średnio-wieczny rys samotnika, wędrującego jedynie dzięki Opatrzności oraz łasce i niełasce mieszkańców mijanych miejscowości²¹. Język modlitewnika jest narzędziem przekazu istotnych treści kerygmatycznych. Książeczka do nabożeństwa została napisana bardzo indywidualnym stylem, w którym przeplatają się elementy dramatu z liryką religijną. Na kanwie faktów ewangelicznych autor nie tylko angażuje wyobraźnię pielgrzyma, lecz również rozpala jego wiarę. Nie brakuje w modlitewniku obrazowania eschatologicznego, a także scen przedstawiających starotestamentowego Boga surowo karzącego człowieka za grzech.

Drogi kalwaryjskie zawierają w sobie wszystkie te informacje, dane o obrazach, noty historyczne, pieśni, modlitwy, które pomagają pątnikom nastawionym na kontakt z *sacrum* doświadczyć przeżyć natury duchowej i wzbogacić swoją wiedzę teoretyczną. Jak stwierdziła Barbara Pabian: „Udziałem pielgrzymów staje się w każdym przypadku możliwość doświadczenia nowych znaczeń i wartości, które tworzone są nie tylko poprzez wspólnotę czy możliwość redefinicji samego siebie, ale również w sensie estetycznym i poznawczym, poprzez kontakt z historią, zabytkami, dziełami sztuki w sanktuarium, pięknem krajobrazu oraz przyrody”²².

²¹ Por. *Turystyka religijna*, red. Z. Kroplewski, A. Panasiuk, Szczecin 2010.

²² B. Pabian, *Kulturowe konteksty*, s. 72.

O. S. Podworski, zbierając i układając treści w *Drogach kalwaryjskich*, jak w soczewce skupił wszystkie te istotne kwestie, które docenił Komitet Dziedzictwa Światowego UNESCO, wpisując Kalwarię Zebrzydowską na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego. W uzasadnieniu można przeczytać: „Kalwaria Zebrzydowska stanowi wyjątkowy pomnik kultury, w którym krajobraz kulturowy posłużył jako rama symbolicznego przedstawienia Pasji Chrystusa w formie kaplic i alej. Jest to więc krajobraz kulturowy o wielkim pięknie i wielkiej wartości duchowej, w którym elementy natury i stworzone przez człowieka łączą się harmonijnie. Kontr-reformacja w końcu XVI wieku prowadziła do powielania kalwarii w Europie. Kalwaria Zebrzydowska jest wyjątkowym przykładem tego typu krajobrazu w wielkiej skali, który integruje piękno naturalne, cele duchowe i koncepcję ideału parku barokowego”²³.

Dla pątnika, którego obraz w sposób pośredni został odmalowany w poszczególnych rozdziałach *Dróg kalwaryjskich*, przybycie do sanktuarium w Kalwarii Zebrzydowskiej ma większą wartość duchową niż nawet najpiękniejszy i najwspanialszy walor zewnętrzny, artystyczny i estetyczny. Najistotniejszy, o czym na każdej stronie swojej książki przekonywał o. S. Podworski, jest świat łaski i doświadczenie obecności Boga.

Bibliografia

- Drogi kalwaryjskie, czyli książka do nabożeństwa służąca dla użytku pątników, Kalwarię Zebrzydowską zwiedzających, z dodatkiem historii o cudownym obrazie Matki Boskiej, w bocznej kaplicy umieszczonym, oraz historii klasztoru i kościoła*, zebrał i ułożył o. S. Podworski, Kalwaria Zebrzydowska 1902.
- Eliade Mircea, *Sacrum i profanum. O istocie religijności*, Warszawa 1999.
- Jackowski Antoni, *Pielgrzymki a turystyka religijna. Rozważania na czasie*, w: *Turystyka religijna*, red. Z. Kroplewski, A. Panasiuk, Szczecin 2010, s. 17-31.
- Jackowski Antoni, Sołjan Izabela, Bilska-Wodecka Elżbieta, *Religie świata. Szlaki pielgrzymkowe*, Poznań 1999.

²³ A. Tomaszewski, *Kalwaria Zebrzydowska światowym dziedzictwem kultury*, <http://kalwaria.eu/strona/kalwaria-zebrzydowska-swiatowym-dziedzictwem-kultury>, 08.11.2017.

- Jackowski Antoni, *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*, Kraków 2003.
- Leeuw van der Gerardus, *Fenomenologia religii*, Warszawa 1997.
- Mączak Antoni, *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, Warszawa 2001.
- Ostrowski Maciej, *Duszpasterstwo wobec problemu wolnego czasu człowieka. Aspekt moralno-pastoralny ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień turystyki*, Kraków 1996.
- Pabian Barbara, *Kulturowe konteksty pielgrzymowania i rozwoju turystyki religijnej. Przykład regionu częstochowskiego*, Katowice 2016.
- Podemski Krzysztof, *Socjologia podróży*, w: *Wędrować, pielgrzymować, być turystą. Podróż w dyskursach kultury*, red. P. Kowalski, Opole 2003, s. 109-133.
- Sołjan Izabela, *Turystyka religijna jako przedmiot badań geografii religii i geografii turystyki – wybrane zagadnienia*, w: *Studia nad turystyką. Tradycje, stan obecny i perspektywy badawcze*, red. W. Kurek, M. Mika, Kraków 2007, s. 289-296.
- Stryżów. Serwis gminny, <http://stryzow.pl/solectwa/solectwo-lekawica>, 10.09.2017.
- Szandorowska Eliza, Karłowska-Kamzowa Alicja, *Francuski modlitewnik Jana Zamoyskiego*, Warszawa 1998.
- Sztumski Janusz, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2010.
- Tomaszewski Andrzej, *Kalwaria Zebrzydowska światowym dziedzictwem kultury*, <http://kalwaria.eu/strona/kalwaria-zebrzydowska-swiatowym-dziedzictwem-kultury>, 08.11.2017.
- Turystyka religijna*, red. Z. Kroplewski, A. Panasiuk, Szczecin 2010.
- Wojtyła Karol, *Miłość i odpowiedzialność. Studium etyczne*, Lublin 1962.

Streszczenie

Przedmiot niniejszego artykułu stanowi publikacja z 1902 roku pt. *Drogi kalwaryjskie, czyli książka do nabożeństwa służąca dla użytku pątników, Kalwaryę Zebrzydowską zwiedzających, z dodatkiem historii o cudownym obrazie Matki Boskiej, w bocznej kaplicy umieszczonym, oraz historii klasztoru i kościoła*. Celem artykułu jest uzasadnienie tezy, że prezentowany modlitewnik, przypominający dotychczasowe tradycje pątnicze, przeznaczony specjalnie dla osób świeckich, by pomagać im w pogłębieniu przeżyć religijnych, stanowi niezwykle ważne świadectwo nie tylko literackie, ale także historyczne i kulturowe. Analizie treści poddano wydanie ósme poprawione, które ukazało się nakładem klasztoru Ojców Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej. Książkę zebrał i ułożył o. Stefan Podworski, ówczesny kustosz

klasztoru. Egzemplarz znajduje się od kilku pokoleń w posiadaniu rodziny Mastrów z Łękawicy, wsi położonej pomiędzy dwoma bastionami religijności i celami pielgrzymek religijnych: Wadowicami i Kalwarią Zebrzydowską.

Słowa kluczowe

Dróżki, książka do nabożeństwa, Kalwaria Zebrzydowska, stacje, o. Stefan Podworski

HEIRLOOM, HISTORY, FAMILY TRADITION... ABOUT CALVARY WAYS OR A PRAYER BOOK FOR THE SERVICE OF PILGRIMS VISITING KALWARYA ZEBRZYDOWSKA, WITH THE ADDITION OF A STORY ABOUT THE MIRACULOUS IMAGE OF THE MOTHER OF GOD, PLACED IN THE SIDE CHAPEL, AND THE HISTORY OF THE MONASTERY AND CHURCH

Summary

This paper discusses publication from 1902, entitled *Calvary Ways or a Prayer Book for the Service of Pilgrims Visiting Kalwarya Zebrzydowska, with the Addition of a Story about the Miraculous Image of the Mother of God, Placed in the Side Chapel, and the History of the Monastery and Church*. The article aims to support the thesis that the presented prayer book, reminiscent of the previous pilgrimage traditions and intended especially for lay people to help them deepen their religious experience, is an extremely important literary, historical and cultural testimony. The content analysis of the eight corrected edition published by the Bernardine Fathers Monastery in Kalwaria Zebrzydowska was carried out. The book was compiled and arranged by Father Stefan Podworski, the then custodian of the monastery. For several generations the copy remained in possession of the Master family from Łękawica, a village located between two religious centres and important pilgrimage destinations: Wadowice and Kalwaria Zebrzydowska.

Keywords

Ways of the Cross, a prayer book, Kalwaria Zebrzydowska, Stations of the Cross, Father Stefan Podworski

ANDRZEJ MYCIO¹

OPRACOWANIE MATERIAŁÓW W SEKCJI RĘKOPISÓW BIBLIOTEKI UNIwersYTECKIEJ W TORUNIU ZARYS PROBLEMATYKI

Kolekcja i pozyskiwanie rękopisów

Rękopisy we współczesnych bibliotekach naukowych to zaledwie niewielki odsetek całości zbiorów, lecz często stanowiący o wartości i wyjątkowości danej kolekcji. Z tego punktu widzenia niezwykle ważne wydaje się zagadnienie opracowania manuskryptów. Niniejszy artykuł jest skromną próbą ujęcia tego problemu i może stać się materiałem pomocniczym dla innych bibliotekarzy zajmujących się katalogowaniem rękopisów.

Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu posiada dziś blisko 5 tys. jednostek inwentarzowych rękopisów i dokumentów oraz osobną kolekcję liczącą niespełna 4 tys. maszynopisów niepublikowanych prac doktorskich obronionych na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. We wspomnianej liczbie 5 tys. rękopisów i dokumentów znajduje się kilkadziesiąt kodeksów średniowiecznych, ponad 300 manuskryptów nowożytnych powstałych do końca XVIII wieku, blisko 1 tys. rękopisów pochodzących z XIX i pierwszej połowy XX wieku oraz około 4 tys. jednostek wykonanych po drugiej wojnie światowej. Tę

¹ Oddział Zbiorów Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

ostatnią grupę, która dominuje w zbiorach, tworzą przede wszystkim spuścizny wybitnych pracowników naukowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Rękopisy starsze, sporządzone do końca drugiej wojny światowej, pochodzą przede wszystkim z tzw. zbiorów zabezpieczonych, czyli z księgozbiorów byłych niemieckich bibliotek i archiwów z obszaru Ziem Zachodnich i Północnych wcielonych do Polski w 1945 roku. Znajdują się wśród nich zbiory byłych bibliotek uniwersyteckich (Królewiec i Greifswald), gimnazjalnych, prywatnych, jak też kościelnych lub związanych z pruskimi urzędami państwowymi².

Obecnie na niwie gromadzenia Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu koncentruje się głównie na pozyskiwaniu spuścizn rękopiśmiennych wyróżniających się pracowników naukowych toruńskiej Alma Mater. Zasadniczo zbiory gromadzi się w dwojaki sposób. Po pierwsze, kiedy sam twórca lub jego prawni spadkobiercy zwracają się do biblioteki z prośbą o przyjęcie do zbiorów danego dzieła. Po drugie, przez aktywne nawiązywanie kontaktów z prawnymi spadkobiercami osób, których rękopisy biblioteka chce pozyskać. Z uwagi na znaczną pracochłonność działań związanych z opracowaniem tych pozycji i stosunkowo niewielką obsadą Sekcji Rękopisów w murach biblioteki znajduje się wciąż duży zbiór materiałów niezinventaryzowanych (blisko 200 m bieżących). Materiały te przechowuje się w odrębnym magazynie, gdzie czekają na swoje pełne opracowanie.

Akt przekazania spuścizny do biblioteki jest najczęściej sformalizowany w postaci umowy, w której darczyńca zrzuca się praw majątkowych do przekazywanych materiałów. Prawa autorskie pozostają przy prawnych spadkobiercach. Ze strony uniwersytetu umowę taką podpisuje rektor. W przeszłości jednak częściej zdarzały się przypadki, kiedy darczyńca zrzucał się praw majątkowych do spadku tylko w piśmie skierowanym do biblioteki, natomiast archiwalia były przekazywane bez żadnego – poza wpisem w księdze akcesji – udokumentowania tego faktu na piśmie. Oprócz gromadzenia zbiorów w postaci darów dokonuje się także sporadycznych zakupów – rzadkich z uwagi na skromne możliwości finansowe biblioteki. Nie mając

² Szerzej o proveniencji zbioru: zob. A. Mycio, *Struktura proveniencyjna rękopisów pochodzących z tak zwanych zbiorów zabezpieczonych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Folia Toruniensia”, 9-10 (2009-2010), s. 45-55; tenże, *Nowożytnie rękopisy w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Czasz Nowożytny”, 25 (2012), s. 193-205.

praw autorskich, biblioteka nie może samodzielnie, bez zgody dysponentów tych praw, publikować tekstów znajdujących się w rękopisach, chyba że prawa autorskie w myśl ustawy już wygasły lub zostały formalnie, tzn. na piśmie przekazane bibliotece.

Wstępne opracowanie rękopisów

Materiały rękopiśmienne, które wpływają do Sekcji Rękopisów, otrzymują numer akcesji w Sekcji Gromadzenia. Numeru nie dostają pojedyncze jednostki, lecz przydziela się go całemu zespołowi materiałów pochodzących od jednego darczyńcy czy też sprzedającego. Jednocześnie dany zespół otrzymuje drugi, wewnętrzny numer akcesji nadawany w Sekcji Rękopisów. W ten sposób zespół manuskryptów uzyskuje pierwsze numery ewidencyjne. W takiej postaci materiały te, poza nielicznymi uzasadnionymi wyjątkami, nie są udostępniane czytelnikowi, czekają na półkach magazynowych na swoje pełne opracowanie.

Rękopisy są opracowywane obecnie na podstawie następujących trzech instrukcji, a mianowicie: *Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich z 1955 roku*³, *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych z 1990 roku*⁴ oraz *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego wraz z zasobem. Adaptacja dla systemu MAK, wersja 2008*⁵.

Pierwszym etapem opracowania, o ile ma się do czynienia z większym zespołem, spuścizną, a nie pojedynczymi rękopisami, jest porządkowanie – na ogół najbardziej czasochłonne. Materiały, które trafiają do biblioteki, są najczęściej ułożone całkiem przypadkowo, tak więc doprowadzenie ich do stanu wymaganego w wytycznych wymaga dużego wysiłku. Na etapie prac porządkujących nabyte dzie-

³ *Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich*, opr. zespół na podstawie projektów B. Horodyskiego i H. Więckowskiej, Wrocław 1955.

⁴ *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych. Na prawach rękopisu*, opr. H. Dymnicka-Wołoszyńska, Z. Kolankowski, współpraca S. Chankowski, J.A. Igielski, J. Mizikowski, E. Sztraj, Warszawa 1990.

⁵ *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego wraz z zasobem. Adaptacja dla systemu MAK, wersja 2008*, red. i opr. A. Brachfogel, Z. Zurawińska, współpraca B. Bartoszewicz-Fabiańska, P. Czyżewicz, Warszawa 2008.

ła opracowujący dokonuje selekcji bezwartościowych materiałów i ich brakowania, co odbywa się zgodnie z wyżej wspomnianymi wytycznymi. Po uporządkowaniu materiałów wewnątrz jednostek oraz po nadaniu zespołowi struktury zgodnej z wytycznymi przechodzi się do fazy inwentaryzowania. Opracowywany zespół nie ma odrębnego numeru, wszystkie jego teczki są wpisywane jako kolejne numery w jednym inwentarzu rękopisów. Cała sygnatura jednostki składa się jeszcze z poprzedzających dany numer liter „Rps” oraz określenia formatu (od I do V – w zależności od wielkości teczki, woluminu). Inwentarz rękopisów ma postać tradycyjną, a kolejne opisy nanosi się w nim ręcznie. Rocznie przybywa w inwentarzu około 200 – 300 jednostek, dlatego tradycyjne wpisywanie ich do inwentarza nie nastręcza większych problemów.

Do końca 2007 roku w Sekcji Rękopisów katalogowano w sposób tradycyjny, czyli na kartkach katalogowych. Na podstawie tych kart stworzono katalog rzeczowy rękopisów oraz indeks zawierający hasła osobowe (także nazwy instytucji) i geograficzne. Zostały one zeskanowane i dzisiaj są dostępne online na stronach biblioteki. Niektóre rękopisy, w tym także część darowizn, otrzymało równocześnie pogłębiony opis sporządzony na kartach inwentarzowych, które dostępne są tylko na miejscu, w Czytelni Zbiorów Specjalnych.

Katalogowanie rękopisów w programie Horizon

Od początku 2008 roku pracownicy Sekcji Rękopisów katalogują już w systemie komputerowym Horizon, w formacie MARC 21. Ponieważ nie istnieje powszechnie przyjęty format opisu bibliograficznego dla rękopisu, został on wypracowany samodzielnie przez pracowników biblioteki⁶ na podstawie wspomnianej wyżej instrukcji⁷.

Rekord zawiera tytuł jednostki (pole 245), twórców (100, 110 oraz 700 i 710), język dokumentu (008 i ewentualnie 041 oraz 546), kraj powstania (008), datę powstania (008 i 260), liczbę kart (300a), materiał piśmienniczy – o ile jest nietypowy, np. pergamin (341),

⁶ Format został wypracowany przez Grzegorza Szturę i Andrzeja Myć.

⁷ Patrz przypis 4.

technikę sporządzenia dokumentu (300b), wymiary jednostki (300c), charakterystykę treści (520), uwagę ogólną, np. o ilustracjach (500), informację dotyczącą zabiegów konserwatorskich, jakim obiekt został poddany, oraz wystaw z jego udziałem (583), uwagę omawiającą proveniencję rękopisu (561), oprawę (563), informację na temat publikacji danej treści (581), zawartej w rękopisie bibliografii (504) oraz dysertacji doktorskiej (502). Do dyspozycji zostaje także pole 590, w którym można zapisać uwagę lokalną, niewidoczną dla czytelnika. Dotychczas nie wypełniano pól zawierających hasła przedmiotowe (600-692) z uwagi na dużą pracochłonność tej czynności (hasła rzeczowe tworzy się za pomocą języka haseł przedmiotowych KABA, którego stosowanie na odpowiednim poziomie wymaga dużego doświadczenia). Namiastką hasła rzeczowego jest pole wariantu tytułu (246), gdzie tytuł jest tak formułowany, żeby możliwie najlepiej oddawał zawartość jednostki (pole to jest indeksowane). Z pewnością brak haseł rzeczowych jest dużą wadą obecnych rozwiązań, ale nie wyklucza się, że w przyszłości opisy zostaną uzupełnione. Od niedawna rekordy zostały powiększone o pola 336-338, które są generowane automatycznie i zawierają informację wymaganą przez nowy standard katalogowania – RDA. Automatycznie pola te określają typową jednostkę występującą w zbiorze rękopisów, czyli zapis tekstowy, niewymagający żadnych urządzeń pośredniczących w odczytaniu. Katalogujący dokonuje zmian w polach przedmiotowych, w momencie gdy ma do czynienia z nietypowymi nośnikami, np. taśmami, płytami, mikrofilmami itp. Trzeba zaznaczyć, że rekordy zawierające opisy manuskryptów nie są wysyłane do katalogu centralnego NUKAT, istnieją tylko lokalnie w katalogu elektronicznym Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu.

Poniżej podano przykładowy rekord opisujący jednostkę ze spuścizny amerykańskiego kopernikologa, prof. Edwarda Rosena, która za pośrednictwem jego córki znalazła się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Jednostka zawiera korespondencję profesora.

000 01382ctm 2200277 i 4500

008 170922 19311997 eng

040 \$aTOR U/AMy \$cTOR U/AMy \$dTOR U/AMy

041 0 \$aeng \$aita \$afre \$ager \$aspa \$adut \$arus \$apol

099 \$ahh_2594375

245 01 \$a[Korespondencja wpływająca Edwarda Rosena].

246 33 \$aRosen Edward – korespondencja wpływająca

260 \$c1931-1997.

300 \$a120 k. : \$bmaszyn., rps, druk, kserok. ; \$c32 x 20,5 cm i mniej.

336 \$aTekst \$btxt \$2rdacontent

337 \$aBez urzędu pośrodkującego \$bn \$2rdamedia

338 \$aObiekt \$bnr \$2rdacarrier

500 \$aJednostka w pięciu teczkach, teczka 1 zawiera listy nadawców, których nazwiska rozpoczynają się od litery A do C, teczka 2: D-H, 3: I-O, 4: P-S, 5: T-Z oraz nadawcy niezidentyfikowani.

546 \$aAng., wł., fran., niem., hisz., nider., ros., pol.

561 \$aJednostka należy do spuścizny prof. Edwarda Rosena, która do Biblioteki została przekazana przez jego córkę Carlę Rosen-Vacher w 2012 r. za pośrednictwem Konsulatu RP w Nowym Jorku.

563 \$aLuźne w tezcze.

700 1 \$aRosen, Edward \$d(1906-1985). \$eWłaściciel spuścizny.

700 1 \$aBirkenmajer, Aleksander \$d(1890-1967).

700 1 \$aGingerich, Owen \$d(1930-).

700 1 \$aMizwa, Stephen P. \$d(1892-1971).

700 1 \$aZins, Henryk Stanisław \$d(1922-2002).

700 1 \$aCzartoryski, Paweł \$d(1924-1999).

Przy wyżej omówionym systemie katalogowania rekordy zawierające informację o rękopisach znajdują się w jednej bazie wraz z opisaniami książek, czasopism i innych obiektów zbiorów specjalnych, co ma swoje zalety. Czytelnik, poszukując materiałów na dany temat, znajdzie także rękopisy. System ten okazuje się jednak niedoskonały, gdy czytelnika interesują wyłącznie rękopisy. Oczywiście Horizon w wyszukiwaniu zaawansowanym pozwala na bardziej wyrafinowane ułożenie pytania wyszukiwawczego, ale z pewnością wyodrębniona baza zawierająca rekordy samych rękopisów dawałaby lepsze rezultaty.

Obecnie rękopisy nie są katalogowane retrospektywnie w systemie komputerowym. Działaniem, które pochłania dziś większość czasu, jest opracowanie retrospektywne zasobu, którego efektem ma być seria drukowanych katalogów rękopisów. Ukazał się już katalog ręk-

kopisów średniowiecznych⁸, obecnie zaś trwają prace nad wydaniem kolejnego tomu, omawiającego manuskrypty nowożytne, powstałe do końca XVIII stulecia. W przyszłości planuje się objęcie informacją katalogową całego zasobu rękopisów, w tym także znajdujących się w zbiorach spuścizn. Niektóre ważniejsze zespoły przechowywane w Sekcji Rękopisów zostały już omówione w artykułach czy też odrębnych rozdziałach publikacji zwartych, w tekstach Kazimierza Przybyszewskiego⁹, Elwiry Wróblewskiej¹⁰ i Bohdana Ryszewskiego¹¹, a także w pracy Andrzeja Lorczyka¹².

Opis bibliograficzny rękopisów digitalizowanych

Wybrane rękopisy digitalizuje się od ponad dekady. Na razie są to raczej zbiory starsze, średniowieczne i nowożytne. Wyjątkiem jest spuścizna prof. Tadeusza Czeżowskiego¹³, na upowszechnienie której otrzymano zgodę prawnego dysponenta praw autorskich, tj. córki profesora. Zeskanowane kopie obiektów są publikowane w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej. Kopiom obiektów towarzyszą

⁸ *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, oprac. M. Czyżak, współpraca M. Jakubek-Raczkowska, A. Wagner, Toruń 2016.

⁹ K. Przybyszewski, *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu* (Hartleb, Hurynowicz, Narębski i Zacharewicz), w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 1, red. B. Ryszewski, Toruń 1980, s. 152-188; tenże, *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu* (Gumowski, Lisowski i Kwiatkowski), w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 2, red. B. Ryszewski, Toruń 1982, s. 139-169.

¹⁰ E. Wróblewska, *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu* (Dziukowski, Mienicki, Srebrny), „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 18: „Nauka o książce”, 4 (1966), s. 75-93.

¹¹ B. Ryszewski, *Spuścizna rękopiśmienna Profesora Ryszarda Mienickiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 6, red. tenże, Toruń 1991, s. 7-16.

¹² A. Lorczyk, *Spis materiałów Henryka Elzenberga w Archiwum UMK w Toruniu*, w: *Człowiek wobec wartości w filozofii Henryka Elzenberga*, zebrał tenże, Warszawa 1998, s. 429-458 (spis w rzeczywistości dotyczy materiałów przechowywanych w Bibliotece UMK, w tytule rozdziału zawarty jest błąd).

¹³ Tadeusz Czeżowski (1889-1981) – filozof, zajmował się zwłaszcza logiką i etyką, pracownik naukowy Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

rekordy tworzone w programie dLibra. Rekordy te są opisami bardzo uproszczonymi, zawierają tylko podstawowe informacje. Cechą charakterystyczną tych rekordów jest pole zawierające słowa kluczowe opisujące dany obiekt. Wyrażenia te pozwalają na sprawne wyszukanie informacji, o ile oczywiście są właściwie skomponowane. Rekordy te zawierają także pole „opisu”, w którym można zawrzeć wszelkie interesujące uwagi na temat manuskryptu. Obiekty, które zostają umieszczone w KPBC, automatycznie są widoczne w bazie Manuscriptorium (projekt pilotowany przez Bibliotekę Narodową w Pradze) oraz w Europeanie. W związku z materiałami współczesnymi pojawia się zagadnienie praw autorskich, ich upowszechnienie wymaga uzyskania pozwolenia prawnych spadkobierców twórcy. Digitalizacja wspomnianej spuścizny prof. T. Czeżowskiego pozwoliła zetknąć się z problemem, którego wcześniej nikt nie przewidział, a mianowicie z kwestią praw autorskich do materiałów obcych występujących w spuściznie, które niejednokrotnie stanowią pokaźny jej procent. Przed upowszechnieniem zespołu trzeba więc dokonać selekcji kopii materiałów obcych lub pozyskać zgodę na ich upowszechnienie od właściwych dysponentów praw autorskich.

Poniżej przykładowy rekord z programu dLibra, zawierający opis jednego z kodeksów nowożytnych, a konkretnie rękopiśmienny wolumin katalogu topograficznego królewieckiej Biblioteki Zamkowej księcia Albrechta Hohenzollerna.

Tytuł: Index librorum sexti armarii (politores litere et philosophia)
Novae Bibliothecae Regimontanae

Autor: Koning, Felix, przy. Polyphemus (ok. 1500-1549)

Temat i słowa kluczowe: katalogi bibliotek ; biblioteki ; Królewiec ;
Biblioteka Zamkowa w Królewcu ; Hohenzollern, Albrecht (1490-1568)

Opis: Jest to katalog topograficzny Biblioteki Zamkowej w Królewcu

Miejsce wydania: Królewiec

Data wydania: ok. 1540

Typ zasobu: rękopis

Format: image/x.djvu

Identyfikator oryginału: Rps 42/1/III

Język: lat

Identyfikator obiektu cyfrowego: HD 007

Prawa: Domena publiczna (Public domain)

Prawa dostępu: Dla wszystkich bez ograniczeń

Identyfikator zasobu: oai.kpbc.umk.pl.151933

Digitalizacja: Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu

Lokalizacja oryginału: Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu

Sponsor digitalizacji: Grant Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki nr 11H 11009180

Współczesne opracowanie rękopisów w bibliotekach naukowych łączy w sobie co najmniej kilka obszarów: od gromadzenia poprzez komputerowe katalogowanie aż do naukowego opracowania i publikowania efektów pracy. Wymaga to od bibliotekarzy wszechstronności i sporej wiedzy. Jednak tam gdzie trzeba sprostać wysokim wymaganiom, pojawia się także i szczególna satysfakcja z pracy.

Bibliografia

- Format MARC 21 rekordu bibliograficznego wraz z zasobem. Adaptacja dla systemu MAK, wersja 2008*, red. i opr. A. Brachfogel, Z. Żurawińska, współpraca B. Bartoszewicz-Fabiańska, P. Czyżewicz, Warszawa 2008.
- Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, oprac. M. Czyżak, współpraca M. Jakubek-Raczkowska, A. Wagner, Toruń 2016.
- Lorczyk Andrzej, *Spis materiałów Henryka Elzenberga w Archiwum UMK w Toruniu*, w: *Człowiek wobec wartości w filozofii Henryka Elzenberga*, zebrał A. Lorczyk, Warszawa 1998, s. 429-458.
- Mycio Andrzej, *Nowożytnie rękopisy w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Czasz Nowożytnie”, 25 (2012), s. 193-205.
- Mycio Andrzej, *Struktura proveniencyjna rękopisów pochodzących z tak zwanych zbiorów zabezpieczonych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, „Folia Toruniensia”, 9-10 (2009-2010), s. 45-55.
- Przybyszewski Kazimierz, *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu* (Hartleb, Hurynowicz, Narębski i Zacharewicz), w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 1, red. B. Ryszewski, Toruń 1980, s. 152-188.
- Przybyszewski Kazimierz, *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu* (Gumowski, Lisowski i Kwiatkowski), w: *Studia o dzia-*

- łałości i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 2, red. B. Ryszewski, Toruń 1982, s. 139-169.
- Ryszewski Bohdan, *Spuścizna rękopiśmienna Profesora Ryszarda Mienickiego w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, cz. 6, red. B. Ryszewski, Toruń 1991, s. 7-16.
- Wróblewska Elwira, *Spuścizny rękopiśmienne w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu (Dzikowski, Mienicki, Srebrny)*, „Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne”, z. 18: „Nauka o książce”, 4 (1966), s. 75-93.
- Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich*, opr. zespół na podstawie projektów B. Horodyskiego i H. Więckowskiej, Wrocław 1955.
- Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych. Na prawach rękopisu*, opr. H. Dymnicka-Wołoszyńska, Z. Kolankowski, współpraca S. Chankowski, J.A. Igielski, J. Mizikowski, E. Sztraj, Warszawa 1990.

Streszczenie

Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu posiada dziś blisko 5 tys. jednostek inwentarzowych rękopisów, z których większość to spuścizny wybitnych pracowników naukowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Rękopisy starsze, sporządzone do końca drugiej wojny światowej (około 1,5 tys. jednostek inwentarzowych) pochodzą przede wszystkim z byłych bibliotek niemieckich, znajdujących się do 1945 roku na terenie niemieckiego Pomorza oraz Prus Wschodnich. Manuskrypty są opracowywane obecnie na podstawie trzech następujących instrukcji: *Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich* z 1955 roku, *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych* z 1990 roku oraz *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego wraz z zasobem. Adaptacja dla systemu MAK, wersja 2008*. Do końca 2007 roku w Sekcji Rękopisów katalogowano w sposób tradycyjny, czyli na kartkach katalogowych. Przedmiotowy katalog kartkowy został zeskanowany i jest dostępny online na stronach biblioteki. Od początku 2008 roku kataloguje się już w systemie komputerowym Horizon, w formacie MARC 21. Działaniem, które pochłania dziś większość czasu, jest opracowanie retrospektywne zasobu, którego efektem ma być seria drukowanych katalogów rękopisów. Ukazał się już katalog rękopisów średniowiecznych, obecnie zaś trwają prace nad wydaniem kolejnego tomu, omawiającego manuskrypty nowożytne, powstałe do końca XVIII stulecia. W przyszłości planuje się objęcie informacją katalogową całego zasobu rękopisów, w tym także znajdujących się w zbiorach spuścizn. Niektóre ważniejsze zespoły przechowywane w Sekcji Rękopisów zostały już omówione w artykułach czy też odrębnych

rozdziałach publikacji zwartych. Od ponad dekady digitalizuje się wybrane rękopisy. Na razie są to raczej zbiory starsze, średniowieczne i nowożytne. Zeskanowane kopie obiektów są upowszechniane w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej. Kopiom obiektów towarzyszą rekordy tworzone w programie dLibra. Rekordy te są opisami bardzo uproszczonymi, zawierają tylko podstawowe informacje o rękopisach.

Słowa kluczowe

Rękopisy, Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, katalogowanie rękopisów, format MARC 21 dla rękopisów, rękopisy biblioteki UMK

PREPARATION OF MATERIALS IN THE MANUSCRIPTS SECTION OF THE UNIVERSITY LIBRARY IN TORUŃ OUTLINE OF THE PROBLEM

Summary

The University Library in Toruń has nearly 5 thousand inventory units of manuscripts, of which the majority consists of papers being the legacy of eminent academic staff of the Nicolaus Copernicus University. Manuscripts older than 1945 derive mainly from former German libraries, located in German Pomerania and East Prussia. Manuscripts are currently being catalogued according to three instructions, namely: *Guidelines for the Preparation of Manuscripts in Polish Libraries* from 1955, *Guidelines for the Preparation of Archival Legacies of Scholars* of 1990, and *MARC 21 Format for Bibliographic and Holdings Data. Adaptation for the MAK System, Version 2008*. Until the end of 2007, the Manuscripts Section used the traditional card catalogue system. The subject card catalogue has recently been scanned and is now available on the Library's Web site. Since the beginning of 2008 cataloguing takes place in the Horizon software (MARC 21 format). The action presently absorbing vast majority of time is the retrospective cataloguing of the collection, the effect of which is to be a series of printed catalogues of manuscripts. The catalogue of medieval manuscripts has already been published, and the work on publishing the next volume presenting modern manuscripts, created before the end of the 18th century is currently underway. In the future, it is planned to include all the manuscripts, together with those in the legacy collection, in catalogue information. Some particularly important items, kept in the Manuscripts Section,

have already been discussed in articles or separate chapters of monographs. For more than a decade, selected manuscripts, mainly older collections, medieval and modern, have been digitized. Scanned copies of objects are presented in the Kujawsko-Pomorska Digital Library. The copies of objects are accompanied by records created in the dLibra software – which are rather simplified descriptions, containing only basic information about manuscripts.

Keywords

Manuscripts, Library of the Nicolaus Copernicus University in Toruń, cataloguing of manuscripts, MARC 21 format for manuscripts, manuscripts of the University Library in Toruń

EWA GŁOWACKA¹

OCENA JAKOŚCI BIBLIOTEK

KWESTIE TEORETYCZNE I METODOLOGICZNE²

Wstęp

Jedną z ważnych kwestii we współczesnym bibliotekoznawstwie jest badanie jakości bibliotek, toteż na świecie i w Polsce prowadzi się w tej dziedzinie prace teoretyczne, metodologiczne i wdrożeniowe. Obecnie ocenie jakości w bibliotekach podlegają trzy obszary: ich funkcjonalność, satysfakcja użytkowników oraz wpływ biblioteki na otoczenie (rezultaty działań i usług), który ocenia się przez szacowanie wartości biblioteki i korzyści z jej funkcjonowania dla indywidualnych użytkowników oraz dla społeczeństwa. Wszystkie trzy rodzaje oceny dotyczą jakości zasobów i usług zarówno tradycyjnych, jak i cyfrowych oraz stanowią kompleksowy układ najważniejszych i wzajemnie uzupełniających się elementów takiej ewaluacji. Celem artykułu jest przedstawienie przedmiotu i głównych metod takiej oceny. W badaniach wykorzystano metodę analizy literatury przedmiotu oraz wybranych inicjatyw krajowych i międzynarodowych dotyczących oceny jakości bibliotek, których opis jest dostępny na stronach internetowych i raportach z badań.

¹ Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

² Autorka poruszała te kwestie w różnych swoich pracach. Do najważniejszych należy jej książka: E. Głowacka, *Kultura oceny w bibliotekach. Obszary, modele i metody badań jakości zasobów oraz usług biblioteczno-informacyjnych*, Toruń 2015.

Ocena funkcjonalności

Ocena funkcjonalności to ocena wejść, wyjść i procesów zachodzących w bibliotekach oraz ich wzajemnych relacji. Do podstawowych zadań takich analiz należy ustalenie efektywności zapewniania przez bibliotekę usług i zasobów informacyjnych oraz skuteczności przeznaczania i wykorzystywania środków w celu świadczenia tych usług. Pomiarów funkcjonalności dokonuje się na drodze obliczania wskaźników funkcjonalności (ang. *performance indicators*). Informacja płynąca z analizy takich wskaźników jest ważna w zarządzaniu biblioteką, dlatego że pozwala na wymierną ocenę rezultatów działania oraz ich doskonalenie. Odpowiednio dobrane wskaźniki mogą ukazać różne aspekty funkcjonowania systemu bibliotecznego, dając skwantyfikowany materiał do dalszych analiz. Wskazują także na zależności między ponoszonymi nakładami i wysiłkami a wynikami działania, czyli rezultatami osiągniętymi na wyjściu systemu, którymi są np. udostępnione bazy danych, czasopisma itd. Pozwalają także oceniać efektywność realizacji procesów biblioteczno-informacyjnych, tj. np. gromadzenia, wyszukiwania i udostępniania zasobów tradycyjnych i elektronicznych, oraz ukazywać możliwości rozwoju i nowych zadań instytucji oraz ich pracowników. Odpowiednie wskaźniki funkcjonalności dobiera się do szczegółowego celu badań.

A zatem wskaźniki funkcjonalności jako narzędzie planowania i oceny bibliotek pełnią dwie główne funkcje. Pierwszą z nich jest ułatwienie kontroli procesu zarządzania oraz stworzenie podstawy powiązań i dialogu pomiędzy personelem, instytucjami finansującymi oraz użytkownikami. Drugim zadaniem wskaźników jest ich wykorzystanie w analizach porównawczych funkcjonalności tych bibliotek, które mają podobne misje lub zadania. Dodatkowo celem zastosowania wskaźników funkcjonalności bibliotek jest samoocena, która może obejmować porównanie działania w poszczególnych latach. Jednak należy pamiętać, że jakość i efektywność usług biblioteki, jak również wydajność wykorzystania zasobów (w tym środków finansowych) ocenia się w zestawieniu z jej misją, celami i zadaniami.

Dobłą podstawą doboru i ustalania wskaźników funkcjonalności są międzynarodowe normy ukazujące najważniejsze ich rodzaje oraz metodologię ich obliczania. Do pomiaru wybranych wskaźników

oraz rezultatów działania biblioteki niezbędna jest również statystyka. Dawniej była ona podstawowym wyznacznikiem oceny. Dane statystyczne pokazują, czym biblioteka dysponuje i co oferuje (np. liczba zbiorów, liczba pracowników) oraz jak jest wykorzystywana (np. liczba wypożyczeń). Podstawowym dokumentem standaryzującym statystykę biblioteczną jest norma ISO 2789:2013 *Information and documentation – International library statistics*. Z kolei wskaźniki funkcjonalności, czyli kombinacje danych ilościowych i jakościowych oraz relacje między danymi wejściowymi i wyjściowymi, świadczą o tym, jak biblioteka spełnia swoje cele, jak jest postrzegana i czy jest atrakcyjna dla obsługiwanej populacji. Dotyczy to samooceny, jak również badań porównawczych. Istotne jest też zastrzeżenie, że wykaz wskaźników funkcjonalności zamieszczony w normach i innych standardach nie jest zestawem obowiązkowym, lecz propozycją mierników możliwych do zastosowania w różnych warunkach działania bibliotek. Podstawą standaryzacji badania tych wskaźników jest norma ISO 11620:2008 *Information and documentation – Library performance indicators*³ oraz jej najnowsze wydanie ISO 11620:2014.

Obecnie na świecie trwają intensywne prace związane z badaniem funkcjonalności bibliotek. Wskaźniki trzeba jednak odnosić do innych tego rodzaju wyników, np. w układzie chronologicznym dla tej samej instytucji lub podobnych badań prowadzonych w innych bibliotekach działających w zbliżonych warunkach. Projektów benchmarkingowych istnieje bardzo wiele. Dotyczą one wybranych typów bibliotek, np. naukowych lub publicznych, bądź obejmują biblioteki różnych rodzajów. Opracowaniem i testowaniem zestawów takich wskaźników zajmują się stowarzyszenia bibliotekarskie, konsorcja biblioteczne, ośrodki naukowe, fundacje lub inne organizacje, przeważnie we współpracy z organem administracji rządowej ds. nauki lub edukacji i z innymi instytucjami. Dane często zbiera się obowiązkowo, zwłaszcza w przypadku finansowania biblioteki z budżetu państwa.

W Polsce od 2001 roku realizuje się inicjatywę pod nazwą *Analiza funkcjonowania bibliotek naukowych* (AFBN), obejmującą biblioteki naukowe i branżowe. W projekcie zaplanowano osiemdziesiąt jeden

³ PN-ISO 11620:2014 *Informacja i dokumentacja – Wskaźniki funkcjonalności bibliotek*.

wskaźników, z których większość oblicza się automatycznie⁴. Opracowano również wskaźniki benchmarkingowe dla bibliotek publicznych i pedagogicznych⁵. Z publicznie dostępnych wyników badań AFBN mogą korzystać wszyscy zainteresowani osiągnięciami polskich bibliotek naukowych. Jednak rezultaty projektu AFBN, w tym wybrane funkcje, są przeznaczone z założenia dla czterech głównych grup odbiorców: zarejestrowanych bibliotek wypełniających ankiety, zespołu AFBN, praktyków i teoretyków bibliotekarstwa, instytucji oceniających biblioteki. Wyniki badań podaje się w tabelach: dla bibliotek uczelni państwowych łącznie i według poszczególnych typów, dla bibliotek uczelni niepaństwowych, dla bibliotek publicznych oraz dla bibliotek branżowych⁶. W analizie bierze się pod uwagę wszystkie wskaźniki podawane przez biblioteki w ankietach, a także wskaźniki obliczane automatycznie przez program komputerowy. Układ wskaźników wygląda następująco:

- wskaźniki ogólne (np. zarejestrowani użytkownicy z uczelni jako procent potencjalnych użytkowników, liczba użytkowników lub studentów przypadających na jednego pracownika biblioteki, powierzchnia biblioteki na jednego użytkownika lub studenta, liczba użytkowników na jedno miejsce w czytelni, liczba użytkowników lub studentów w przeliczeniu na komputer oraz na godziny otwarcia biblioteki),
- wskaźniki finansowe (np. wydatki ogółem, wydatki na zakup zbiorów, książek, źródeł elektronicznych, oprogramowania w przeliczeniu na jednego użytkownika lub studenta, wydatki na zbiory elektroniczne jako procent wydatków na zbiory, udział wpływów w budżecie, procentowy udział wydatków na działalność bieżącą),
- wskaźniki dotyczące zbiorów (stan, przyrost, opracowanie),
- wskaźniki dotyczące usług i ich wykorzystania (wypożyczenia, usługi informacyjne, szkolenia),
- wskaźniki dotyczące pracowników, struktury organizacyjnej i aktywności zawodowej,

⁴ *Analiza funkcjonowania bibliotek naukowych w Polsce*, <http://ssk2.bu.amu.edu.pl/standaryzacja>, 19.05.2015.

⁵ *Zestaw wskaźników funkcjonalności dla bibliotek publicznych w Polsce*, www.sbp.pl/repository/dokumenty/SBP/realizacja_strategii/wykaz_wskaznikow_publiczne_portal_SBP_01_2012.pdf, 19.05.2015.

⁶ Terminologia zaczerpnięta z projektu AFBN.

– zdalne usługi katalogowe, wydawnictwa własne, współpraca bibliotek, imprezy⁷.

Projekt AFBN służy wszystkim bibliotekom naukowym do wypełniania ankiet.

Obecnie bardzo szybko rozwijają się badania benchmarkingowe bibliotek publicznych i pedagogicznych w Polsce. Utworzono także wspólną platformę badań dla wszystkich typów bibliotek pod nazwą Analiza Funkcjonowania Bibliotek (AFB). AFB to projekt, którego celem było opracowanie i wdrożenie jednolitych metod oraz narzędzi systematycznej oceny funkcjonowania bibliotek naukowych, pedagogicznych i publicznych, opartych na analizie i porównaniach danych statystycznych oraz wskaźników funkcjonalności w obrębie poszczególnych typów bibliotek. Dodatkowym elementem jest włączenie w tę ocenę badania satysfakcji odbiorców usług bibliotecznych. Projekt AFB przyczynia się do wypracowania standardów funkcjonowania bibliotek w Polsce. Bazuje na normach międzynarodowych, przede wszystkim na ISO 11620:2008 oraz na jej polskiej edycji, a także na doświadczeniach bibliotek zagranicznych. Projekt realizowany jest przez Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich (SBP) we współpracy z Konferencją Dyrektorów Wojewódzkich Bibliotek Publicznych, Konferencją Dyrektorów Bibliotek Pedagogicznych oraz Konferencją Dyrektorów Bibliotek Akademickich Szkół Polskich.

W ramach AFB prace zmierzające do opracowania wskaźników funkcjonalności dla bibliotek publicznych i pedagogicznych prowadzono wspólnie dla obu typów placówek. Cele opracowania krajowego zestawu wskaźników funkcjonalności były również w obu wypadkach identyczne i obejmowały:

– dostarczenie kierującym bibliotekami narzędzia do zarządzania, w tym zapewnienia jakości, podnoszenia jakości, monitoringu postępów działania oraz oceny wykonania zadań w zakresie wszystkich obszarów funkcjonowania bibliotek,

⁷ L. Derfert-Wolf, M. Górski, *Projekt „Analiza funkcjonowania bibliotek naukowych w Polsce (AFBN)” jako narzędzie oceny efektywności i jakości działań biblioteczno-informacyjnych*, w: *Biblioteki w procesie dydaktycznym i badaniach naukowych: III Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej*, Łódź 25-27 June 2008, http://eprints.rclis.org/17340/1/derfert_gorski_lodz_2008.pdf, 19.05.2015.

- wsparcie w tworzeniu strategicznych planów rozwojowych biblioteki,
- dostarczenie władzom nadrzędnym, organizatorom narzędzia do monitoringu postępów działania oraz oceny wykonania zadań,
- dostarczenie narzędzia do badań porównawczych bibliotek (benchmarking),
- dostarczenie materiałów do działań promocyjnych na rzecz bibliotek (w skali lokalnej i ponadlokalnej),
- dostarczenie materiałów do opracowywania wniosków o granty itp.

W kwestionariuszu oceny bibliotek publicznych wskaźniki dobrano z trzech punktów widzenia: użytkownika, organizatora i zarządzającego biblioteką. Uznano również, że wskaźniki powinny być rozpatrywane w perspektywie dalszego rozwoju, z uwzględnieniem tendencji panujących w bibliotekarstwie światowym, co oznacza potrzebę doskonalenia kwestionariusza badawczego. Ze względu na konieczność ograniczenia pracochłonności zbierania danych do obliczania wskaźników zdecydowano również, że wskaźniki powinny bazować na łatwo dostępnych danych statystycznych. Zadeklarowano, że zestaw wskaźników powinien być modyfikowany i rozwijany w kolejnych latach, szczególnie o wskaźnik satysfakcji użytkowników badanej placówki na podstawie jednolitego w skali kraju kwestionariusza ankiety. W ramach omawianego programu opracowano ankietę do takich badań i w rezultacie coraz więcej bibliotek uczestniczy w badaniach satysfakcji swoich klientów⁸. Proponowany zestaw wskaźników podzielono na cztery kategorie, odzwierciedlające najważniejsze aspekty oceny funkcjonowania bibliotek:

- zasoby, dostęp, infrastruktura,
- wykorzystanie, wydajność usług i procesów,
- potencjał,
- rozwój biblioteki.

W ramach tych czterech kategorii ustalono dalszy podział wskaźników na następujące grupy: mierniki dotyczące zbiorów, dostępu do usług, wyposażenia biblioteki, personelu oraz wskaźniki ogólne.

⁸ Szerzej: zob. Analiza Funkcjonowania Bibliotek, <http://afb.sbp.pl/materialy/badanie-satysfakcji-uzytownikow-bibliotek>, 29.01.2018.

Badania jakości usług biblioteczno-informacyjnych

Badania w obszarze oceny jakości usług biblioteczno-informacyjnych pełnią ważną funkcję: pomagają poznać wymagania użytkowników oraz stopień ich zaspokojenia, ponadto są bardzo ważnym uzupełnieniem analiz wskaźników funkcjonalności. Wtedy ich zakres i szczegółowe problemy badawcze ustala się w taki sposób, aby wyniki uzupełniały informacje zgromadzone w wyniku pomiarów funkcjonalności i pozwalały na trafniejszą interpretację wskaźników.

W ramach oceny jakości bibliotek oraz jej usług tradycyjnych i cyfrowych utworzono specyficzne, bardzo szeroko wykorzystywane na świecie narzędzia oceny bazujące na metodologii badawczej opracowanej na potrzeby badań marketingowych. Narzędzia te są rozwijane głównie w Stanach Zjednoczonych, a nad ich tworzeniem i rozwojem czuwa Association of Research Libraries (ARL). Podstawą wielu takich inicjatyw jest ServQUAL (Service Quality), metoda opracowana ostatecznie w 1988 roku przez A. Parasuramana, V.A. Zeithaml i L.L. Berry'ego⁹. Jako pierwsi wyróżnili oni dwa rodzaje jakości obsługi: subiektywną – odczuwaną przez klientów, oraz obiektywną – mierzoną za pośrednictwem różnych wskaźników na wyjściu badanej organizacji. Skoncentrowali się na pierwszym rodzaju jakości obsługi jako na zupełnie nowym przedmiocie badań. Opracowali model przyczyn rozbieżności między oczekiwanym przez użytkowników a faktycznym poziomem jakości usługi (ang. *gaps model of service quality*).

W Stanach Zjednoczonych metodologia i badania LibQUAL (Library Quality) stanowią obecnie część szerszej inicjatywy ARL zwanej StatsQUAL (ARL Statistics and Service Quality Program). Program ten i zastosowane w nim narzędzia badawcze rozwijają się stopniowo.

Do głównych celów StatsQUAL należy:

- wspomaganie budowy kultury oceny i doskonalenia w bibliotekach,
- pomoc w poznawaniu postrzegania przez użytkowników jakości usług,

⁹ A. Parasuraman, V.A. Zeithaml, L. Berry, *A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research*, „Journal of Marketing”, 49, Fall (1985), s. 41-50.

- zbieranie i interpretacja danych na temat opinii użytkowników,
- dostarczanie porównywalnych informacji i ocen z porównywalnych instytucji,
- odkrywanie najlepszych praktyk,
- uczenie pracowników bibliotek nowych umiejętności, narzędzi oraz pracy z danymi.

Zawiera on poza LibQUAL: MINES for Libraries (narzędzie badania wpływu usług elektronicznych), DigiQUAL (narzędzie oceny usług bibliotek cyfrowych oraz witryn WWW bibliotek) oraz inicjatywę LibValue związaną z pomiarami i oceną wpływu bibliotek akademickich na otoczenie. Większość inicjatyw w ramach StatsQUAL oraz utworzone przez nie narzędzia do badań są szeroko wykorzystywane na świecie i służą do porównywania wyników w skali krajowej i międzynarodowej. Należy jednak nadmienić, że uczestnictwo w projektach (prócz LibValue, będące w początkowym stadium rozwoju) jest odpłatne.

Measuring the Impact of Networked Electronic Services (MINES) to narzędzie do zbierania danych związanych z wykorzystaniem zasobów elektronicznych (statusu użytkowników, ich lokalizacji, celu korzystania) oraz demografii użytkowników. Zostało wprowadzone do programu StatsQUAL jako część inicjatywy New Measures w maju 2003 roku. Korzysta z niego ponad pięćdziesiąt bibliotek w USA i w Kanadzie. Program MINES for Libraries™ jest rozwijany przez Brinleya Franklina i Terry'ego Pluma¹⁰. Główne cele prowadzenia badań z wykorzystaniem tego narzędzia to pomiary wartości i oddziaływania zasobów elektronicznych biblioteki, ustalenie zakresu korzystania i populacji użytkowników takich zbiorów, zbieranie danych do podejmowania decyzji dotyczących zarządzania zasobami cyfrowymi, określenie wpływu zasobów i usług elektronicznych na badania i dydaktykę, pozwala też na prowadzenie benchmarkingu w tym zakresie¹¹. Dzięki niemu biblioteki gromadzą dane niedostęp-

¹⁰ Association of Research Libraries, *MINES for Libraries*, www.arl.org/focus-areas/statistics-assessment/mines-for-libraries#.VYAXnEY6gWC, 19.05.2015.

¹¹ M. Kyrillidou, *The ARL StatsQUAL Gateway to Assessment Tools with a Focus on LibQUAL+*, *MINES for Libraries™*, and *ClimateQUAL™ Research and Practice*, www.minesforlibraries.org/documents/LibQual/publications/LRS-V_StatsQUAL.pdf, 19.05.2015.

ne z innych źródeł. Podstawowa różnica między MINES for Libraries a innymi badaniami ankietowymi online prowadzonymi przez biblioteki, również skoncentrowanymi na zasobach cyfrowych, polega na tym, że w MINES kładzie się nacisk na wykorzystanie tych zasobów¹².

Kolejna inicjatywa, DigiQUAL, powstała w 2005 roku w wyniku prac związanych z przekształcaniem narzędzia LibQUAL i dostosowywaniem jego możliwości do potrzeb badania zasobów cyfrowych (głównie witryn internetowych i bibliotek cyfrowych). Protokół DigiQUAL™ został sfinansowany z programu National Science Foundation's (NSF) National Science Digital Library (NSDL). Do głównych celów projektu należy zbieranie informacji o wymaganiach użytkowników wobec bibliotek cyfrowych, tworzenie narzędzia pomiaru opinii i oczekiwań użytkowników, odkrywanie najlepszych praktyk w zakresie rozwijanych inicjatyw cyfrowych, wprowadzenie oceny jakości bibliotek cyfrowych do programu badań jakości prowadzonego przez ARL. Utworzone narzędzie badawcze koncentruje się na dwóch aspektach oceny bibliotek cyfrowych: na interakcji człowiek – system (*human–system interaction*) oraz na aspekcie technicznym ich funkcjonowania. Zostało ukształtowane dzięki badaniom użytkowników takich inicjatyw prowadzonych w latach 2005-2006, w których starano się ustalić najważniejsze kryteria ich oceny. W fazie wstępnej badań ustalono 250 kryteriów oceny, które następnie połączono w dwanaście płaszczyzn:

- dostępność (*accessibility*),
- nawigacja (*navigability*),
- interoperacyjność (*interoperability*),
- tworzenie zbiorów (*collection building*),
- wykorzystanie zasobów (*resource use*),
- ocena zbiorów (*evaluating collections*),
- Biblioteka Cyfrowa jako środowisko użytkowników (*DL as community for users*),
- Biblioteka Cyfrowa jako środowisko twórców zasobu (ang. *DL as community for developers*),

¹² MINES for Libraries™ *Measuring the Impact of Networked Electronic Services and the Ontario Council of University Libraries' Scholars Portal Final Report*, Washington 2005, www.minesforlibraries.org/publications, 19.05.2015.

- Biblioteka Cyfrowa jako środowisko recenzji naukowych (*DL as community for reviewers*),
- copyright,
- rola konsorcjów (*role of federations*),
- stabilność (*DL sustainability*)¹³.

Nowym narzędziem w ramach oceny jakości usług w programie StatsQUAL jest ClimateQUAL™ – Organizational Climate and Diversity Assessment. Służy ono ocenie zadowolenia pracowników, badaniu klimatu organizacyjnego oraz jakości kapitału intelektualnego biblioteki. Podstawowe obszary oceny dostępne w ramach omawianej metodologii to: satysfakcja z pracy, właściwe traktowanie pracowników (także bez względu na pochodzenie i płeć), badania na osi współpraca – konflikt, ciągły rozwój i kształcenie pracowników, zarządzanie zasobami ludzkimi¹⁴. Główne cele omawianej inicjatywy to oczywiście dostarczenie narzędzia do badań kultury organizacyjnej biblioteki i określenia, czy przyjęte procedury i rozwiązania są zgodne z jej misją oraz czy podejmowane działania zaspokajają potrzeby użytkowników. Można jednak jej funkcje postrzegać szerzej, jako że pozwala ona na rozwój współpracy bibliotek w zakresie dzielenia się doświadczeniami pod kątem kształtowania kultury organizacyjnej, rozwijania bazy zasad i norm ułatwiających bibliotekom interpretację zebranych wyników badań oraz empiryczną walidację teorii w zakresie zarządzania.

Współcześnie bardzo ważnym kierunkiem badań jest też ocena wartości usług biblioteczno-informacyjnych dla środowiska społecznego. Odzwierciedleniem tych zainteresowań jest inicjatywa LibValue, która w ostatnich latach stała się elementem programu StatsQUAL.

¹³ M. Kyrillidou [i in.], *DigiQUAL™: a Digital Library Evaluation Service*, www.digiquale.org/documents/admin/digiqualeNORTHUMB.doc, 05.06.2015.

¹⁴ ClimateQUAL, www.climatequal.org/about/concepts/sample, 05.06.2015; M. Kyrillidou, M.S. Baughman, *ClimateQUAL – Organizational Climate and Diversity Assessment*, „College & Research Libraries News”, 70,3 (2009), s. 154-157, http://umaryland.worldcat.org/title/climatequal-organizational-climate-and-diversity-assessment/oclc/317535394&referer=brief_results, 19.05.2015.

Badania wpływu zasobów i usług biblioteczno-informacyjnych na otoczenie społeczno-ekonomiczne

Jak wspomniano, bardzo ważną obecnie kwestią jest analiza relacji każdej organizacji non profit z otoczeniem społeczno-ekonomicznym. Stąd powstały koncepcje analizy i prób szacowania rezultatów takiego właśnie społecznego i ekonomicznego oddziaływania. Pojęcie *wpływu* próbuje się określać jako rezultat wykorzystania usług biblioteczno-informacyjnych, oddziaływanie tego wykorzystania i jego znaczenie dla użytkowników¹⁵. Inne definicje wskazują na zmiany zachowań użytkowników wskutek wykorzystania zasobów, usług i programów bibliotecznych¹⁶ czy też jako zmiana zachodząca wskutek kontaktu z biblioteką¹⁷. Wpływ jest trudno mierzalny, szczególnie w przypadku instytucji niedochodowych, jakimi są biblioteki.

Od 2014 roku obok terminu *wpływ* definiuje się też pojęcie *wartości* jako wagę, jaką interesariusze przywiązują do bibliotek, co jest powiązane z obecnymi bądź potencjalnymi korzyściami¹⁸. A zatem coraz szerzej podkreśla się, jak ważną kwestią jest kategoria wartości. Wartość i wpływ usług biblioteki powinno się postrzegać i oceniać w aspekcie tego, co jest cenne w jej funkcjonowaniu w przekonaniu użytkowników oraz otoczenia społecznego. Budowanie i ocena wpływu i wartości biblioteki dla otoczenia jest rozwinięciem jakości jej funkcjonowania oraz satysfakcji klientów. Oznacza to badania szerokiego wpływu biblioteki, między innymi (w zależności od typu placówki) na dydaktykę, badania, rozwój własnej kultury organizacyjnej, innowacje, przeciwdziałanie wykluczeniu, tworzenie relacji społecznych, kształtowanie tożsamości lokalnej. Wymaga to pozna-

¹⁵ R. Poll, *Measuring the Impact of New Library Services*, World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council „Libraries – A Voyage of Discovery” (August 14th-18th 2005 Oslo, Norway), <http://archive.ifla.org/IV/ifla71/papers/081e-Poll.pdf>, 19.05.2015.

¹⁶ Task Force on Academic Library Outcomes Assessment Report (1998), www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/taskforceacademic, 19.05.2015.

¹⁷ ISO 16439:2014 *Information and documentation – Methods and procedures for assessing the impact of libraries*, s. 13.

¹⁸ *Tamże*.

nia i zrozumienia własnego działania oraz zachowań użytkowników w zmieniającym się otoczeniu¹⁹.

W normie ISO 16439:2014 *Information and documentation – Methods and procedures for assessing the impact of libraries* przedstawiono również najważniejsze aspekty, z perspektywy których można analizować wpływ. Oddziaływania biblioteki na otoczenie mogą zatem mieć charakter natychmiastowy (np. w przypadku znajdowania użytecznej informacji) bądź długoterminowy (rozwój kompetencji informacyjnych). Wpływ może być dalekosiężny (powodujący zmiany w życiu ludzi) albo ograniczony (np. niewielka zmiana w umiejętnościach poszukiwania informacji). Można go też rozpatrywać w aspekcie oddziaływań zamierzonych bądź niezamierzonych, aktualnych – dla obecnych użytkowników, albo przyszłych i potencjalnych – dla dziedzictwa kulturowego narodu²⁰.

Biblioteki to organizacje, które pełnią różnorodne, a zarazem ważne funkcje społeczne. Ich usługi i zasoby, zarówno tradycyjne, jak i elektroniczne, przyczyniają się do rozwoju kapitału intelektualnego i społecznego użytkowników, a funkcjonowanie każdej z takich instytucji ma również istotną wartość ekonomiczną dla otoczenia. Aby można było w pełni ujrzeć i docenić rezultaty tych oddziaływań, należy badać usługi biblioteczno-informacyjne pod kątem ich wpływu na środowisko społeczne oraz wartości, jakie przynoszą swoim beneficjentom. Prowadzenie takich badań wiąże się z koniecznością analizy oraz porządkowania rodzajów i charakteru relacji biblioteki z otoczeniem oraz nakreślenia kierunków i metod badań takich relacji. Badania oddziaływania bibliotek na otoczenie, zwłaszcza prace związane z rozwojem służących temu metod, to stosunkowo nowy i dopiero kształtujący się obszar zainteresowań bibliotekoznawców. Najczęściej wiąże się on z oceną jakości funkcjonowania bibliotek i jest traktowany jako trzeci, bardzo ważny ich obszar. Do tych obszarów zalicza się również wcześniej opisane badanie funkcjonalności omawianych instytucji oraz satysfakcji użytkowników z ich usług.

Próby analizy oddziaływania instytucji biblioteczno-informacyjnych na otoczenie, czyli ukazywanie rodzajów i wymiernych re-

¹⁹ *Tamże*.

²⁰ ISO 16439:2014 *Information and documentation*, s. 13-14.

zultatów takiego wpływu w przypadkach poszczególnych bibliotek, pozwalają nie tylko je ocenić i zaplanować ewentualne przyszłe działania wzmacniające w tym zakresie, lecz dają także możliwość wskazania organizatorom bibliotek oraz społeczeństwu, jakie faktycznie korzyści społeczne i materialne przynosi funkcjonowanie bibliotek. Szczegółowe wyniki takich badań ułatwiają ponadto planowanie działań i kontrolę realizacji planów, tworzą zachętę dla potencjalnych instytucji współpracujących z biblioteką, a także pozwalają na analizę potrzeb i działań biblioteki związanych z różnymi kategoriami jej użytkowników oraz dostarczają danych do porównań oceny wpływu w ujęciu chronologicznym.

Jak zauważa Sabina Cisek²¹, role bibliotek są uwarunkowane przez określone warunki cywilizacyjne. Współczesne biblioteki prowadzą działalność w ramach społeczeństwa informacyjnego lub – jak coraz częściej się podkreśla – formacji bardziej zaawansowanej, tj. społeczeństwa wiedzy. Pojęcie to odnosi się nie tylko do kwestii informacyjnych i technologicznych, takich jak komputeryzacja, kształtowanie się międzynarodowej infrastruktury w dziedzinie procesów, systemów, zasobów i standardów informacyjnych, nowych metod i narzędzi informacji, rozwoju Internetu itd. W jego ujęciu równie ważne są następujące aspekty rozwoju społeczeństwa:

- edukacyjny: powszechna konieczność i możliwość ciągłego kształcenia się jako warunek uczestnictwa w społeczeństwie wiedzy, nowe formy kształcenia, kompetencje informacyjne, edukacja zagrożonych wykluczeniem społecznym grup społecznych itd.;

- ekonomiczny: gospodarka oparta na wiedzy, dominacja sektora informacyjnego i usług, rozwinięte środki przetwarzania informacji i komunikowania jako podstawa tworzenia dochodu narodowego i źródło utrzymania większości społeczeństwa, telepraca, wiedza jako najważniejszy kapitał jednostek i przedsiębiorstw itd.;

- intelektualny, wiedzotwórczy: kreatywność, innowacyjność, elastyczność, umiejętność wykorzystywania i tworzenia wiedzy jako wyznaczniki miejsca człowieka w społeczeństwie informacyjnym;

²¹ S. Cisek, *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy*, www.researchgate.net/publication/259570218_Funkcje_i_role_bibliotek_naukowych_i_publicznych_w_spoleczestwie_wiedzy, 11.03.2015.

– kulturalny: wzbogacenie kulturowe dzięki różnorodności i równości dostępu do dóbr kultury;

– środowiskowy, obywatelski, demokratyczny: Internet jako medium komunikacji obywatelskiej i publicznej, prawo do informacji jako jedno z podstawowych praw człowieka, wyrównywanie szans udziału w życiu społecznym i gospodarczym, społeczeństwo obywatelskie; społeczny (nowe formy kontaktów międzyludzkich), społeczność globalna, społeczności wirtualne, zagrożenie wykluczeniem cyfrowym w wyniku braku dostępu do Internetu bądź szerzej – kompetencji kulturowych i umiejętności posługiwania się Internetem itp.;

– życia osobistego i codziennego: poprawa jakości życia, zwiększenie możliwości samorealizacji, doskonalenia się, mobilność, otwartość, tolerancja itp.

Wszystkie wymienione aspekty wiążą się ściśle z funkcjami biblioteki, do których zalicza się: funkcję informacyjną, edukacyjną, rozrywkową, intelektualną, estetyczną, substytutową oraz obywatelską. Są one realizowane na różnych poziomach, tj. dotyczących użytkownika indywidualnego, społeczności lokalnej, społeczności globalnej²².

Niewątpliwie przy rozpatrywaniu działań bibliotek w kontekście wypełniania ich ról społecznych częściej analizuje się oddziaływanie bibliotek publicznych ze względu na specyfikę ich szeroko zakrojonych funkcji społecznych (informacyjnych, edukacyjnych, kulturalnych i integracyjnych). Zostały one sformułowane w dwunastu punktach *IFLA/UNESCO Public Library Manifesto*, w których podkreśla się wpływ bibliotek na kształtowanie nawyków czytelnicznych, edukację, rozwój osobisty, także kształtowanie wyobraźni wśród dzieci i młodzieży, zapewnianie dostępu do wydarzeń kulturalnych i naukowych, wspieranie dialogu międzykulturowego, dostarczanie informacji publicznej i lokalnej, zapewnianie edukacji informacyjnej²³. Funkcje bibliotek w społeczeństwie informacyjnym, ich rolę w likwidacji wykluczenia cyfrowego i edukacji informacyjnej podkre-

²² *Tamże*.

²³ *IFLA/UNESCO Public Library Manifesto* (1994), www.ifla.org/publications/ifla-unesco-public-library-manifesto-1994, 14.05.2018.

śla się również w *Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action*²⁴.

Nie oznacza to jednak, że biblioteki naukowe, a zwłaszcza akademickie nie odgrywają ważnej roli w tym zakresie, zwłaszcza w aspekcie ich funkcji naukowych i edukacyjnych. Sposoby funkcjonowania bibliotek i ich społeczne role są stosunkowo złożone i bardzo różnorodne. W dodatku rezultaty działań instytucji biblioteczno-informacyjnych często splatają się z efektami innych oddziaływań, które są wszechobecne we współczesnym środowisku społecznym i technologicznym. Dość trudno jest więc wychwycić i oddzielić rezultat wpływu usług biblioteki od oddziaływania na nią innych instytucji i mediów. Jednak próba rozpoznania kierunków oddziaływań bibliotek pozwoli choć w pewnym stopniu na ich wyodrębnienie oraz narysowanie zakresów badań. Jak zauważyła S. Cisek²⁵ oraz Roswitha Poll i Philip Payne²⁶, prowadzone analizy mogą dotyczyć przede wszystkim następujących aspektów oddziaływania bibliotek: edukacyjno-informacyjnego, kulturalno-środowiskowego oraz ekonomicznego.

Norma ISO 16439 porządkuje te spostrzeżenia jeszcze dokładniej, dzieląc wpływ na oddziaływania na pojedyncze osoby, na społeczność i instytucje związane z biblioteką oraz na całe społeczeństwo. W ramach każdego oddziaływania może powstawać także wartość ekonomiczna. Wpływ na pojedyncze osoby daje następujące rezultaty:

- zmiany w umiejętnościach, kompetencjach, nastawieniach i zachowaniu,
- większe osiągnięcia w badaniach, studiowaniu i karierze zawodowej,
- kształtowanie dobrostanu jednostki (biblioteka zapewnia komfort pracy i wypoczynku, jest miejscem spotkań i komunikacji, wzmacnia poczucie przynależności do społeczności lokalnej).

W przypadku oddziaływania na instytucje i społeczność (miasta, regionu, uczelni) związaną z biblioteką efekty mogą mieć postać:

²⁴ *Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action*, www.ifla.org/publications/alexandria-manifesto-on-libraries-the-information-society-in-action, 14.05.2018.

²⁵ S. Cisek, *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych*.

²⁶ R. Poll, P. Payne, *Impact Measures for Libraries and Information Services*, „Library Hi Tech”, 24,4 (2006), s. 547-562.

- podniesienia prestiżu instytucji nadrzędnej (uczelni),
- lepszego postrzegania biblioteki przez instytucje z jej otoczenia,
- wzrostu finansowania, darowizn, grantów,
- przyciągania do współpracy nowych instytucji i organizacji.

W odniesieniu do szerokiego oddziaływania społecznego biblioteki rezultaty mogą być bardzo różnorodne. Można je rozpatrywać w kilku grupach: społecznej inkluzji i komunikacji, udziału w edukacji i zapewniania dostępu do informacji (wolny dostęp do informacji, do Internetu, do kształcenia ustawicznego), wpływu na zainteresowania kulturalne, dziedzictwo kulturowe oraz rozwój kapitału społecznego²⁷.

Na świecie przeprowadzono wiele badań związanych z oceną wpływu i wartości bibliotek w różnych obszarach, w Polsce zaś prowadzi się prace nad koncepcją ich metodologii dla bibliotek publicznych.

Zakończenie

Przywiązywanie w zarządzaniu bibliotekami dużej wagi do badań i oceny jakości, do uczenia się przez omawiane instytucje nowych sposobów i modeli prowadzenia takich badań oraz uczestniczenia w różnorodnych inicjatywach benchmarkingowych w tym zakresie mają wielkie znaczenie. Dzięki temu biblioteki mają szanse stale się rozwijać i przetrwać w zmieniającym się środowisku technologicznym, informacyjnym oraz społecznym i ekonomicznym. Jednocześnie należy zauważyć, że obszar oceny w ostatnich latach uległ znacznemu poszerzeniu i obejmuje już nie tylko jakość funkcjonowania, funkcjonalność zasobów i usług, lecz także społeczne postrzeganie wypełniania przez biblioteki swoich funkcji. Wynikający z przemian technologicznych oraz społecznych zachodzących we współczesnym świecie rozwój różnych form i rodzajów usług biblioteczno-informacyjnych jest także dużym wyzwaniem dla prac w kierunku oceny funkcjonalności bibliotek. Jest on ściśle związany z potrzebą stałego dostosowywania standardów, wskaźników i innych narzędzi takich badań oraz rozwijających się inicjatyw i projektów w tym zakresie

²⁷ ISO 16439:2014 *Information and documentation*, s. 15-17.

do nowych wymagań i zjawisk. Nie sposób przecenić też coraz silniej eksponowanych tendencji związanych z otwarciem bibliotek na potrzeby różnych grup społecznych i ułatwienia dostępu do nich osób mających z tym trudności wynikające z różnych przyczyn, np. z niepełnosprawności. Przed badaczami i twórcami rodzą się wciąż nowe wyzwania, np. ocena prenumerowanych i tworzonych zasobów cyfrowych: witryn WWW, bibliotek i repozytoriów cyfrowych, baz danych. Warto więc poświęcić szczególną uwagę rozwojowi metodologii oceny zasobów sieciowych.

Bibliografia

- Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action*, www.ifla.org/publications/alexandria-manifesto-on-libraries-the-information-society-in-action, 14.05.2018.
- Analiza funkcjonowania bibliotek naukowych w Polsce*, <http://ssk2.bu.amu.edu.pl/standaryzacja>, 19.05.2017.
- Analiza Funkcjonowania Bibliotek*, <http://afb.sbp.pl/materialy/badanie-satysfakcji-uzytkownikow-bibliotek>, 19.05.2017.
- Association of Research Libraries, *MINES for Libraries*^o, www.arl.org/focus-areas/statistics-assessment/mines-for-libraries#.VYAXnEY6gWC, 19.05.2017.
- Cisek Sabina, *Funkcje i role bibliotek naukowych i publicznych w społeczeństwie wiedzy*, www.researchgate.net/publication/259570218_Funkcje_i_role_bibliotek_naukowych_i_publicznych_w_spoleczestwie_wiedzy, 11.03.2017.
- ClimateQUAL^o, www.climatequal.org/about/concepts/sample, 05.06.2017.
- Derfert-Wolf Lidia, Górski M. Marek, *Projekt „Analiza funkcjonowania bibliotek naukowych w Polsce (AFBN)” jako narzędzie oceny efektywności i jakości działań biblioteczno-informacyjnych*, w: *Biblioteki w procesie dydaktycznym i badaniach naukowych: III Konferencja Biblioteki Politechniki Łódzkiej, Łódź 25-27 June 2008*, http://eprints.rclis.org/17340/1/derfert_gorski_lodz_2008.pdf, 19.05.2015.
- Głowacka Ewa, *Kultura oceny w bibliotekach. Obszary, modele i metody badań jakości zasobów oraz usług biblioteczno-informacyjnych*, Toruń 2015.
- IFLA/UNESCO Public Library Manifesto (1994)*, www.ifla.org/publications/ifla-unesco-public-library-manifesto-1994, 14.05.2018.
- ISO 16439:2014 *Information and documentation – Methods and procedures for assessing the impact of libraries*.

- Kyrillidou Martha [i in.], *DigiQUAL™: a Digital Library Evaluation Service*, www.digiquall.org/documents/admin/digiquallNORTHUMB.doc, 05.06.2017.
- Kyrillidou Martha, Baughman M. Sue, *ClimateQUAL: Organizational Climate and Diversity Assessment*, „College & Research Libraries News”, 70,3 (2009), s. 154-157, http://umaryland.worldcat.org/title/climatequal-organizational-climate-and-diversity-assessment/oclc/317535394&referer=brief_results, 19.05.2017.
- Kyrillidou Martha, *The ARL StatsQUAL Gateway to Assessment Tools with a Focus on LibQUAL+, MINES for Libraries™, and ClimateQUAL™ Research and Practice*, www.minesforlibraries.org/documents/LibQual/publications/LRS-V_StatsQUAL.pdf, 19.05.2017.
- Parasuraman A., Zeithaml Valerie A., Berry Leonard, *A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research*, „Journal of Marketing”, 49, Fall (1985), s. 41-50.
- PN-ISO 11620:2014 *Informacja i dokumentacja – Wskaźniki funkcjonalności bibliotek*.
- Poll Roswitha, *Measuring the Impact of New Library Services*, *World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council „Libraries – A Voyage of Discovery” (August 14th-18th 2005 Oslo, Norway)*, <http://archive.ifla.org/IV/ifla71/papers/081e-Poll.pdf>, 19.05.2015.
- Task Force on Academic Library Outcomes Assessment Report* (1998), www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/taskforceacademic, 19.05.2017.
- Zestaw wskaźników funkcjonalności dla bibliotek publicznych w Polsce*, www.sbp.pl/repository/dokumenty/SBP/realizacja_strategii/wykaz_wskaznikow_publiczne_portal_SBP_01_2012.pdf, 19.05.2017.

Streszczenie

W artykule przedstawiono kierunki, programy i metody oceny jakości bibliotek. Omówiono trzy obszary oceny: funkcjonalność bibliotek, satysfakcję użytkowników oraz wpływ biblioteki na otoczenie. Wszystkie trzy rodzaje oceny dotyczą jakości zasobów i usług tak tradycyjnych, jak i cyfrowych oraz stanowią kompleksowy układ najważniejszych i wzajemnie uzupełniających się elementów takiej ewaluacji. Skupiono się również na przedstawieniu najważniejszych obszarów takich badań oraz programów oceny jakości realizowanych na świecie i w Polsce.

Słowa kluczowe

Ocena jakości, biblioteki, obszary, metody, narzędzia, programy

QUALITY ASSESSMENT OF LIBRARIES THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES

Summary

The article presents the directions, programs and methods of assessing the quality of libraries. Three areas of evaluation were assessed: library functionality, user satisfaction, and library impact on the environment. All these types of assessments concern the quality of both traditional and digital resources and services, and provide a comprehensive set of key and complementary elements for such evaluations. It also focused on presenting the most important areas of such research and quality assessment programs implemented in the world and in Poland.

Keywords

Quality assessment, library, areas, methods, tools, programs

JOANNA ZOŃ¹

BIBLIOTECZNE WYKORZYSTANIE NARZĘDZI W CHMURZE

Od kilku lat użytkownicy sieci globalnej mają dostęp do rozwiązań technologii informacyjnej, które znajdują swoje zastosowanie także w bibliotekach². Jednym z nich są darmowe dyski wirtualne, tzw. chmury danych³. W 2008 roku Microsoft udostępnił produkt dzisiaj znany pod nazwą OneDrive, Google zaś w 2012 roku usługę Google Drive⁴. Użytkownicy mogą również korzystać z chmury Dropbox⁵ czy też Box⁶, jednak cieszą się one znacznie mniejszą popularnością niż wcześniej wspomniane rozwiązania. OneDrive oraz Google Drive udostępniają użytkownikom aplikację wraz z wirtualną przestrzenią dyskową do przechowywania danych w opcji darmowej i komercyjnej. Rozwiązania te umożliwiają tworzenie różnych dokumentów na wielu urządzeniach, niezależnie od miejsca przebywania

¹ Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.

² M. Wójcik, *Najnowsze trendy w IT – potencjał dla bibliotek*, „Przegląd Biblioteczny”, 4 (2016), s. 575-589.

³ A. Arkabus, *Cloud computing w bibliotece*, „Biblioteka Centrum Informacji”, 1 (2014), s. 9-12; D. Kotlarek, *Biblioteka w chmurze – wirtualne narzędzia Google w pracy bibliotek*, „Bibliotekarz Lubuski”, 20,1/2 (2015), s. 41-43.

⁴ M. Kostecka, *Wykorzystanie narzędzi Google do wspólnej pracy projektowej*, „Biuletyn Nauczycieli Bibliotekarzy”, 4 (2015), s. 12-14.

⁵ P. Jankowski, *Wszystko o usłudze Dropbox*, www.komputerswiat.pl/centrum-wiedzy-konsumenta/uslugi-online/wszystko-o-chmurach/wszystko-o-usłudze-dropbox.aspx, 17.10.2017.

⁶ P. Jankowski, *Wszystko o usłudze Box*, www.komputerswiat.pl/centrum-wiedzy-konsumenta/uslugi-online/wszystko-o-chmurach/wszystko-o-usłudze-box.aspx, 17.10.2017.

i – co najważniejsze – współdzielenia ich z innymi użytkownikami, dla których określa się uprawnienia (wyświetlanie, komentowanie, edytowanie)⁷.

W Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (zwanej dalej Książnicą) w celu usprawnienia pracy wykorzystuje się arkusze kalkulacyjne Google do realizacji i kontroli wybranych zadań następujących działów⁸:

- Dział Digitalizacji Zbiorów,
- Dział Gromadzenia i Ubytkowania Zbiorów,
- Dział Czasopism.

System baz ma jednego administratora, który zarządza całością z poziomu dedykowanych darmowych kont Gmail. Dla darmowego konta udostępnia się na dysku 15 GB wolnego miejsca. Zalety systemu to:

- nieograniczona dostępność w połączeniu online,
- współdzielenie dostępu,
- automatyczne zapisywanie wprowadzanych zmian,
- dostęp do wcześniejszych wersji z możliwością ich przywrócenia.

Digitalizacja

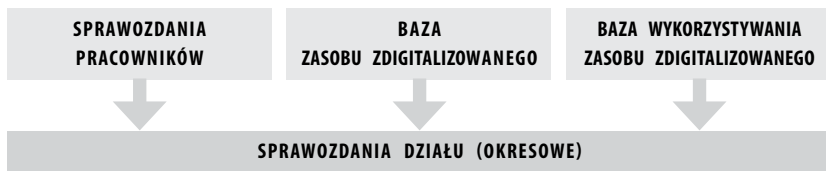
Pierwsze bazy powstały na potrzeby realizacji zadań Działu Digitalizacji Zbiorów. Na początku odnosiły się do okresowej sprawozdawczości poszczególnych pracowników zdefiniowanej w arkuszach kalkulacyjnych Excel (Microsoft Office). Arkusze z danymi przesyłane były drogą elektroniczną (poczta e-mail). Następnie bazy osadzono w systemie obiegu dokumentów SharePoint (Microsoft Office), a od 2015 roku do realizacji wspomnianych zadań wykorzystuje się chmurę Google wraz z dedykowanym arkuszami kalkulacyjnymi.

⁷ P. Puchalski, *Google Dysk. Czy warto korzystać?*, <http://technologie.ngo.pl/wiadomosc/915308.html>, 14.05.2018; P. Jankowski, *Wszystko o usłudze Dysk Google*, www.komputerswiat.pl/centrum-wiedzy-konsumenta/uslugi-online/wszystko-o-chmurach/wszystko-o-usłudze-dysk-google.aspx, 17.10.2017; tenże, *Wszystko o usłudze OneDrive*, www.komputerswiat.pl/centrum-wiedzy-konsumenta/uslugi-online/wszystko-o-chmurach/wszystko-o-usłudze-onedrive.aspx, 17.10.2017.

⁸ J. Zoń, *Biblioteka w chmurze*, „Biuletyn EBIB”, 9,162 (2015), <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/398>, 17.10.2017.

Na przełomie ośmiu lat⁹ bazy kilkakrotnie modyfikowano w celu uzyskania najbardziej przyjaznej funkcjonalności oraz weryfikacji niezbędnego zasobu danych o zbiorach zdigitalizowanych.

Wykorzystanie rozwiązań online umożliwiło powiązanie baz, a tym samym uzyskanie automatycznego generowania okresowej sprawozdawczości działu. Schemat powiązania baz przedstawia rysunek 1.

Rys. 1. Schemat powiązania i przepływu danych w grupie baz Działu Digitalizacji Zbiorów

Największej rozbudowie uległa baza dotycząca zasobu zdigitalizowanego. Obecnie obejmuje ona takie dane, jak:

1. zasób zdigitalizowany, opublikowany online i offline:
 - a. tytuł,
 - b. rocznik,
 - c. pliki,
 - d. pojemność,
2. identyfikacja względem systemu bibliotecznego i biblioteki cyfrowej:
 - a. typ zasobu,
 - b. identyfikator,
3. digitalizacja lub publikacja:
 - a. jednostka,
 - b. lokalizacja,
 - c. data,
4. archiwizacja lub kopia zapasowa:
 - a. nośnik lub lokalizacja,
 - b. identyfikator,

⁹ Od 2008 roku Dział Digitalizacji Zbiorów funkcjonuje w nowej strukturze podległości.

- c. data,
 - d. pliki,
 - e. pojemność,
5. uwagi.

Po części pełni ona funkcję systemu bibliotecznego dla zasobu zdigitalizowanego.

Arkusz kalkulacyjny chmury Google wykorzystano również na potrzeby realizacji jednego z zadań projektowych. Zadanie polegało na digitalizacji zasobu bibliotecznego przez firmę zewnętrzną. Zespół ten stanowiło regionalne czasopismo „Thorner Presse”¹⁰. Wersja cyfrowa wymagała podzielenia na odrębne numery dziennika z kartami uporządkowanymi we właściwej kolejności oraz nazwania plików we wskazany sposób. Całość stanowiła 8 742 jednostki opublikowane w formacie PDF z OCR Gotyk¹¹ (61 610 stron). Kontrola poprawności realizacji w przyjaznej formie, zadana przez firmę zewnętrzną dla tak dużego zasobu, była możliwa tylko przy wykorzystaniu dysku wirtualnego.

Gromadzenie materiałów biblitecznych

Gromadzenie zbiorów jest podstawowym zadaniem każdej biblioteki i stanowi pierwszy etap usługi udostępniania zbiorów. Realizacja tego podprocesu (rys. 2), jego jakość i efektywność decyduje o atrakcyjności zbiorów dla określonych grup odbiorców.

Rys. 2. Diagram procesu: usługa udostępniania zbiorów

¹⁰ „Thorner Presse. Allgemeine Morgenzeitung für den Landgerichtsbezirk Thorn” – to-ruński dziennik wydawany w latach 1883-1918 przez E. Dombrowskiego. Czasopismo jest dostępne online w Kujawsko-Pomorskiej Bibliotece Cyfrowej pod adresem: <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=91924&tab=3>, 14.05.2018.

¹¹ Rozpoznawanie tekstu drukowanego czcionką gotycką za pomocą licencjonowanego oprogramowania FineReader XIX.

Mówiąc o pozyskiwaniu materiałów bibliotecznych, korzysta się ze zbioru określeń, które:

- charakteryzują zasób (książka, czasopismo, rękopisy, stare druki itd.),
- wskazują na sposób pozyskania zasobu (zakup, darowizna),
- definiują źródło finansowania zakupu (budżet przyznany, środki wypracowane, dotacja, sponsoring).

Na końcu pozostaje tylko podanie liczby lub wartości określającej, ile egzemplarzy kupiono dla danej jednostki oraz jaką wydano kwotę na ich zakup z danego źródła finansowania.

Wszystkie te parametry pozwalają dokonać szczegółowej analizy pozyskiwania zbiorów bibliotecznych, generując zestawienia lub raporty według różnych ujęć.

W Książnicy Kopernikańskiej Dział Gromadzenia i Ubytkowania Zbiorów działu na rzecz Biblioteki Głównej, w tym:

- Działu Udostępniania Zbiorów,
- Działu Informacyjno-Bibliograficznego,
- Działu Zbiorów Specjalnych,
- Ośrodka Czytelnictwa Chorych i Niepełnosprawnych
- oraz czternastu filii, w tym dziewięciu z oddziałami dziecięcymi, a także dwóch bibliotek szpitalnych.

W celu usprawnienia pracy i współpracy Działu Gromadzenia i Ubytkowania Zbiorów¹² z pozostałymi jednostkami w Książnicy wdrożono system baz definiujących:

- zakup materiałów bibliotecznych (bazy danych według zasobu, lokalizacji, źródła finansowania, ilości, czasu),
- ubytkowanie książek (bazy danych według lokalizacji, wartości lub ilości, czasu),
- wpływ darów materiałów bibliotecznych (baza danych według zasobu, lokalizacji, wartości lub ilości, czasu).

Bazy te pozwalają na weryfikowanie danych statystycznych z modułu gromadzenia systemu bibliotecznego oraz na szybkie wykrywanie potencjalnych niezgodności, a tym samym ich korygowanie.

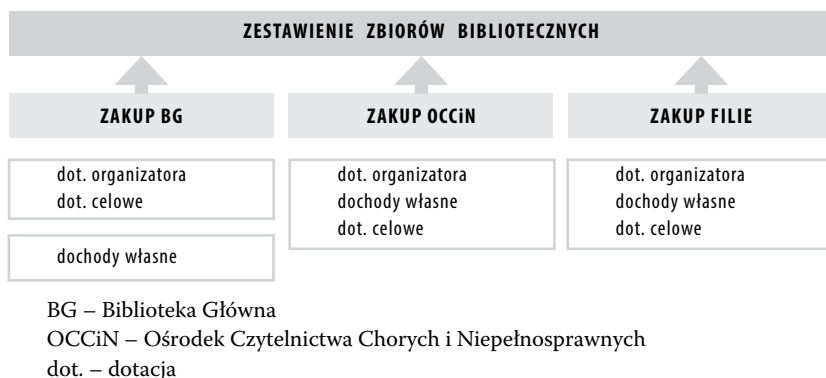
¹² Funkcjonalność zamawiania materiałów bibliotecznych w module gromadzenia systemu bibliotecznego wdrożonego w Książnicy nie jest wykorzystywana. Szerzej o wdrożeniu: zob. K. Konieczna, *Proces automatyzacji w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, 1 (2010), s. 57-67.

Dodatkowo na potrzeby działu zdefiniowano takie bazy, jak:

- statystyka pracowników (baza danych według osób, zadań, ilości, czasu),
- statystyka działu (baza danych według zadań, czasu, wartości lub ilości).

Całość stanowi czterdzieści siedem baz danych z możliwością korzystania z nich (wprowadzanie danych) przez kilku użytkowników w tym samym czasie¹³.

Bazy są wzajemnie powiązane według schematów zaprezentowanych na rysunku 3 i 4.

Rys. 3. Schemat powiązania i przepływu danych w grupie baz zakupów zbiorów bibliotecznych

Rys. 4. Schemat przepływu danych danej grupy i powiązania baz z bazą sprawozdań

¹³ Ponieważ w momencie tworzenia system baz nie wszystkie jednostki zewnętrzne, tj. filie, miały dostęp do wewnętrznej sieci IT, powstał on na bazie arkuszy Google.

Proces tworzenia baz rozpoczął się od zdefiniowania potrzeb, zasad i powiązań. Na podstawie posiadanych informacji utworzono testową wersję bazy dla jednej jednostki. Baza ta to zbiór takich załączników arkusza kalkulacyjnego, jak:

- finanse: zestawienie danych o posiadanych finansach z uwzględnieniem pomniejszych,
- wydatki: zestawienie wydanych kwot z uwzględnieniem stopnia realizacji zamówień,
- formularze zamówień według źródła finansowania zakupu,
- zestawienia (sumaryczne, miesięczne) liczby kupionych egzemplarzy i wydanych kwot według typów zbiorów oraz źródła finansowania.

Formularz zamawiania zbiorów bibliotecznych jest bardzo prosty i obejmuje następujące pola:

1. dla jednostki zamawiającej:
 - a. data zamówienia,
 - b. typ zasobu (według ksiąg inwentarzowych),
 - c. autor,
 - d. tytuł,
 - e. wydawnictwo,
 - f. rok wydania,
 - g. liczba zamawianych egzemplarzy,
 - h. cena zakupu,
 - i. data wpływu,
2. dla jednostki kupującej (Dział Gromadzenia i Ubytkowania Zbiorów):
 - a. status zakupu,
 - b. cena,
 - c. liczba zakupionych egzemplarzy,
 - d. miesiąc zakupu.

W formularzu tym jest jednocześnie pole pobierające dane z innej zakładki, informujące o liczbie dostępnych środków na zakup w danej kategorii źródła finansowania. Rozwiązanie to pozwala w łatwy sposób kontrolować wydatkowanie dostępnych funduszy.

Po przeprowadzeniu testów usprawniono funkcjonalność bazy oraz rozbudowano ją o dodatkowe porównania, których potrzeba pojawiła się w wyniku nowego ujęcia danych.

Na podstawie baz dla wszystkich jednostek zamawiających materiały biblioteczne utworzono bazę zbierającą dane automatycznie

i na bieżąco przez przenoszenie danych pomiędzy bazami (arkuszami) oraz stosowanie pewnych funkcji matematycznych i logicznych.

Wdrożenie systemu baz dla Działu Gromadzenia i Ubytkowania Zbiorów dało możliwość kontrolowania na bieżąco realizacji podprocesu gromadzenia na różnych jego etapach i w rozmaitych aspektach. Jednostki zamawiające:

- unikają powtórzeń tytułów już zakupionych,
- szybciej otrzymują informację o zrealizowaniu zamówienia,
- nadzorują swoje możliwości finansowe,
- dysponują uporządkowanymi i usystematyzowanymi danymi.

Czasopisma bieżące

Dla Działu Czasopism zdefiniowano system baz na potrzeby prenumeraty czasopism bieżących. Obejmuje on:

- bazę wszystkich czasopism bieżących, w której definiuje się prolongatę na dany rok, a następnie wykaz zatwierdzonych do zakupu tytułów czasopism (dokument poświęcony Działowi Czasopism),
- bazę zamówień (dokument współdzielony z jednostkami zamawiającymi czasopisma bieżące),
- bazę formularzy dla odbiorców (jednostki organizacyjne Książnicy) oraz dostawców (dokument poświęcony Działowi Czasopism).

Działalność kulturalno-edukacyjna

Bazując na zdefiniowanej sprawozdawczości filii bibliotecznych, stworzono analogiczny system baz w chmurze, rozbudowując go o zestawienia miesięczne, kwartalne, półroczne i roczne. Dodatkowo zdefiniowano bazy zbierające szczegółowe dane o realizacji zadań kulturalno-edukacyjnych, uwzględniające zaangażowanie poszczególnych pracowników.

Podsumowanie

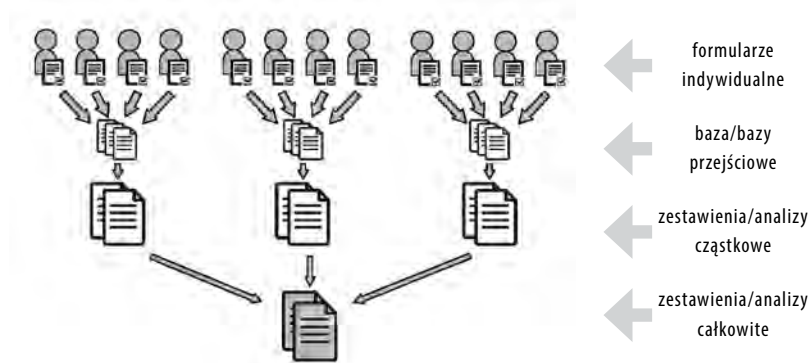
W działach, w których całość lub część realizowanych zadań objęto bazami z wykorzystaniem arkuszy kalkulacyjnych chmury Google, osiągnięto następujące rezultaty: usprawnienie przepływu informacji, ujednolicenie procedury postępowania, usprawnienie definiowania okresowych sprawozdań. Ponadto uzyskano możliwość opracowywania szczegółowych analiz, kontroli stopnia realizacji poszczególnych zadań, a tym samym możliwość oceny efektywności pracy poszczególnych pracowników.

W ramach całego przedsięwzięcia wdrożono:

- system zamawiania książek: *wszystkie jednostki zamawiające zbiory*
siedemnaście baz danych na dany rok,
- system darów: *wszystkie jednostki pozyskujące dary*
piętnaście bazy danych na dany rok,
- system ubytków zbiorów: *wszystkie jednostki ubytkujące zbiory*
jedna baza danych na dany rok,
- system zamawiania czasopism bieżących: Dział Czasopism
trzy bazy danych na dany rok,
- system sprawozdań: *Dział Gromadzenia i Ubytkowania Zbiorów*
jedenaście baz danych na dany rok,
- system sprawozdań: *filie biblioteczne*
dwadzieścia siedem baz danych na dany rok,
- system zajęć: *filie biblioteczne*
czternaście baz danych na dany rok,
- system sprawozdań: Dział Digitalizacji Zbiorów
pięć baz danych na dany rok,
- system zasobu zdigitalizowanego: Dział Digitalizacji Zbiorów
jedna baza danych,
- system odwiedzin zasobu opublikowanego online: Dział Digitalizacji Zbiorów
jedna baza danych.

Tego typu rozwiązaniami można objąć wszystkie działania i działy oraz stworzyć globalny system powiązanych baz danych, czyli ze-

stawień (rys. 5), obejmujący: sprawozdawczość pracownika, działu lub jednostki, instytucji, aktywność oraz zaangażowanie pracownika, jak też analizy.

Rys. 5. Schemat powiązań globalnego systemu dokumentów instytucji

System ten może funkcjonować w ramach kont darmowych lub komercyjnych, zapewniających większe bezpieczeństwo ochrony danych przechowywanych w chmurze.

Zaprezentowane rozwiązania pozwalają po części zastąpić specjalistyczne aplikacje przeznaczone do tego celu, jednak z uwagi na wykorzystanie prostego narzędzia, jakim jest arkusz kalkulacyjny, wymagają niejednokrotnie stworzenia baz pośrednich, liczba ich zaś jest współmierna do złożoności zagadnienia. W odniesieniu do całego systemu powiązanych baz czynniki te istotnie wpływają na czas, jaki jest potrzebny do zdefiniowania arkusza, natomiast w odniesieniu do wykonawcy czas ten zależy od:

- jego umiejętności tworzenia baz powiązanych z wykorzystaniem licznych funkcji logicznych, matematycznych czy też pobierania danych,
- posiadanej przez niego wiedzy dotyczącej założeń wyjściowych dla danego systemu dokumentów, tj. współpracy, zależności, potrzeby, celu itp.,
- jego umiejętności doskonalenia baz przy wykorzystaniu zdobytego doświadczenia i nowych funkcjonalności zastosowanego rozwiązania.

Bibliografia

- Arkabus Agata, *Cloud computing w bibliotece*, „Biblioteka Centrum Informacji”, 1 (2014), s. 9-12.
- Jankowski Przemysław, *Wszystko o usłudze Box*, www.komputerswiat.pl/centrum-wiedzy-konsumenta/uslugi-online/wszystko-o-chmurach/wszystko-o-usłudze-box.aspx, 17.10.2017.
- Jankowski Przemysław, *Wszystko o usłudze Dropbox*, www.komputerswiat.pl/centrum-wiedzy-konsumenta/uslugi-online/wszystko-o-chmurach/wszystko-o-usłudze-dropbox.aspx, 17.10.2017.
- Jankowski Przemysław, *Wszystko o usłudze Dysk Google*, www.komputerswiat.pl/centrum-wiedzy-konsumenta/uslugi-online/wszystko-o-chmurach/wszystko-o-usłudze-dysk-google.aspx, 17.10.2017.
- Jankowski Przemysław, *Wszystko o usłudze OneDrive*, www.komputerswiat.pl/centrum-wiedzy-konsumenta/uslugi-online/wszystko-o-chmurach/wszystko-o-usłudze-onedrive.aspx, 17.10.2017.
- Konieczna Krystyna, *Proces automatyzacji w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne”, 1 (2010), s. 57-67.
- Kostecka Marta, *Wykorzystanie narzędzi Google do wspólnej pracy projektowej*, „Biuletyn Nauczycieli Bibliotekarzy”, 4 (2015), s. 12-14.
- Kotlarek Dawid, *Biblioteka w chmurze – wirtualne narzędzia Google w pracy bibliotek*, „Bibliotekarz Lubuski”, 20,1/2 (2015), s. 41-43.
- Puchalski Paweł, *Google Dysk. Czy warto korzystać?*, <http://technologie.ngo.pl/wiadomosc/915308.html>, 14.05.2018.
- Wójcik Magdalena, *Najnowsze trendy w IT – potencjał dla bibliotek*, „Przegląd Biblioteczny”, 4 (2016), s. 575-589.
- Zoń Joanna, *Biblioteka w chmurze*, „Biuletyn EBIB”, 9,162 (2015), <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/398>, 17.10.2017.

Streszczenie

Praca bibliotekarza, choć mamy już XXI wiek, nie uległa wielkiej zmianie. Czynności, jakie należy wykonać, aby udostępnić czytelnikowi daną pozycję z zasobu bibliotecznego, są takie same. Różnica polega na sposobie realizacji owych czynności. Współcześnie również w pracy bibliotekarza wszechobecnych jest wiele rozwiązań informatycznych. Artykuł przedstawia możliwości usprawnienia realizacji i nadzorowania zadań w pracy bibliotekarza przy wykorzystaniu dostępnych darmowych rozwiązań IT.

Słowa kluczowe

Zasób biblioteczny, procesy biblioteczne, statystyki, analizy

THE USE OF TOOLS IN THE CLOUD IN LIBRARIES

Summary

The librarian's work in the 21st century has not changed much. The actions to be taken to provide the reader with a given item from the library resource are still the same. The difference is in the way these activities are to be carried out. A number of IT solutions are ubiquitous, also in librarian's work. The article presents the possibilities of improving the implementation and supervision of librarian's tasks by using free IT solutions.

Keywords

Library resource, library processes, statistics, analyzes

KOMUNIKATY

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych
Rok 24 (2018) nr 1 (46), s. 177-185
ISSN 1426-3777

EDWIN KLESSA¹

WKŁAD BIBLIOTEKI PARAFIALNEJ W OBCHODY JUBILEUSZU 100-LECIA KOŚCIOŁA W TRZCIANCIE

Obchody 100-lecia kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Trzciencie były okazją do pogłębienia życia religijnego w parafii i do poszerzenia wiedzy parafian na temat historii własnego kościoła. Znaczący udział w tych obchodach, a zwłaszcza w programach kulturalno-religijnych i historycznych, miała Biblioteka Parafialna w Trzciencie.

Trzcianka nie może się równać z miejscowościami, w których świątynie liczą setki lat i swoją architekturą przypominają o początkach chrześcijaństwa na polskiej ziemi. Jednak skromne 100 lat, jakie upłynęło od czasu, gdy w przeważającej części niemieccy wierni w latach 1914-1917 wybudowali drugą w historii miasta murowaną świątynię katolicką, jest dla trzcianieckich parafian godnym uczczenia jubileuszem.

Pierwsza znana autorowi wzmianka o Trzciencie pochodzi z XIII wieku. Najprawdopodobniej w drugiej połowie XV wieku wybudowano pierwszy drewniany kościółek, po nim w tym samym miejscu powstały kolejno jeszcze dwa drewniane kościoły. W 1772 roku, podczas pierwszego rozbioru Polski, Trzcianka dostała się pod panowanie Prus i przeżywała kolejne fale germanizacji. Nazwę miasta zmieniono na Schönlanke, a tylko na zachowanych do dzisiaj starych pieczęciach parafialnych obowiązujących do 1945 roku łacińska na-

¹ Biblioteka Parafialna w Trzciencie.

zwa parafii brzmiała *Trzciankensis*², później *Trzcianensis*. Coraz więcej Niemców osiedlało się w Trzciance, wiele zaś polskich rodzin przez kolejne pokolenia ulegało germanizacji. Gdy w 1835 roku wybudowano pierwszą murowaną świątynię katolicką, w mieście stał jeszcze drewniany kościół ewangelicki oraz drewniana synagoga. Murowany kościół ewangelicki powstał na dzisiejszym placu Pocztowym w 1847 roku, jednak po drugiej wojnie światowej, po wstępnych pracach konserwatorskich i renowacyjnych dokonanych przez parafię katolicką, został parafii odebrany przez władze komunistyczne i zburzony w 1965 roku. Natomiast murowana synagoga wybudowana na początku lat osiemdziesiątych XIX wieku na terenie dzisiejszego placu rynkowego została zniszczona przez Niemców w czasie tzw. nocy kryształowej z 9 na 10 listopada 1938 roku.

Wybudowanie w 1851 roku przechodzącej przez Trzciankę linii kolejowej z Berlina do Królewca oraz powstanie fabryki mebli, wytwórni cygar i innych zakładów pracy spowodowało napływ do miasta nowych osadników, w tym wielu wyznania katolickiego. To z kolei spowodowało konieczność wybudowania nowej świątyni, ponieważ dotychczasowa, mająca długość zaledwie 20 m, nie mieściła wszystkich wiernych.

Pierwsze starania o wzniesienie nowego kościoła podjął ówczesny prepozyt trzcianecki, ks. Adalbert Lenz³, który jednak w 1907 roku objął parafię Świętej Rodziny w Pile i tam wybudował kościół. Kolejne wysiłki poczynił komendarz, ks. Stanisław Paradowski⁴, lecz z powodów politycznych (dużego poparcia w wyborach do Reichsta-

² Pełen opis na pieczęci: „*Sigillum Ecclesiae Parochialis Trzciankensis*”.

³ Ks. Adalbert Lenz (1861-1914) – wyświęcony na kapłana 23 marca 1886 roku, w latach 1886-1888 był wikariuszem w Chociszewie (dekanat Babimost), w 1888 roku – wikariuszem w Lesznie, w latach 1888-1891 posługiwał jako wikariusz w Bydgoszczy, w latach 1891-1907 pełnił funkcję prepozyta w Trzciance, w latach 1907-1914 urzędował jako proboszcz. Był kapelanem wojskowym i budowniczym kościoła pw. Świętej Rodziny w Pile. Zmarł 17 września 1914 roku.

⁴ Ks. Stanisław Paradowski (1871-1942) – wyświęcony na kapłana 28 czerwca 1896 roku w Gnieźnie, w roku 1896 został wikariuszem w Wałcu, w latach 1896-1899 posługiwał jako wikariusz w Nakielnie, w 1899 roku objął funkcję wikariusza w Wałcu, w latach 1899-1902 był prebendarzem w Bydgoszczy, w latach 1902-1907 – komendarzem w Róży Wielkiej, w latach 1907-1910 – komendarzem w Trzciance, w latach 1910-1942 – komendarzem, a następnie proboszczem (instalacja kanoniczna w 1912 roku) we wsi Kaszczorz (powiat wolsztyński), gdzie zmarł 1 września 1942 roku. Ciało złożono na kaszczorskim cmentarzu w jednym grobie z ciałem matki.

gu w Trzciance udzielonego polskiemu ks. Leonowi Gajowieckiemu⁵ z Chodzieży) trafiał na mur obojętności urzędników. Dopiero objęcie w 1910 roku stanowiska trzcianeckiego proboszcza przez niemieckiego księdza Aloysiusa Bucks⁶ otworzyło drogę do uzyskania wymaganych zezwoleń oraz zapewnienia niezbędnego do budowy nowego kościoła wsparcia finansowego.

Istniejący kościół został rozebrany w 1914 roku. Na czas wznoszenia nowej świątyni funkcję zastępczego kościoła przejął nowo wybudowany obiekt, który później pełnił funkcję domu parafialnego. Przeznaczenie to, po wielu przeróbkach i rozbudowie, utrzymał do dzisiaj. W nim właśnie znajduje się siedziba Biblioteki Parafialnej.

Budowa nowej świątyni przypadła na trudny okres pierwszej wojny światowej. Po wielu perturbacjach i przestojach spowodowanych naborem robotników do armii niemieckiej przedsięwzięcie to zakończono w 1917 roku. Uroczyste poświęcenie i wprowadzenie Najświętszego Sakramentu do nowo wybudowanej świątyni odbyło się w pierwszą niedzielę Adwentu, 2 grudnia tegoż roku. Natomiast konsekracja kościoła nastąpiła dwadzieścia lat później: w 1937 roku.

Ks. Aloysius Bucks zostawił po sobie ręcznie spisana gotyckim pismem kronikę z lat 1914-1918. Odczytania tego tekstu oraz przetłumaczenia na język polski podjął się młody ksiądz ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy Saletynów, ks. Łukasz Nowak, pochodzący z Nowej Wsi, gdzie znajduje się jeden z dwóch filialnych kościołów trzcianeckiej parafii. Pełni on posługę kapłańską w kilku parafiach na terenie Szwajcarii, mieszka w domu zakonnym w Księstwie Liechtensteinu. Ks. Łukasz Nowak MS dokonał także redakcji tej polsko-niemieckiej publikacji, opatrzył ją wstępem, bogatymi przypisami oraz

⁵ Ks. Leon Gajowiecki (1837-1912) – święcenia kapłańskie otrzymał 21 grudnia 1861 roku, następnie przez pięćdziesiąt lat pracował w Chodzieży: w latach 1862-1867 jako wikariusz oraz w latach 1867-1912 jako proboszcz. Zmarł 23 maja 1912 roku w Chodzieży, tam też został pochowany.

⁶ Ks. Aloysius Bucks (1871-1946) – urodzony 2 listopada 1871 roku w Wałczu, święcenia kapłańskie przyjął 1 grudnia 1902 roku, w 1903 roku został wikariuszem w Wałczu, następnie w tym samym roku wikariuszem w Trzebiszewie koło Gorzowa Wielkopolskiego, w latach 1903-1910 posługiwał jako wikariusz w Sypniewie (powiat walecki), w roku 1910 został komendarzem parafii w Starym Dworze koło Międzyrzecza, w latach 1910-1922 był proboszczem i budowniczym kościoła parafialnego w Trzciance, w latach 1923-1946 został przeniesiony z powrotem do Sypniewa, tym razem jako proboszcz. Zmarł po długiej i ciężkiej chorobie 31 stycznia 1946 roku w Sypniewie, gdzie został pochowany.

ilustracjami. *Kronikę parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Trzciance w latach 1914-1918 spisana przez ówczesnego proboszcza ks. Aloysiusa Bucksa* wydała Biblioteka Parafialna w Trzciance wraz z Wydawnictwem „La Salette” Księży Misjonarzy Saletynów z Krakowa. Kronika stanowi bogate źródło wiedzy nie tylko na temat samej parafii i budowy kościoła, lecz ukazuje także szersze tło polityczno-społeczne w Europie widziane oczyma niemieckiego proboszcza. Książkę można nabyć w Księgarni „La Salette” przy kościele św. Jana Chrzciciela w Trzciance.

Obchody jubileuszu 100-lecia kościoła w Trzciance zostały ustalone przez proboszcza, ks. Wawrzyńca Skrabę MS, wraz z Radą Parafialną na okres od pierwszej niedzieli Adwentu 2016 roku do pierwszej niedzieli Adwentu 2017 roku. Jednak główne uroczystości odbyły się 25 czerwca 2017 roku, podczas odpustu parafialnego ku czci św. Jana Chrzciciela, patrona parafii. Na przestrzeni roku odbywały się różne wydarzenia o charakterze duszpasterskim, kulturalnym i renowacyjnym.

Kościół służy ludziom i ma stanowić miejsce zbliżenia człowieka do Boga. Tu sprawowana jest Przenajświętsza Ofiara, tu parafianie mogą adorować Najświętszy Sakrament, tu przychodzą, żeby korzystać z sakramentu pokuty, tu są chrzczeni, przystępują do Pierwszej Komunii św., tu są bierzmowani, udzielają sobie sakramentu małżeństwa, wreszcie modlą się za zmarłych, dziękują za otrzymane łaski i wypraszają błogosławieństwo dla siebie i najbliższych. Kościół parafialny to nie tylko jeden z największych i najładniejszych budynków w mieście, wpisanych w rejestr zabytków. Kościół to przede wszystkim wspólnota ludzi wierzących, którym ta murowana świątynia jest potrzebna, by im ułatwić kontakt ze Stwórcą. Stąd też niezmiernie istotne było duchowe przygotowanie parafian do nadchodzącego jubileuszu.

Główne uroczystości były poprzedzone różnymi inicjatywami duszpasterskimi. W kaplicy Matki Bożej Saletyńskiej w Roku Miłosierdzia wprowadzono całodniowe wystawienie Najświętszego Sakramentu z możliwością indywidualnej adoracji Pana Jezusa. Raz w miesiącu w kościele odbywają się wieczory uwielbienia. W marcu 2017 roku zorganizowano noc czuwania modlitewnego pod hasłem *Wołanie do Pana o łaskę wiary i powrotu do Niego naszych Parafian*.

W kościele odbył się także koncert ewangelizacyjny. W kwietniu 2017 roku przez cały tydzień trwały ósme od drugiej wojny światowej misje święte pod hasłem *Idźcie i głoscie*, prowadzone przez ks. Rafała Jarosiewicza wraz ze Szkołą Nowej Ewangelizacji Wspólnoty Świętego Pawła z Koszalina.

Wiele przedsięwzięć dotyczyło również kultury i poznania historii własnej parafii. Już w 2015 roku wydano wspomnianą wyżej kronikę ks. Aloysiusa Bucksa. Od tego czasu w parafialnej wkładce „Światło z La Salette”, stanowiącej dodatek do ogólnokrajowego dwumiesięcznika „La Salette. Posłaniec Matki Bożej Saletyńskiej”, drukowany jest także cykl artykułów zatytułowany *Z dziejów parafii* autorstwa Edwina Klessy z Biblioteki Parafialnej. W każdym numerze autor omawia inny aspekt historyczny z dziejów parafii św. Jana Chrzyciela w Trzciance. W kwietniu 2016 roku, w ramach XXXIII Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej, Biblioteka Parafialna zorganizowała sympozjum *70 lat posługi Księża Misjonarzy Saletynów w Trzciance* dla uczczenia wieloletniej pracy saletyńskich kapłanów w parafii. Objęcie urzędu pierwszego proboszcza w Trzciance przypadło ks. dr. Tadeuszowi Ptakowi MS⁷, który wraz z ks. Alojzym Gandawskim MS⁸ przybył do Trzcianki 6 listopada 1945 roku. Od tego czasu w naszej parafii pracowało 135 księży saletynów, funkcję proboszczów i superiorów pełniło szesnastu księży. O efektach tej pracy niech świadczy rozwinięty kult Matki Bożej Saletyńskiej oraz dwadzieścia sześć powołań kapłańskich i szesnaście powołań zakonnych, licząc od 1945 roku.

W maju 2017 roku odbył się w kościele koncert Stanisława Soyki w ramach Ogólnopolskiego Konkursu Poetyckiego im. A. Sulimy-Sury, zorganizowanego przez Bibliotekę Publiczną Miasta i Gminy w Trzciance.

Trzy ostatnie lata były okresem wzmożonego odnawiania i upiększania świątyni. Znacznym wysiłkiem parafian, przy finansowym

⁷ Ks. dr Tadeusz Ptak MS (1905-1986) – urodzony 19 kwietnia 1905 roku w Krościenku Niżnym, święcenia kapłańskie otrzymał w 1930 roku, w latach 1945-1952 był superiorem i proboszczem w Trzciance, zmarł 16 kwietnia 1986 roku w Rzeszowie, został pochowany w grobowcu saletyńskim w Dębowcu.

⁸ Ks. Alojzy Gandawski MS (1911-1977) – święcenia kapłańskie otrzymał 20 czerwca 1937 roku, w latach 1945-1946 był wikariuszem w Trzciance, zmarł 12 października 1977 roku w Krzyżanowicach. Został pochowany w Czadcu.

wsparciu z budżetu Miasta i Gminy Trzcianka oraz z funduszy Samorządu Województwa Wielkopolskiego i Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zrealizowano następujące prace: remont stropu kościoła połączony z dociepleniem i zabezpieczeniem przeciwpożarowym, renowacja ołtarza głównego i przywrócenie pierwotnej kolorystyki, malowanie wewnętrzne i zewnętrzne kościoła, przywrócenie pierwotnej ornamentyki w prezbiterium, wprowadzenie nowego wyposażenia prezbiterium wraz z nowym kamiennym ołtarzem posoborowym. Jedną z form pozyskiwania funduszy na ten cel było rozprowadzanie cegiełki przedstawiającej stojącą postać patrona parafii, św. Jana Chrzciciela, u stóp którego znajduje się sylwetka naszego kościoła. Cegiełka ta była wzorowana na wydanej 100 lat temu poprzedniczce ze zbioru archiwum Biblioteki Parafialnej, służącej do pozyskania środków na budowę kościoła. Przeprowadzone remonty i renowacje będą służyć następnym pokoleniom.

Główne czerwcowe uroczystości jubileuszowe z okazji 100-lecia kościoła obchodzono w ramach XXXIV Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej, organizowanego nieprzerwanie od 1984 roku przez Bibliotekę Parafialną w Trzciance. Inauguracja kolejnego TKCh odbyła się w Muzeum Ziemi Nadnoteckiej, gdzie 16 czerwca 2017 roku nastąpiło otwarcie wystawy zatytułowanej *Historia parafii św. Jana Chrzciciela w Trzciance*. Na wystawie zaprezentowano stroje liturgiczne z początku XX wieku, rzeźby drewniane, z których najstarszą oceniono na pochodzącą z drugiej połowy XV wieku, stare pieczęcie parafialne, kronikę parafialną z 1945 roku, zabytkowy kielich i monstrancję, stare druki, obrazy historyczne, mszały i wiele innych cennych eksponatów świadczących o historii naszej parafii. Zaprezentowane eksponaty to część zbiorów, które zgromadziła Biblioteka Parafialna, a które w przyszłości będą stanowić stałą ekspozycję w muzeum parafialnym. Stworzenie takiego muzeum po wykonaniu niezbędnych prac adaptacyjnych w podziemiach Zespołu Szkół Katolickich umożliwi zwłaszcza młodemu pokoleniu poznanie historii własnej parafii.

Siedemnastego czerwca 2017 roku w Domu Parafialnym otwarto zorganizowaną przez Bibliotekę Parafialną wystawę prac artystycznych zgłoszonych na Konkurs Twórczości Artystycznej o Motywach Religijnych. W tym roku 297 twórców zgłosiło 438 prac wykonanych różnymi technikami. Wśród nich można był spotkać ma-

Fot. 1. Arkusz znaczków pocztowych z widokiem trzanieckiego kościoła

larstwo, malarstwo na szkle, rysunek, akwarelę, lalkarstwo, prace przestrzenne, rzeźby, płaskorzeźby, fotografię i poezję. Większość prac wykonały dzieci, dlatego też słowa uznania należą się katechetom, którzy potrafili zachęcić je do wzięcia udziału w konkursie. Zgodnie ze stosowaną od początku zasadą jury nie przyznaje pierwszego, drugiego ani trzeciego miejsca, lecz prace zasługujące na uznanie są wyróżniane. Podczas zwiedzania wystawy publiczność ma możliwość oddania swojego głosu na jedną pracę dziecięcą i na jedną pracę osoby dorosłej. Każdego następnego roku wręcza się więc dodatkowo nagrodę publiczności. W niedzielę 18 czerwca 2017 roku odbyło się spotkanie, na którym zaproszony przez organizatorów burmistrz Trzcianki, Krzysztof Czarnecki, wręczał nagrody twórcom wyróżnionych prac. Jeszcze w tym samym dniu w kościele odbył się wieczór uwielbienia.

W sobotę, tuż przed główną uroczystością przypadającą 25 czerwca, w parku w centrum miasta Muzeum Ziemi Nadnoteckiej zorganizowało piknik rodzinny z różnymi atrakcjami dla osób w każdym wieku. Występy artystyczne dzieci i dorosłych uatrakcyjnił koncert znanej piosenkarki Eleni. Hospicjum Trzcianka także przyczyniło się do wzbogacenia programu i zorganizowało cieszącą się dużym zainteresowaniem loterię z przeznaczeniem zebranych funduszy na rzecz swoich podopiecznych. Na stoisku zorganizowanym przez Bibliotekę Parafialną i Poczta Polską można było się zaopatrzyć w jubileuszowe koperty ze znaczkami i okolicznościowym datownikiem. Biblioteka Parafialna z okazji 100-lecia kościoła wydała cztery widokówki oraz doprowadziła do ukazania się okolicznościowego datownika pocztowego i arkusika znaczków pocztowych.

Dwudziestego piątego czerwca 2017 roku, o godzinie 12:00 ks. bp Edward Dajczak, ordynariusz diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej, w asyście prowincjała Zgromadzenia Misjonarzy Księży Saletyńów w Polsce, ks. Andrzeja Zagórskiego MS, oraz asystenta generalnego zgromadzenia z Rzymu, ks. Henryka Przeździeckiego MS, rodem z Trzcianki, odprawił Mszę Świętą, podczas której dokonał poświęcenia nowo wybudowanego ołtarza. Podczas ceremonii poświęcenia do ołtarza zostały włożone relikwie Apostołów: św. Andrzeja i św. Mateusza. Autentyczność relikwii potwierdzają dwa certyfikaty z 1951 roku wystawione przez arcybiskupa Turynu Maurilia

Fossatiego⁹. Wraz z relikwiami, jakimi są fragmenty kości świętych męczenników znajdujące się w dwóch małych relikwiarzach, w ołtarzu złożono również akt jego poświęcenia. Na zakończenie liturgii bp Edward Dajczak wręczył dwie nagrody „Człowiek Wiary, Człowiek Czynu” przyznawane przez kapitułę przy okazji odbywających się Tygodni Kultury Chrześcijańskiej. Proboszcz ks. Wawrzyniec Skrabka MS przekazał jeszcze kilkunastu osobom najbardziej zaangażowanym w renowację kościoła i organizację jubileuszu pamiątkowe akwarele s. Barbary Abramow-Newerly FRM oraz płaskorzeźby wykonane przez podopiecznych Warsztatów Terapii Zajęciowej prowadzonych przez parafię.

Po południu nauczyciele, młodzież i dzieci z Zespołu Szkół Katolickich w Trzciance wraz z rodzicami zaprezentowali w hali sportowo-widowiskowej spektakl w reżyserii Krystyny Kadow pt. *Pantarei*, przedstawiający historię trzcianeckiej parafii. Wieczorem w kościele odbył się koncert w ramach Nadnoteckiego Festiwalu Muzycznego „Piękny śpiew”, w ramach którego Chór „Volantes Soni” Politechniki Poznańskiej oraz artyści z Polski, Chile, Meksyku i Peru wykonali *Misa Criolla – Mszę kreolską* Ariela Ramireza.

Wernisaż wystawy *Trzcianecki kościół w oczach artystów* w miejscowym Domu Kultury zakończył XXXIV Tydzień Kultury Chrześcijańskiej. Na wystawie zaprezentowano ponad trzydzieści prac wykonanych przez czternastu artystów amatorów, które skompletowała i dostarczyła Biblioteka Parafialna. Nasza świątynia była przedstawiona w malarstwie, rysunku, hafcie, intarsji oraz fotografii.

W obchody jubileuszu 100-lecia kościoła w Trzciance zaangażowała się cała parafia i różne działające przy niej wspólnoty. Nie mogło tu też zabraknąć zespołu Biblioteki Parafialnej.

⁹ Abp Maurilio Fossati (1873-1965) – arcybiskup Turynu, wyniesiony do godności kardynalskiej w 1933 roku, przewodniczący Konferencji Episkopatu Włoch w latach 1954-1958.

American Theological Library Association

Bazy wydawane przez American Theological Library Association

Baza ATLA Religion Database® (ATLA RDB®) jest podstawową bazą bibliograficzną z zakresu teologii i religiologii. Liczy ona obecnie łącznie ponad 2,7 miliona rekordów, w tym ponad milion opisów artykułów z około 2.230 tytułów czasopism (940 indeksowanych na bieżąco), ponad 275.000 opisów artykułów z prac zbiorowych, ponad 826.000 rekordów recenzji i ponad 389.000 opisów książek. Zakres chronologiczny bazy rozpoczyna się od 1949 roku, a retrospektywne indeksowanie części czasopism sięga XIX wieku. Ostatnio z bazą ATLA RDB® została zintegrowana katolicka baza bibliograficzna *Catholic Periodical and Literature Index® (ATLA CPL®)*.

Baza ATLASerials® (ATLAS®) jest pełnotekstową bazą czasopism. Zawiera ona ponad 668.000 artykułów z ponad 330 tytułów czasopism z zakresu religii dostępnych w pełnym tekście i jest aktualizowana w cyklu miesięcznym. Ponadto biblioteki w Polsce mające dostęp do pakietu baz EBSCO w ramach licencji krajowej mają dostęp również do pełnego tekstu 344 czasopism indeksowanych w ATLA Religion Database.

Baza ATLASerials PLUS™ (ATLAS PLUS™) jest nowym produktem, który oferuje 450 pełnotekstowych czasopism z wielu różnych obszarów religii i teologii, z pełną zawartością w 16 językach i pochodzących z 33 różnych krajów. ATLAS PLUS zawiera wszystkie tytuły wchodzące w skład podstawowej bazy ATLASerials® (ATLAS®) i dodatkowo ponad 120 nowych tytułów. Między innymi są to czasopisma publikowane przez uniwersytety papieskie w Rzymie. Aktualnie baza zawiera ponad 816 tysięcy opisów (artykułów) i jest co miesiąc aktualizowana.

Baza New Testament Abstracts Online jest produktem partnerskiej współpracy między stowarzyszeniem ATLA i uczelnią Boston College. Baza jest nieodzownym narzędziem bibliograficzno-abstraktowym dla naukowców, bibliotekarzy, studentów i duchowieństwa do badań nad Nowym Testamentem i jego tem historycznym. Baza zawiera ponad 82.000 abstraktów artykułów, recenzji, książek i oprogramowania. Co roku do bazy dodawanych jest 2.000 abstraktów artykułów z ponad 500 czasopism w różnych językach oraz streszczenia około 900 aktualnie wydanych książek. Archiwa w bazie sięgają 1985 roku.

Baza Old Testament Abstracts Online jest produktem partnerskiej współpracy pomiędzy stowarzyszeniami ATLA i Catholic Biblical Association. Baza zawiera indeksy i abstrakty artykułów z czasopism, monografii, dzieł zbiorowych i oprogramowania dotyczących badań nad Starym Testamentem. Baza zawiera abstrakty z ponad 500 czasopism. Wszystkie abstrakty są w języku angielskim niezależnie od oryginalnego języka publikacji. Tematyka bazy obejmuje starożytność, archeologię, teologię biblijną, filologię i wiele innych dziedzin. Baza liczy ponad 67.000 rekordów. Archiwa w bazie sięgają 1978 roku.

Jedynym dystrybutorem baz ATLA online jest firma EBSCO. W Polsce subskrypcja połączonej bazy ATLA Religion Database® (ATLA RDB®) with ATLASerials® (ATLAS®) jest objęta dofinansowaniem, które przyznawane jest przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego dla konsorcjum na okres roku kalendarzowego (do tej pory co roku w wysokości 50 procent). W związku z tym decyzja o ewentualnej prenumeracie musi zapaść na przełomie października/listopada. W 2018 roku bazę ATLA Religion Database® (ATLA RDB®) with ATLASerials® (ATLAS®) prenumeruje sześć bibliotek należących do „Fides”: Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Uniwersytetu Opolskiego (dla Biblioteki Wydziału Teologicznego), Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dla Biblioteki Wydziału Teologicznego), Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu oraz Biblioteka Ewangelikalnej Wyższej Szkoły Teologicznej we Wrocławiu.

Więcej informacji: <https://www.atla.com/products/Pages/default.aspx>

AGATA MUC¹

KS. FRANCISZEK BLACHNICKI – WYSTAWA PRZYGOTOWANA PRZEZ BIBLIOTEKĘ TEOLOGICZNĄ UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO W KATOWICACH

(KATOWICE, LUTY-PAŹDZIERNIK 2017 ROKU)

Trzydziesta rocznica śmierci ks. Franciszka Blachnickiego przypadająca w 2017 roku stała się okazją do upowszechnienia pamięci o osobie i nauczaniu założyciela Ruchu Światło-Życie, Krucjaty Wstrzemięźliwości oraz wspólnot życia konsekrowanego: Instytutu Niepokalanej Matki Kościoła, Wspólnoty Chrystusa Sługi i Unii Kapłanów Chrystusa Sługi. Pod koniec lutego Sejm oraz Senat Rzeczypospolitej Polskiej upamiętnił księdza Blachnickiego oraz jego dzieło specjalną uchwałą, w której zapisano: „Jego działalność społeczna oparta była na uniwersalnych wartościach, kształtowała postawy moralne narodu. Jako twórca Ruchu Światło-Życie wychowywał młodzież i dorosłych w duchu patriotyzmu, moralności i odpowiedzialności”².

Organizacją uroczystości rocznicowych zajmuje się Stowarzyszenie „Diakonia Ruchu Światło-Życie” (popularnie zwane oazą) wraz z parlamentarnym zespołem członków i sympatyków Ruchu Światło-Życie, Akcją Katolicką oraz Stowarzyszeniem Rodzin Katolickich. Dodatkowo patronat honorowy nad wydarzeniem objął Prezydent

¹ Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

² *Sejm: Sympozjum i wystawa o ks. Blachnickim*, <http://gosc.pl/doc/3755949.Sejm-Sympozjum-i-wystawa-o-ks-Blachnickim>, 05.09.2017.

Rzeczypospolitej Polskiej, Andrzej Duda. Punktem centralnym obchodów było sympozjum Ks. *Franciszek Blachnicki – wychowawca wolnych ludzi*, które odbyło się w marcu 2017 roku w Sali Kolumnowej Sejmu.

Ponadto na terenie całego kraju w ramach obchodów zaplanowano liczne spotkania, sympozja, prelekcje, pielgrzymki, koncerty i różnego rodzaju prezentacje. Wśród przygotowywanych imprez odbywają się między innymi całonocne spotkania otwarte (tzw. Oazy Świadców Wolności) w miejscach związanych z życiem i działalnością księdza Blachnickiego: w Warszawie, Katowicach, Tarnowskich Górach oraz Lublinie. Podczas spotkań podejmuje się tematy związane nie tylko z postacią duszpasterza, ale także z duchowością i etyką chrześcijańską, rodziną, ze sprawami społecznymi, gospodarczymi i politycznymi.

W obchody rocznicowe aktywnie włączyło się również środowisko naukowe Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, przygotowując 27 lutego 2017 roku konferencję zatytułowaną *Polska teologia wyzwolenia wobec wyzwań współczesności*. Wygłaszane referaty połączono z projekcją filmu *Prorok nie umiera. Ks. Franciszek Blachnicki*. W katedrze Chrystusa Króla odprawiono również Mszę Świętą pod przewodnictwem abp. Wiktora Skworca, metropolity katowickiego. Wydarzeniom tym towarzyszyła wystawa przygotowana przez Bibliotekę Teologiczną UŚ.

Materiał wystawienniczy stanowiły dysertacje, publikacje książkowe i prasowe autorstwa zarówno samego ks. Franciszka Blachnickiego, jak i jego uczniów oraz badaczy. Należy przypomnieć, że ów „gwałtownik królestwa Bożego” – jak go nazwał papież Jan Paweł II – był nie tylko aktywnym założycielem i działaczem kilku wspólnot katolickich, lecz pozostawił także bogaty dorobek piśmienniczy o charakterze naukowym, popularnonaukowym i ascetyczno-formacyjnym.

Ekspozycję otwierały materiały dotyczące Ruchu Oazowego – najważniejszego dzieła księdza Blachnickiego. Przede wszystkim zaprezentowano pozycje programowe założyciela wspólnoty, ukazujące najważniejsze aspekty charyzmatu Ruchu Światło-Życie: *Charyzmat „Światło-Życie”. Teksty podstawowe* (Kraków 1987) oraz *Charyzmat Światło-Życie w służbie odnowy Kościoła lokalnego* (Kraków 2008).

Ponadto pokazano teksty opisujące założenia i działalność Domo-
wego Kościoła, stanowiącego rodzinną gałąź Ruchu Oazowego, za-
inicjowaną w 1973 roku³. Uzupełnienie materiałów programowych
stanowił *Statut Stowarzyszenia „Diakonia Ruchu Światło-Życie”*,
przyjęty i zatwierdzony podczas Zebrania Plenarnego Konferencji
Episkopatu Polski w 2000 roku. Natomiast główną siedzibę ruchu
przybliżyła książka Grażyny Wilczyńskiej opatrzona tytułem *Centrum Oazy, czyli Centrum Ruchu Światło-Życie w Krościenku nad Dunajcem* (Krościenko 2000). Od początku ideę Ruchu Oazowego
popierał Jan Paweł II, wielokrotnie zwracając się do osób w nim za-
angażowanych: „Bogu dziękuję za ten ruch, który przyniósł tyle bło-
gosławionych owoców w sercach młodzieży w minionych trudnych
latach, a i dziś stanowi prężne środowisko duchowego rozwoju mło-
dzieży i rodzin. Kochani Oazowicze, jako biskup Krakowa starałem
się wspierać Was swą obecnością, a jako biskup Rzymu nieustannie
jestem z Wami w moich modlitwach i serdecznych myślach. Umiło-
wanie Eucharystii i Biblii niech zawsze rzuca Boże światło na drogi
Waszego życia”⁴. Wiele podobnych przesłań papieskich można od-
naleźć w zaprezentowanej podczas wystawy książce *Jan Paweł II do Ruchu Światło-Życie* (Kraków 2011).

Z inicjatywy Instytutu Niepokalanej Matki Kościoła w Krakowie
oraz Centrum Ruchu Światło-Życie w Krościenku, skupiających oso-
by przekonane o świętobliwości życia księdza Blachnickiego, podjęto
starania o wyniesienie go na ołtarze. W 1995 roku Stolica Apostol-
ska wydała zgodę na rozpoczęcie procesu beatyfikacyjnego. Najpierw
prowadzono ów proces na szczeblu diecezjalnym w archidiecezji
katowickiej, gdzie na postulatora wyznaczono ks. Adama Wodar-
czyka, wicepostulatorem zaś mianowano ks. Stanisława Adamiaka.
Od tego momentu założycielowi oazy przysługuje tytuł Sługi Boże-
go. Po odbytych sesjach oraz przesłuchaniu powołanych świadków
proces na szczeblu diecezjalnym został zakończony i w 2001 roku
akta przekazano do Rzymu, do Kongregacji Spraw Kanonizacyjnych.
Tam komisja teologów jednomyślnie uznała heroiczność jego cnót,
a w 2015 roku odbyła się sesja kardynałów i biskupów Kongregacji

³ Zob. *Domowy Kościół – gałąź rodzinna Ruchu Światło-Życie*, Kraków 2009.

⁴ Ruch Światło-Życie Archidiecezji Lubelskiej, *Słowa Jana Pawła II*, www.lublin.oaza.pl/index.php/swiadkowie-wiary/122-slowa-jana-pawla-ii, 05.09.2017.

Spraw Kanonizacyjnych, która zaakceptowała dokumentację procesu. Właśnie oryginalne dokumenty pochodzące z rzymskiej instancji procesu beatyfikacyjnego stanowiły materiał wystawienniczy kolejnej gabloty. Warto podkreślić, że papież Franciszek wydał już zgodę na promulgowanie dekretu o heroicznosci cnót księdza Blachnickiego i odtąd przysługuje mu tytuł Czcigodnego Sługi Bożego.

Jak już wspomniano powyżej, ks. Franciszek Blachnicki pozostawił po sobie bogaty dorobek piśmienniczy, czego potwierdzeniem jest bibliografia opracowana przez Grażynę Wilczyńską⁵. Zawiera ona dokładne zestawienie opisów bibliograficznych nie tylko tytułów książek oraz artykułów opublikowanych przez duchownego, ale także materiały Krajowego Duszpasterstwa Służby Liturgicznej i Ruchu Światło-Życie wydane na powielaczu lub rozprowadzane w postaci maszynopisu. Dodatkowo Wilczyńska uzupełniła bibliografię o informacje na temat rękopisów referatów i opracowań wypowiedzi ustnych (utrwalonych na taśmach magnetofonowych)⁶. Książka łącznie prezentuje 1 064 pozycje bibliograficzne w porządku chronologicznym, które poszerzono o życiorys założyciela Ruchu Oazowego. W kolejnej gablocie zaprezentowano obok samej bibliografii także wybrane książki oraz maszynopisy odzwierciedlające dorobek naukowy oraz ascetyczno-formacyjny duchownego, poczynwszy od studiów w Śląskim Seminarium Duchownym w Krakowie na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego przez pobyt na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim aż po teksty powstałe w niemieckim Carlsbergu. Wśród wielu materiałów zwiedzający mieli możliwość zapoznania się np. z oryginalnym maszynopisem pracy magisterskiej zatytułowanej *Istota świętości. Studium religijno-filozoficzne na tle powieści Władysława Grabskiego „W cieniu kolegiaty”*, której obrona odbyła się w 1950 roku. W czasie pobytu na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim ksiądz Blachnicki opracował naukowo swoje doświadczenia duszpasterskie oraz położył podwaliny pod teologię pastoralną ogólną i katechetykę fundamentalną, czego owocem była publikacja skryptów przeznaczonych dla studentów. Na wystawie pokazano dwutomową *Teologię pastoralną ogólną* (Lublin 1970, 1971)

⁵ Zob. *Bibliografia prac ks. Franciszka Blachnickiego*, oprac. G. Wilczyńska, Krościenko 2002.

⁶ *Tamże*, s. 5.

oraz *Liturgikę ogólną* (Lublin 1973). W 1972 roku ksiądz Blachnicki zrezygnował z etatu na KUL-u na znak protestu wobec niezatwierdzenia jego habilitacji przez Ministerstwo Oświaty. Rozprawa nosiła tytuł *Eklezjologiczna dedukcja teologii pastoralnej* (Lublin 1971) i także została zaprezentowana zwiedzającym. Na ekspozycji nie zabrakło również książek, które autor przygotował w Niemczech, takich jak: *Prawda – krzyż – wyzwolenie. Ku polskiej teologii wyzwolenia* (Carlsberg 1985) oraz *Charyzmat i wierność. Do Ruchu Światło-Życie z Obczyzny, 1981-1984* (Carlsberg 1985). Obydwie pozycje stanowią zbiory listów, przemówień i orędzi skierowanych do członków Ruchu Światło-Życie oraz wszystkich osób, które pragną pogłębić swoją wiedzę na temat wspólnoty oazowej. Poza tym wystawiono publikacje powstałe po śmierci księdza Blachnickiego, przygotowywane zaś przez Wydawnictwo Światło-Życie. Oficyna jest działem Instytutu im. ks. Franciszka Blachnickiego, powołanego w 1998 roku w celu propagowania i rozwijania myśli teologiczno-społecznej założyciela Ruchu Światło-Życie. Zasadniczą część oferty wydawniczej stanowią książki zawierające teksty Czcigodnego Sługi Bożego z dziedziny duchowości, nauki społecznej Kościoła oraz pamiętniki⁷. W gablotach znalazły się między innymi: *Jedność i diakonia. Wybór tekstów* (Krościenko 2001), *Życie swoje oddałem za Kościół* (Kraków 2005), *Kto ma uszy do słuchania...* (Kraków 2009), *Miłość – seks, eros, agape* (Kraków 2011), *Zaryzykować wiarę* (Kraków 2013), *Krucjata Wyzwolenia Człowieka, czyli Dzieło Niepokalanej Matki Kościoła. Podręcznik* (Kraków 2013). Ważny element wystawy stanowiły dzienniki opublikowane także przez Wydawnictwo Światło-Życie w 2001 roku: *Spojrzenia w światło łaski. Kartki wyrwane z pamiętnika dla duszy na drodze oczyszczenia, Trzy nawrócenia, Rekolekcje więzienne. Notatki z „rekolekcji zamkniętych” odprowadzanych w Centrum Więzienia w Katowicach, w czasie od 15 marca do 19 lipca 1961 r.* Książki zawierają fragmenty zapisków życia wewnętrznego ks. Franciszka Blachnickiego od studiów w seminarium duchownym przez kolejne lata kapłaństwa aż po pobyt w katowickim więzieniu. Cechą szczególną wspomnień Czcigodnego Sługi Bożego było to, że „miał zwyczaj przelewać na papier

⁷ Wydawnictwo Światło-Życie, O wydawnictwie, www.wydawnictwo-oaza.pl/pl/i/ksiazki-110.html, 15.05.2018.

swoje myśli i przeżycia w chwilach doświadczania działania łaski, która jak snop światła padała do świadomości, odsłaniając najgłębszy sens wewnętrznych przeżyć”⁸.

Fot. 1. Książki autorstwa ks. Franciszka Blachnickiego (fot. A. Muc)

Ponadto zwiedzający mogli się zapoznać z ciekawą serią Szkoła Modlitwy, również przygotowaną przez Wydawnictwo Światło-Życie w postaci ośmiu odrębnych książek: *Aż dojdziemy do człowieka do-*

⁸ Wydawnictwo Światło-Życie, *Spojrzenia w światło łaski*, www.wydawnictwo-oaza.pl/ksiazka/spojrzenia-w-swietle-laski, 05.09.2017.

skonałego, Jeśli się nie odmienicie, Kim jest człowiek, Namiot spotkania, Oto Oblubieniec nadchodzi, Oto Matka twoja, Panie, naucz nas modlić się (cz. 1 i 2), *Życie moje oddaję*. Seria obejmuje kilka zbiorów homilii, konferencji i rozważań dotyczących życia duchowego, kierowanych najczęściej do uczestników różnych wspólnot związanych z Ruchem Światło-Życie. Teksty obracają się przede wszystkim wokół personalizmu chrześcijańskiego i stanowią pomoc w codziennej modlitwie.

Fot. 2. Seria Szkoła Modlitwy (fot. A. Muc)

Kolejna gabłota miała na celu przybliżenie choć niewielkiej części bogactwa tytułów książkowych powstałych na temat życia i dokonań księdza Blachnickiego. Dwie z nich przygotowano na Wydziale Teologicznym UŚ: pierwsza, autorstwa ks. Bogdana Bieli, dotyczy koncepcji teologii pastoralnej sformułowanej przez założyciela Ruchu Oazowego⁹, druga zaś, wydana w dwudziestą rocznicę jego śmierci, miała na celu ukazanie duchownego jako znakomitego katechetyka i pastoralisty¹⁰. W tej grupie znalazły się także kolejne pozycje wy-

⁹ Zob. B. Biela, *Zarys koncepcji teologii pastoralnej ks. Franciszka Blachnickiego*, Katowice 2004.

¹⁰ Zob. Ks. Franciszek Blachnicki – *katechetyk i pastoralista. W dwudziestą rocznicę śmierci Sługi Bożego*, red. R. Buchta, Katowice 2009.

dane przez Wydawnictwo Światło-Życie, tym razem dotyczące różnych aspektów biografii duchownego: *Człowiek wiary konsekwentnej*. Ks. Franciszek Blachnicki, 24 III 1921 – 27 II 1987 (oprac. G. Wilczyńska, Lublin 1997), Henryk Bolczyk, *Życie i charyzmat ks. Franciszka Blachnickiego, założyciela Ruchu Światło-Życie* (Lublin 1998).

Następna część wystawy wiązała się z opublikowanymi dysertacjami: pracami doktorskimi oraz habilitacyjnymi na temat Czcigodnego Sługi Bożego. Wśród nich znalazła się rozprawa habilitacyjna ks. Piotra Kulbackiego *Liturgia w formacji człowieka ku wolności. Studium w świetle myśli i dzieła ks. Franciszka Blachnickiego* (Lublin 2013). Należy podkreślić, że autor pracy jest nie tylko liturgistą i pracownikiem naukowym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, ale jednocześnie człowiekiem mocno związanym z Ruchem Światło-Życie. Zdaniem jednego z recenzentów książka ta może stanowić dobrą lekturę dla wielu czytelników, gdyż stanowi nie tyle „prostą naukową analizę” dokumentów oazowych i wypowiedzi księdza Blachnickiego, ile osobiście przemyślane i przeżyte prawdy teologiczne i egzystencjalne¹¹. Obok pracy księdza Kulbackiego pokazano także kilka opublikowanych prac doktorskich. Jedna z nich została napisana przez moderatora krajowego oraz generalnego Ruchu Światło-Życie, ks. Henryka Bolczyka, i nosi tytuł *Wolny człowiek – wolny naród. Ostatnie dzieło życia ks. Franciszka Blachnickiego: Chrześcijańska Służba Wyzwolenia Narodów*. Autor opisuje w niej poszczególne etapy tworzenia Niezależnej Chrześcijańskiej Służby Społecznej jako ruchu ewangelizacyjnego, który miał wychowywać chrześcijan do dawania świadectwa wiary w każdych warunkach życia. Szczegółowo omawia także najważniejsze dokumenty ideowe tej inicjatywy, a przede wszystkim Manifest Wyzwolenia Narodów Europy Środkowo-Wschodniej, być może najważniejszy dokument, jaki powstał w polskiej myśli społeczno-politycznej drugiej połowy XX wieku¹². Ponadto ekspozycja prezentuje prace doktorskie

¹¹ M. Wyrostkiewicz, *Piotr Kulbacki. Liturgia w formacji człowieka ku wolności. Studium w świetle myśli i dzieła ks. Franciszka Blachnickiego* [rec.], „Roczniki Teologiczne” 62,8 (2015), s. 240, https://tnkul.pl/files/userfiles/files/RT2015nr8_239-241_Wtrostkiewicz_Rev.pdf, 05.09.2017.

¹² Wydawnictwo Światło-Życie, *Wolny człowiek, wolny naród*, www.wydawnictwo-oaza.pl/ksiazka/wolny-czlowiek-wolny-narod, 05.09.2017.

innych duchownych z różnych ośrodków naukowych: ks. Bogdana Bieli (KUL)¹³, ks. Mirosława Godzieka (PAT)¹⁴, ks. Jana Mikulskiego (PAT)¹⁵ oraz ks. Adama Wodarczyka (Wydział Teologiczny UŚ)¹⁶.

Fot. 3. Publikacje o ks. Franciszku Blachnickim (fot. A. Muc)

Życiorys i dokonania księdza Blachnickiego stanowiły także tematykę kilkunastu prac licencjackich oraz magisterskich powstałych w Wyższym Śląskim Seminarium Duchownym oraz na Wydziale Teologicznym UŚ. Ze względu na ograniczoną powierzchnię wystawienniczą w gablotach pokazano jedynie kilka wybranych przykładów dotyczących modlitwy, formacji małżonków i dziewcząt, wspólnot oazowych oraz teologii Chrystusa.

¹³ Zob. B. Biela, *Kościół – wspólnota. Wspólnota jako zasada urzeczywistniania się Kościoła w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego (1921-1987)*, Katowice 1993.

¹⁴ Zob. M. Godziek, *Kult maryjny w życiu, twórczości pisarskiej i aktywności pastoralnej Sługi Bożego księdza Franciszka Blachnickiego*, Kraków 2001.

¹⁵ Zob. J. Mikulski, *Polska teologia wyzwolenia. Teologia wyzwolenia człowieka w ujęciu ks. Franciszka Blachnickiego*, Tarnów 2002.

¹⁶ Zob. A. Wodarczyk, *Prorok żywego Kościoła. Ks. Franciszek Blachnicki (1921-1987) – życie i działalność*, Katowice 2008.

Ostatni punkt wystawy stanowiły przykładowe artykuły dotyczące Czcigodnego Sługi Bożego, które opublikowano w czasopismach naukowych oraz popularnych. Dotychczas powstało tak wiele opracowań związanych z życiem i działalnością księdza Blachnickiego, że na ekspozycji mogły pojawić się jedynie materiały z wybranych periodyków zgromadzonych w Bibliotece Teologicznej UŚ, takich jak: „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, „Studia Warmińskie”, „Liturgia Sacra”, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, „Pedagogika Katolicka”, „Pedagogia Ojcostwa”, „Społeczeństwo i Rodzina”, „Archywa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, „Łódzkie Studia Teologiczne” oraz „Teologia w Polsce”. Natomiast wśród publikacji z prezentowanych tygodników znalazły się najnowsze artykuły wydrukowane w „Gościu Niedzielnym” oraz „Niedzieli”.

Wystawa przygotowana przez pracowników Biblioteki Teologicznej w trzydziestą rocznicę śmierci Czcigodnego Sługi Bożego Franciszka Blachnickiego zaledwie częściowo zilustrowała jego bogaty życiorys oraz dokonania. Nie sposób bowiem w kilku gablotach wyeksponować całego dorobku piśmienniczego założyciela Ruchu Oazowego oraz publikacji jemu poświęconych, jednocześnie pokazując różnorodną działalność duszpasterską, naukową oraz społeczno-patriotyczną. Interesujące uzupełnienie materiałów zaprezentowanych w budynku Wydziału Teologicznego UŚ stanowiła wystawa przygotowana we wrześniu w katowickiej archikatedrze na ogólnopolski zjazd Krucjaty Wyzwolenia Człowieka. Odwiedzający katedrę mogli zobaczyć wiele archiwalnych zdjęć, a także usłyszeć nagrania dźwiękowe. Poza tym goście mieli możliwość obejrzenia ciekawych plansz poświęconych oazie, Krucjacie Wyzwolenia Człowieka oraz współczesnym zagrożeniom młodego pokolenia.

OMÓWIENIA I RECENZJE

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych
Rok 24 (2018) nr 1 (46), s. 197-203
ISSN 1426-3777

DANUTA KONIECZNA¹

IUBILAEUM WARMIAE ET BIBLIOTHECAE

WYBRANE ZAGADNIENIA DOTYCZĄCE

550. ROCZNICY PRZYŁĄCZENIA WARMII DO POLSKI I 450. ROCZNICY ISTNIENIA BIBLIOTEKI „HOSIANUM”

Red. Tomasz Garwoliński, Biblioteka Wyższego Seminarium
Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum”, Olsztyn 2016,
ss. 271 + [1], ISBN 978-83-945219-1-2

Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie wydała w 2016 roku wyjątkową pracę zbiorową pt. *Iubilaeum Warmiae et Bibliothecae* pod redakcją ks. dr. Tomasza Garwolińskiego, dyrektora ksiąźnicy seminaryjnej. Jak głosi podtytuł, zawiera ona wybrane zagadnienia dotyczące 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Polski i 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”. Wydane dzieło zamieszcza artykuły wygłoszone podczas konferencji dotyczącej wspomnianych zagadnień i powiązane jest z faktem ustanowienia przez Samorząd Olsztyna roku 2016 rokiem obchodów 550. rocznicy przyłączenia Warmii do Korony Królestwa Polskiego.

Warmia przeżywała w minionych stuleciach niezwykle, często dramatyczne dzieje, w których przełomowym momentem był drugi

¹ Emerytowana dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

pokój toruński z 1466 roku, na mocy którego Warmia, jako część Prus Królewskich, została poddana władzy królewskiej w Polsce. Właśnie w 2016 roku przypadła rocznica tego wydarzenia. A zatem omawiane dzieło jest poświęcone zagadnieniom dotyczącym historii Warmii, ludziom z nią związanym, bogatej kulturze regionu, a przede wszystkim dziejom bibliotek i księgozbiorów warmińskich, których załączkiem była powołana 450 lat temu Biblioteka „Hosianum”. Książka składa się z dziewięciu rozpraw oraz wstępu autorstwa ks. Tomasza Garwolińskiego. Autorami poszczególnych artykułów są pracownicy naukowcy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (UWM), Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK), Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie oraz Biblioteki Elbląskiej.

Dzieło rozpoczyna artykuł ks. prof. Andrzeja Kopiczki pt. *Drugi pokój toruński – geneza, postanowienia i reperkusje na Warmii*. Opracowanie to w ogólnym zarysie omawia pozycję Warmii w obrębie Prus Królewskich i jej podległość biskupom i Warmińskiej Kapitulie Katedralnej. Autor omawia okres od pierwszego pokoju toruńskiego z 1411 roku, który mimo zwycięstwa polskich wojsk pod Grunwaldem nie przyniósł Polsce trwałych korzyści, przez okres wojny trzydziestoletniej i liczne konflikty, m.in. ze Związkiem Pruskim, po rok układu piotrkowskiego z 1479 roku, który nakładał obowiązek składania przysięgi na wierność królowi Polski przez biskupów warmińskich. Związek Warmii z Królestwem Polskim polegał również na tym, że kandydatem na biskupa warmińskiego była osoba wskazana przez króla Polski. Postanowienia traktatu z 1466 roku były niezwykle ważne dla Warmii, która pozostała w granicach Rzeczypospolitej do pierwszego rozbioru Polski.

Na uwagę zasługuje niezwykle ciekawy szkic dr Clarindy E. Calmy pochodzącej z Filipin, adiunkta w Wyższej Szkole Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie, pt. *Stanisław Hozjusz jako patron i protektor elżbietańskich rekuzantów*. Przybliży on niezwykle zasłużoną dla Warmii postać kardynała Stanisława Hozjusza, a głównie jego zainteresowanie sprawą katolików szesnastowiecznej Anglii elżbietańskiej. Jak podaje autorka, swoją działalnością Hozjusz przyczynił się do rozwoju i wzmocnienia ruchu kontrreformacyjnego w Anglii i starał się pomagać znajdującym się w trudnej sytuacji rekuzantom.

Autorka nie podaje niestety definicji terminu „rekuzant”, a jego znaczenie wynika jedynie z treści artykułu². Kardynał zaangażował się w pomoc rekuzantom, zwłaszcza duchownym i tym, którzy znaleźli się na wygnaniu. Jak stwierdza autorka, był też głównym inicjatorem wydawania książek, które polskim czytelnikom przybliżały sytuację religijną w Anglii. Doktor Calma omawia też rękopiśmienne zapisy Hozjusza, m.in. na temat męczeństwa lorda Thomasa Percy’ego, który mimo więzienia, tortur i innych prześladowań wytrwał przy wierze katolickiej i poniósł śmierć męczeńską. Na podstawie analizy dwóch nieznanych dotąd rękopisów z Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Uniwersyteckiej w Uppsali autorka przedstawiła działania kardynała Hozjusza jako protektora elżbietańskich rekuzantów. Był on też zainteresowany wzbogaceniem księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie. Jego szczególną zasługą była rola promotora angielskiej kultury książkowej w dawnej Rzeczypospolitej i przybliżenie tego zagadnienia ówczesnym czytelnikom.

Na szczególną uwagę zasługuje tekst pt. *Warmińskie księgozbiory historyczne – ich losy i stan obecny*, przygotowany przez emerytowaną profesor UMK, Teresę Borawską, autorkę wielu prac poświęconych m.in. Mikołajowi Kopernikowi oraz historii kultury na Warmii. W swoim artykule autorka przedstawiła w syntetycznej formie dzieje najważniejszych warmińskich bibliotek i księgozbiorów, podkreślając, że w większości przypadków zostały one bezpowrotnie utracone, a materiały źródłowe są trudne do odszukania. Księgozbiory historyczne Warmii były wywożone, rozpraszane oraz niszczone poprzez reformację, rozbiory Polski, kasaty zakonów, wojny napoleońskie, najazdy szwedzkie w XVII i na początku XVIII wieku oraz działania drugiej wojny światowej. Autorka omawia takie zbiory, jak: biblioteka biskupia, utworzona przez biskupa Anzelma w XIII wieku, następnie rozwijana przez kolejnych biskupów, kończąc na Ignacym Krasickim (XVIII wiek), biblioteka katedralna we Fromborku zrabowana w 1626 roku przez Szwedów, biblioteka wikariuszy we Fromborku, bibliote-

² Należy stwierdzić, że termin „rekuzant” nie pojawia się w polskich słownikach ani w encyklopediach powszechnych i katolickich. Angielski *Merriam-Webster Dictionary* podaje, że jest to angielski katolik wyznania rzymskokatolickiego z czasów od około 1570 do 1791 roku, który odmawiał udziału w nabożeństwach Kościoła anglikańskiego i przez to był prześladowany z powodu pogwałcenia oficjalnego prawa.

ka kolegiacka w Dobrym Mieście, biblioteki klasztorne (dominikanów, franciszkanów, augustianów eremitów), biblioteki parafialne, biblioteki w luteranśkim Elblągu, biblioteki jezuickie i bernardyńskie. Opisuje również losy i stan księgozbiorów wywiezionych przez Szwedów oraz rozproszenie pozostałości historycznych księgozbiorów warmińskich.

Kolejne dwa opracowania zostały poświęcone oprowom ocalałych księgozbiorów warmińskich. Pierwsze z nich, autorstwa Ewy Chlebus, dyplomowanej konserwator papieru zatrudnionej w Bibliotece Elbląskiej, nosi tytuł *Dawne introligatorstwo warmińskie – stan badań i postulaty badawcze*. Autorka zauważa, że problematykę oprow księgozbiorów warmińskich oraz stan badań nad introligatorstwem tych zbiorów rzadko podejmowano lub omawiano jedynie w zarysie. W swoim artykule wspomina dotychczasowe próby charakterystyki oprow wybranych zbiorów bibliotek warmińskich. Wspomina o działających w XVI wieku warsztatach introligatorskich, m.in. Hansa Bretnera i jego następców. Więcej uwagi poświęca charakterystyce oprow wybranych inkunabułów i druków wydanych do 1530 roku, znajdujących się zaś w Bibliotece „Hosianum” w Olsztynie oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Omawia też tzw. oprowy branieńskie z XVI wieku.

Drugim opracowaniem dotyczącym tematyki związanej z introligatorstwem księgozbiorów warmińskich jest tekst dr. Arkadiusza Wagnera, adiunkta w Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii UMK w Toruniu, pt. *Zbiór oprow oznaczonych superekslibrisami polskimi z pierwszej połowy XVI wieku w Bibliotece „Hosianum”. Charakterystyka wybranych przykładów*. Autor omawia np. oprowę krakowską z pierwszej połowy XVI wieku z superekslibrisem szlachcica herbu Gozdawa, następnie superekslibris biskupa Andrzeja Krzyckiego, superekslibrisy szlachcica herbu Rawa i Odrowąż oraz znane superekslibrisy biskupa Jana Dantyszka z 1539 i 1540 roku. Tekst uzupełniają fotografie wybranych obiektów.

Ciekawe opracowanie autorstwa ks. dr. Tomasza Garwolińskiego, dyrektora Biblioteki „Hosianum”, nosi tytuł *Polonika z XVI wieku w Bibliotece „Hosianum”*. W księżnicy tej znajdują się obecnie ocalałe zbiory z różnych bibliotek kościelnych z terenu całej diecezji warmińskiej. Autor przedstawia najciekawsze szesnastowieczne polonika,

z których większość stanowią dzieła teologiczne, ale też historyczne, filozoficzne, należące do literatury pięknej oraz druki okolicznościowe. Autor omawia kolejno druki polskich autorów (m.in. ks. Piotra Skargi, bp. Jana Dantyszka, kard. Stanisława Hozjusza), druki autorów związanych z Polską (m.in. jezuitów pracujących na terenie Korony), druki dotyczące Polski, polskie księgi liturgiczne (m.in. wydany przez bp. Marcina Kromera *Missale Varmienne*, Kraków, Drukarnia Łazarzowa, 1587), wydania Biblii po polsku (m.in. *Biblia Leopoldy*), polskie druki urzędowe, druki wydane w polskich warsztatach (m.in. Jana Hallera, Floriana Unglera albo z warmińskiego Braniewa). Artykuł uzupełniają liczne fotografie wybranych poloników.

Dr hab. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew, prof. UWM w Olsztynie, przedstawiła pracę pt. *Druki braniewskie w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie*. Jak wynika z tego tekstu, Biblioteka „Hosianum” jest głównym spadkobiercą biblioteki kolegium braniewskiego i innych bibliotek warmińskich. Drukarnia w Braniewie, utworzona w 1589 roku, pod zarząd jezuitów przeszła w 1697 roku (do 1773 roku). Drobek wydawniczy oficyny za okres jej działalności określa się na około 550 druków. Dzieła z oficyny braniewskiej uległy rozproszeniu, znajdują się m.in. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Biblioteka „Hosianum” posiada obecnie 253 takie druki, w tym sześć oprawionych z innymi dziełami. Autorka zbadała 247 woluminów, wykorzystując metodę typograficzną, bibliograficzną i proveniencyjną, omawiając bardziej szczegółowo niektóre z nich. Większość zachowanych książek zawiera zapisy rękopiśmienne, superekslibrisy, ekslibrisy, pieczęcie i inne znaki biblioteczne. Na podstawie znaków proveniencyjnych udało się np. ustalić 119 wcześniejszych właścicieli tych dzieł. Artykuł uzupełniają fotografie.

Autorzy kolejnej rozprawy: Andrzej Grzybowski, Aleksandra Pięta i Marta Pugaczewska – wszyscy z Wydziału Nauk Medycznych UWM w Olsztynie, Lech Bieganowski z Collegium Medicum UMK w Toruniu i Adam Wróblewski z Instytutu Historii i Archiwistyki UMK, zajmowali się wybranymi dziełami medycznymi znajdującymi się w Bibliotece „Hosianum”. Ich wspólny artykuł pt. *Autorzy dzieł medycznych z XVI wieku Biblioteki „Hosianum”* dotyczy wybranych dzieł medycznych z XVI wieku, wymienionych w pracy bp. Juliana

Wojtkowskiego *Katalog druków XVI wieku Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie* (Lublin 2012). Katalog ten zamieszcza osiemnaście tytułów dzieł z zakresu medycyny. Pochodzą one z ważnych istniejących wówczas uczelni. Autorzy omawiają np. niezwykle dzieło znajdujące się w zasobach biblioteki, jakim jest *De humani corporis fabrica* Andreasa Vesaliusa (Bazylea 1555), dzieło przełomowe w dziedzinie anatomii człowieka. Artykuł uzupełniają fotografie.

Ostatnia rozprawa, autorstwa Ilony Dulisz, doktora sztuk muzycznych w zakresie kompozycji i teorii muzyki z UWM, nosi tytuł *Nieznany księgozbiór muzyczny Uniwersytetu Królewieckiego zachowany w olsztyńskiej Bibliotece „Hosianum”*. Autorka omawia nieskatalogowany jeszcze księgozbiór muzyczny pochodzący z Uniwersytetu Albrechta w Królewcu. Zawiera on przede wszystkim partytury wydane w latach 1785-1940 oraz wyciągi fortepianowe oper i oratoriów. Należały one wcześniej do księgozbiorów różnych instytucji, stowarzyszeń i bibliotek kościelnych, działających w Prusach Wschodnich. Artykuł uzupełniają liczne fotografie przedstawiające przede wszystkim odbitki pieczęci właścicieli druków.

Należy stwierdzić, że poszczególne artykuły przedstawiają przede wszystkim treści zapowiedziane przez tytuły rozpraw, ukazują stan wiedzy w danym zakresie oraz, co ważne, wskazują na dalsze kierunki poszukiwań i badań, otwierając nowe możliwości dla autorów i innych badaczy. Wszystkie artykuły są opatrzone słowami kluczowymi oraz streszczeniami w języku polskim, tłumaczonymi na język angielski i niemiecki. Zawierają też zazwyczaj bardzo obszerne bibliografie przedmiotu. Na przykład artykuł Teresy Borawskiej wymienia 168 pozycji bibliograficznych. Wiele rozpraw zilustrowano fotografiami opraw, druków, ekslibrisów oraz rycin z omawianych dzieł. Są one wykonane przez Tomasza Małka i autorów poszczególnych artykułów.

Na koniec należy zwrócić uwagę na piękną szatę graficzną wydanej książki. Projekt, skład i przygotowanie do druku są dziełem Jakuba Bogusza i Macieja Srebrzyńskiego, książkę zaś wydrukowali Maria i Andrzej Kuśmierczukowie – właściciele olsztyńskiej firmy Hakus. Wzrok przyciąga okładka, kredowy papier, czytelny druk, piękne ilustracje i cały układ książki.

Podsumowując, można stwierdzić, że wydana praca znacznie przybliżyła czytelnikom kulturę Warmii, której przejawem są cenne i unikatowe księgozbiory, jakie mimo upływu 450 lat jeszcze się zachowały, a dzisiaj są przechowywane w Bibliotece „Hosianum”, będącej w dużym stopniu spadkobierczynią wielu rozproszonych wcześniej zbiorów. Książka ta stanowi ważne zwieńczenie jubileuszu 550. rocznicy przyłączenia Warmii do ziem polskich oraz 450. rocznicy istnienia Biblioteki „Hosianum”. Przyczyni się do głębszego poznania historii regionu, jego popularyzacji oraz pozostanie znaczącym wkładem do stanu wiedzy o dawnych polskich księgozbiorach.

PAWEŁ GLUGLA¹

BOGUSŁAW ANDRZEJ BACZYŃSKI,
MOGIŁA RABACYJNA NA CMENTARZU STARYM
W TARNOWIE
GRÓB UCZESTNIKÓW NIESZCZĘSNYCH
WYDARZEŃ Z LUTEGO 1846 ROKU

Miejska Biblioteka Publiczna im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie,
Tarnów 2017, ss. 143, ISBN 978-83-61470-96-0

„Gdy chodziło o Ojczyznę,
Pozwolili nam rabować,
Tytoń, i sól, i pańszczyznę
Obiecali nam darować.

A gdyśmy ślachtę wyrznęli,
Od Śwabów strach odpędzili,
Skończyła się obiecanka,
Dali dziurkę z obarzanka.

Za pobitych dali po pięć,
A za żywych taj po dziesięć
Reńskich z kasy wypłacali
I dalej różnąć nakazali”.

(Jan Nepomucen Deszkiewicz,
Mazur z Budziwoja)²

Książka Bogusława Andrzeja Baczyńskiego wpisuje się w historiografię rabacji galicyjskiej 1846 roku. Uzupełnia lukę w opisie ofiar

¹ Doktorant historii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

² Zob. F. Ziejka, *Dwie legendy Jakuba Szeli*, „Kwartalnik Historyczny”, 76,4 (1969), s. 847.

zbrodni, czyli – operując językiem prawniczym – porusza w pewnym aspekcie zagadnienia wiktymologii³. Jak słusznie stwierdza i wielokrotnie podkreśla autor, temat rabacji i jej ofiar nie jest definitywnie zamknięty. Do tej pory jeszcze się z nim nie uporano. Należy zaznaczyć, że A.B. Baczyński od kilkudziesięciu lat zajmuje się zagadnieniami rabacji galicyjskiej oraz jedną z jej pierwszoplanowych, intrygujących postaci – Jakubem Szelą⁴. W tym czasie opublikował wiele interesujących i wartościowych materiałów na ten (i nie tylko na ten) temat⁵.

Nadaremnie szukać w galicyjskiej prasie wydawanej w 1846 roku pełnej, uczciwej i obszernej, aktualnej ówczesnie informacji o rzezi galicyjskiej, a zwłaszcza o jej ofiarach. Inne regiony naszego kraju drukowały lakoniczne informacje. Przykładowo początkowo „Gazeta W. X. Poznańskiego” 4 marca 1846 roku podawała: „w Tarnowskim obwodzie chłopci dopuszczają się bezprawiołów – z czyjego natchnienia czas okaże”⁶. Następnie rozpisywano się o wręcz bestialskim bezprawiu chłopstwa oraz dokonanych mordach na podstawie publikacji zagranicznych (np. „Powszechnej Gazety Augsburskiej”⁷). Informowano, że „nie jesteśmy w stanie podać liczby ofiar”⁸. Opublikowano też wyjątek z prywatnego listu z Krakowa, datowanego na 7 marca 1846 roku, który w następujący sposób uzupełnia wiadomości z Galicji: „Rzeź w Galicyi coraz się rozszerza; już w trzech cyrkulach: Tarnowskim, Bocheńskim i Wadowickim chłopcy w pień wycięły

³ Wiktymologia (łac. *victima* – «ofiara»; grec. *logos* – «mowa, słowo, wypowiedź») to nauka zajmująca się ofiarami przestępstw oraz badaniem roli ofiary w genezie przestępstwa, zwłaszcza ustaleniem czynników tworzących podatność na stanie się ofiarą przestępstwa oraz metod zapobiegania temu. Szerzej: zob. B. Hołyst, *Wiktymologia*, Warszawa 2002.

⁴ Zob. F. Ziejka, *Dwie legendy Jakuba Szeli*, s. 831-852.

⁵ Pośród wielu publikacji B.A. Baczyńskiego na podkreślenie zasługują tu artykuły: *Jakuba Szeli opisanie we współczesnej mu prasie*, „Rocznik Tarnowski”, 17 (2012), s. 25-27; *Zeznania księdza Stanisława Morgensterna w sprawie powstania 1846 roku, czyli „szabel nam nie zabraknie”*, „Rocznik Tarnowski”, 21 (2016), s. 13-29; oraz pozostający w rękopisie tekst: *Josepha Breinla, Rycerza von Wallerstern, studium rodzinnego próba, czyli nieustające poszukiwanie prawdy o rabacji. Część I. Anna Antonia Breinl von Wallerstern geb. Hütter von Hüttersthal k.k. Hofrats Witwe*.

⁶ *Wiadomości zagraniczne. Austrya*, „Gazeta W. X. Poznańskiego”, 53 (1846), s. 214.

⁷ Mowa o gazecie „Augsburger Tagblatt”, w której w wydaniu z 28 lutego 1846 roku pojawiła się relacja z Wiednia z 23 lutego o rabacji na ziemi tarnowskiej. Zob. *Vermischte Nachrichten*, „Augsburger Tagblatt”, 59 (1846), s. 252-253.

⁸ Zob. *Wiadomości zagraniczne. Austrya*, „Gazeta W. X. Poznańskiego”, 60 (1846), s. 242.

szlachtę, dzierżawców, oficyalistów. Wszystko co surdut nosiło. A co najstraszniejszym, prawie całe duchowieństwo wymordowane. Domy do szczętu zrabowane. Trupy i ranni odwożeni są przez chłopów do Kreiskapitanów”⁹. Co prawda, co nieco pisała o tych wydarzeniach prasa emigracyjna, jednak były to w większości dywagacje czysto polityczne, nierzadko o kurtuazyjnym, sensacyjnym i niedowierzącym zabarwieniu. Informacje podawano na ogół w lakonicznej, kilkudzaniowej formie. Przykładem może być tekst, który pojawił się w dziale *Kronika* gazety emigracyjnej „Trzeci Maj”, gdzie przedrukowano komunikat z „Gazety Frankfurckiej” o następującej treści: „Podług ostatnich wiadomości z Tarnowa pod datą 8 Maja [1846 r.], Szela herszt chłopów zawsze wolno przebywa w tem mieście. Przejeżdżał tu tędy nowy wojenny komendant Lwowa Feldmarszałek Baron Hamersztejn; wiadomość o Jego nominacyi nieprzyjemne sprawiła wrażenie na umysłach szlachty we Lwowie, która nieraz już miała powody uskarżać się na Niego. Lud wiele cierpi z powodu drożyzny produktów”¹⁰. W kolejnych numerach czasopismo to donosiło o rozszerzających się lokalnie na inne galicyjskie tereny działaniach powstańczych pod wodzą między innymi Dembowskiego, o mało istotnym, gasnącym dynamizmie¹¹. W tymże periodyku podano spis ofiar rabacji galicyjskiej, jednakże z zastrzeżeniem, że „spis pomordowanych ofiar, których imiona dotąd można było zebrać, bo wielu świadków morderstw siedzi uwięzionych – wielu pomordowanych przez chłopstwo kopano po polach – ciała topiono po rzekach – wiele żon, sierot po wsiach i miasteczkach się błakających okoliczności nie pozwalają widzieć; ci więc tylko są umieszczeni, o których tu z pewnością wiadomo. Wymieniono rodzaj śmierci tylko kilkunastu osób”. W tym też czasopiśmie podano, że jako ofiary rabacji zginęły 154 osoby. Zastrzegano się jednak, że „oficyalistów zaś, ekonomów, mandataryuszów, leśniczych, lokai, niemożąc zebrać imion i rodzaju śmierci, późniejszemu czasowi zostawujemy. Zgoła, liczba wymordowanych obywateli i oficyalistów wyższych do 806. Listę więzy zamęczonych, osobno zakomunikujemy”¹². Trzeba wziąć pod uwagę rów-

⁹ Zob. *Wiadomości zagraniczne. Wolne miasto Kraków*, „Gazeta W. X. Poznańskiego”, 61 (1846), s. 247.

¹⁰ Por. *Kronika. Galicja*, „Trzeci Maj”, 7,23 (1846), s. 288.

¹¹ Por. *Kronika, Galicja, Kraków 18 Maja*, „Trzeci Maj”, 7,24 (1846), s. 292.

¹² *Tamże*, s. 295.

niez uwieszone żywe ofiary rabacji. Pisano o nich: „więźniów tu jest do 500, najwięcej takich co okropnie pokaleczeni, trochę do zdrowia przychodzą i takich dużo których chłopci śpiących w domu lub jadących napadli, powiązali i przed cyrkuł dostawili, a nawet takich co chronić się przed mordercami sami się nastęrczali chłopom by ich zawieźli do cyrkułu. Wielu jest takich także co będąc przytomni w Tarnowie gdy zabitych chłopci przywozili załamywali ręce wołając na nich: «nieszczęśliwi co robicie?!» – takich zaraz aresztowano... Na tych wszystkich więźniów jest jeden nie spieszący się Woława”. Zgony następowały również wśród uwieszonych: „Nieszczęśliwi ci pozbawieni powietrza w ciasnych zamknięciach, ledwo do sił przychodzący niszczej – a tyfus już do więzień wciskać się zaczyna. Wszyscy wyglądają ich śmierci pierwej niż indagacji. Liczba więźniów w Galicji jest ogromna”¹³. Pochówki ich odbywały się w różnych miejscowościach. Przykładowo podano, że „dnia 21 lutego r. b. [1846] złożono 27 trupów na cmentarzu parafii Siedlisk”¹⁴.

Na pierwszych stronach wstępu do książki *Rzeź galicyjska 1846 r., czyli szczegółowy opis dokonanych morderstw, rozbojów i łupieztw wraz z ważniejszymi wypadkami, jakie tym okropnym scenom towarzyszyły w związku z intrygami biórokracyi*, wydanej przez Antoniego Tessarczyka w 1848 roku, zapisano znamienne słowa: „Okropne wypadki rzezi galicyjskiej w miesiącu lutym 1846 r. dokonane, gdzie krwią tylu niewinnych ofiar ziemia przesiąkła, gdzie tylu morderców pastwiło się za podpuszczeniem władz na niewinnych, pisma zagraniczne tylko pokrótce wspominając, za przesadzone i niepodobne do prawdy przedstawiały”¹⁵. Tak więc przez niemal półtora wieku nie opublikowano konkretnych i wyczerpujących danych ani pełnego wykazu ofiar rabacji galicyjskiej, miejsc ich pochówku, a także samego przebiegu tychże wypadków.

W innym czasopiśmie, „Orzeł Biały”, wydawanym w Krakowie w 1848 roku, pojawił się publikowany w odcinkach tekst *Ofiary rze-*

¹³ *Tamże*.

¹⁴ Zob. *Wiadomości krajowe. Poznań*, „Gazeta W. X. Poznańskiego”, 72 (1846), s. 289.

¹⁵ A. Tessarczyk, *Rzeź galicyjska 1846 r., czyli szczegółowy opis dokonanych morderstw, rozbojów i łupieztw wraz z ważniejszymi wypadkami, jakie tym okropnym scenom towarzyszyły w związku z intrygami biórokracyi*, Kraków 1848, s. 4. Autor wymienia szczegółowo morderstwa dokonane w lutym 1846 roku na hr. Dominiku Reju, Onufrym Wolskim i jego małżonce, na hr. Żurawskim, Józefie Ziátkowskim, Morskim, Konstantym Słotwińskim h. Leliwa, na rodzinie Boguszów i wielu innych.

zi galicyjskiej, czyli *Lista wymordowanych w roku 1846*¹⁶. Łącznie gazeta ta podała nazwiska 309 ofiar rabacji, nie wspominając o ich pochówku. Co istotne, publikacja nazwisk odbyła się w dwa lata po rzezi, dodatkowo zaś wydrukowano informację wraz z apelem: „Redakcja uprasza Szanownych Czytelników, o podanie imion nieogłoszonych, lub sprostowanie przekreślonych, co w dalszych numerach dodatkowo umieszczonem będzie”. Nigdzie nie napisano wówczas o miejscu i liczbie pochowanych ofiar. Podobnie inne gazety i książki nie kwapiły się do podawania tego rodzaju szczegółów. Chociaż różne były tego przyczyny, jednakże samego faktu rzezi galicyjskiej i dużej liczby jej ofiar nie można było wówczas przemilczeć i zapomnieć. Dbano jednak i o to, aby informacjami nie prowokować chłopstwa na innych terenach do podobnych zająć. Ofiary rabacji to zarówno bezpośrednio zamordowani przez chłopów, jak i ci, którzy stracili swoje życie po aresztowaniu, w tym w miejscach odosobnienia, a także w wyniku rabacyjnych działań, co niekiedy umyka uwadze wielu badaczom.

Pierwsze próby opisanie galicyjskiej rabacji z historycznego punktu widzenia podejmowano z końcem lat czterdziestych XIX wieku, i to ze zrozumiałych względów poza granicami rozbiorowymi Polski. Wymieńmy kilka: w 1850 roku Jan Alcyato wydał *Rzecz o zrozumieniu stanu w Polsce. Kilka słów o wypadkach 1846*; w 1861 roku Leonard Chodźko wydrukował w Paryżu obszerną, liczącą 319 stron pracę: *Les massacres de Galicie et Krakovie confisquée par l'Autriche en 1846. Documents et commentaires*. Inny autor, Ludwik Sacher-Masoch, swoje dzieło *Polnische Revolutionen: Erinnerungen aus Galizien* opublikował w Pradze w roku 1863, w 1867 roku w Wiedniu Moriz von Sala wydał zaś *Geschichte des polnischen Aufstandes vom Jahre 1846*¹⁷. Z najnowszych publikacji naukowych warto wymienić książkę Lesyi Ivasyuk, *Die polnische Revolution von 1846 in Galizien: Österreichische, ukrainische und polnische Wahrnehmungen*, która ukazała się w Wiesbaden w 2017 roku. Zastosowana przez autorkę historyczna i koncepcyjnie przez nią rozszerzona hermeneutyka dała jakościowo nowe spojrzenie interpretacyjne na to wydarzenie.

¹⁶ Zob. „Orzeł Biały”, 3 (1848), s. 9-10; 4 (1848), s. 15-16; 5 (1848), s. 18-19; 6 (1848), s. 23-24.

¹⁷ Zob. F. Ziejka, *Dwie legendy Jakuba Szeli*, s. 839.

Natomiast z rodzimych warto wspomnieć publikację ks. Krzysztofa Kamińskiego, „*Okropne dzieje przyniósł nam czas*”. *Duchowieństwo diecezji tarnowskiej wobec wydarzeń 1846 roku*.

Szczególnie cenne wydają się również zapisy memuarowe obejmujące tematycznie i czasowo problematykę rabacyjną. Warto wymienić chociażby *Dziennik Marianny Pikuzińskiej*¹⁸ lub *Pamiętnik* ks. Jana Popławskiego¹⁹.

Recenzowana książka jest owocem kilkudziesięcioletnich badań Bogusława Andrzeja Baczyńskiego, tarnowianina, z wykształcenia inżyniera elektryka, z zamiłowania historyka, dotyczących rzezi galicyjskiej w 1846 roku, jednego z najtragiczniejszych wydarzeń w historii Tarnowa i ziemi tarnowskiej XIX wieku. Publikacja została dofinansowana z budżetu Miasta Tarnowa, a wydała ją Miejska Biblioteka Publiczna im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie, której staraniem książka trafiła do rąk czytelników w 171. rocznicę rabacji.

Bogusław Andrzej Baczyński nie skupił się w swojej publikacji na przyczynach, przebiegu i mechanizmach powstania chłopskiego, gdyż – jak słusznie stwierdził – zagadnienia te zostały uprzednio dość obszernie opracowane i nie ma sensu ich powielać. Zajął się natomiast ofiarami rabacyjnych wypadków. Przedstawia w tej książce dzieje poszukiwań liczby i nazwisk zamordowanych ofiar pochowanych w tarnowskiej mogile oraz biogramy 207 osób, które w niej spoczywają. Jak napisał we wstępie: „Nie jestem pierwszym, który stara się wydobyć na światło dzienne tajemnice, jakie ta mogiła kryje. Jako pierwszy jednak publicznie próbuję udowodnić hipotezę, że spoczywa w niej około dwustu pogrzebanych osób. Wdzięczność moja należy się autorom, którzy pisali o spoczywających w niej zmarłych na tyle wiarygodnie, na ile pozwalały im posiadane dokumenty, poczynszyszy od ks. Franciszka Leśniaka, poprzez Anielę Piszową, Stanisława Potęgę i Antoniego Sypka, powielając z większą lub mniejszą precyzją urzędowy wykaz zamordowanych, przesłany przez urząd cyrkularny do kancelarii kościoła katedralnego w Tarnowie. Dobrze więc, że mogę kontynuować ich pisarskie

¹⁸ *Rabacja na Powiślu. Dziennik Marianny Pikuzińskiej i relacje chłopskie o krwawych wydarzeniach 1846 r.*, oprac. K. Bańburski, W. Konieczny, Tarnów 2006.

¹⁹ *Pamiętnik ks. Jana Popławskiego, proboszcza z Niegowici, dotyczący rabacji chłopskiej 1846 r.*, Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie 1938 [rps], ss. 40.

dzieło, uzupełniając je wiedzą pochodzącą z archiwalnych kwerend, przede wszystkim w księgach metrykalnych znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym w Tarnowie. Treści prezentowane w książce nie są powieleniem istniejących opracowań, lecz staram się je tworzyć rozwiniąć, dążąc do zinwentaryzowania i podania informacji genealogicznych o leżących tu dwustu ofiarach”. Warto nadmienić, że pochówki rabacyjnych ofiar odbywały się w pośpiechu, najczęściej wieczorami i porą nocą, bez przypisanych tym czynnościom obrzędów wyznaniowych, a także obecności najbliższych tychże zmarłych. W pewnym sensie można przyrównać metodykę samego pochówku do procedury w Lesie Katyńskim lub pospiesznych i skrytych pochówków ofiar bestialstwa aparatu bezpieczeństwa. Ofiary bowiem wrzucano do zbiorczego dołu, a następnie zasypywano ziemią. Mogiła ta znajduje się na Starym Cmentarzu w Tarnowie, w dzielnicy Zabłocie. Cmentarz ów to lokalna nekropolia założona w latach osiemdziesiątych XVIII wieku²⁰. Spoczywają na nim pokolenia znanych tarnowskich rodów, osoby zasłużone dla miasta i regionu, a także zwykli miejscowi obywatele. Jest on odbiciem dziejów tegoż miasta i jej mieszkańców na przestrzeni ponad dwóch stuleci. W 1846 roku na terenie cmentarza powstała anonimowa mogiła zbiorowa ofiar rzezi z 1846 roku, pochowanych początkowo w ogóle poza cmentarzem, za płotem nekropolii protestanckiej. W 1863 roku umieszczono obok niej zwłoki powstańców zmarłych wskutek ran w Tarnowie. Najstarsza grupa nagrobków od założenia cmentarza do 1875 roku, według danych inż. Witolda Gryla z 1975 roku, liczy 274 obiekty: z lat 1875-1925 zachowało się 1 761 grobów. W 1986 roku na cmentarzu, zwanym już w XIX wieku Starym, znajdowało się 3 911 nagrobków, a w całej historii spoczęło na nim ponad 70 tys. osób²¹.

Warto zaznaczyć, o czym niewielu pamięta, że pośrednią ofiarą owych rabacyjnych (i nie tylko) zakulisowych działań rozgry-

²⁰ Cmentarz Stary w Tarnowie został założony w końcu lat osiemdziesiątych XVIII wieku na przedmieściu Zabłocie. Ścisła data założenia cmentarza nie jest do dziś ustalona. Przyjmuje się, że pierwszy pochówek odbył się w 1788 roku. Szerzej: zob. S. Potępa, A. Sypek, M. Trusz, *Cmentarz Stary w Tarnowie. Przewodnik*, cz. 1, Tarnów 1991.

²¹ Nekropolie, *Tarnów, Stary Cmentarz – Zabłocki*, <https://nekropole.info/pl/Tarnow-Stary-Cmentarz-Zablocki>, 17.11.2017.

wających się między wyższymi urzędnikami austriackimi, dworem wiedeńskim a Stolicą Apostolską był biskup tarnowski Józef Grzegorz Wojtarowicz – wielki wygnaniec²². Nadto – jak słusznie podkreślił autor publikacji – do tej pory nie roztrząsano sprawy wdowieństwa i sieroctwa po zamordowanych rabacyjnych ofiarach i nie zajęto się tą problematyką. Zagadnienie rabacji 1846 roku jest więc wieloaspektowe i należy je zawsze rozpatrywać całościowo, łącznie z uczestnikami i reżyserami owych nieszczęsnych wydarzeń 1846 roku: Metternichem²³, Kriegem²⁴, Breinlem²⁵, Sacher-

²² Józef Grzegorz Wojtarowicz (ur. 10 marca 1791 roku w Szywnaldzie, zm. 31 maja 1875 roku w Krakowie) – duchowny rzymskokatolicki, biskup diecezjalny tarnowski w latach 1840–1850. Przeciwstawiał się pijaństwu, nieuczciwości. Był pozytywnie nastawiony do powstania, czym głównie naraził się władzom austriackim, które w 1850 roku skłoniły go z pomocą Stolicy Apostolskiej (notabene wskutek niewłaściwie tłumaczonej korespondencji między biskupem a papieżem) do rezygnacji. Po opuszczeniu diecezji biskup Wojtarowicz osiadł w klasztorze oo. Cystersów w Krakowie-Mogile. Szerzej: zob. A. Jedynak, *Z chłopskiej zagrody na biskupią stolicę. Biskup Józef Grzegorz Wojtarowicz (1791-1875)*, *Ordynariusz Tarnowski (1840-1850)*, Tuchów 1998.

²³ Klemens von Metternich, właśc. Klemens Wacław Lothar von Metternich-Winneburg-Beilstein (ur. 15 maja 1773 roku w Koblencku, zm. 11 czerwca 1859 roku w Wiedniu) – ksiądz i polityk austriacki, w latach 1821–1848 kanclerz „domu, dworu i państwa”, z pochodzenia szlachcic niemiecki. Od 1797 roku był dyplomata, posłem austriackim w Dreźnie, Berlinie i Paryżu, jednym z głównych organizatorów kongresu wiedeńskiego (1814–1815). Z jego inicjatywy powstało też Świąte Przymierze (1815), którego zadaniem była ochrona porządku zaprowadzonego w Europie. Od 1821 roku pełnił funkcję kanclerza, jako konserwatysta był nieugiętym przeciwnikiem ruchów rewolucyjnych i narodowo-wyzwoleńczych oraz liberalizmu. Zwalczał je poprzez cenzurę i ostre represje. Działalność Metternicha w latach 1815–1848 była w ówczesnej Europie postrzegana jako okres tyranii, reakcji i zacofania, gdyż w obawie przed napływem z zewnątrz „złych idei” nie zgadzał się na żadne reformy, nawet gospodarcze. Podporządkował sobie całkowicie także austriacki Kościół rzymskokatolicki, umiejętnie wykorzystując obawy papieża przed włoskim ruchem narodowo-wyzwoleńczym. W 1846 roku brutalnie stłumił rabację galicyjską i przyłączył Kraków do Austrii. W 1848 roku podczas Wiosny Ludów został zmuszony do ustąpienia ze stanowiska kanclerza i wyjazdu z Wiednia. W 1851 roku po trzyletnim pobycie w Londynie powrócił do kraju i do śmierci mieszkał w Wiedniu. Szerzej: A. Cetnarowicz, *Metternich in den Augen der zeitgenössischen Polen und der polnischen Historiographie*, w: *Polen-Österreich. Aus der Geschichte einer Nachbarschaft*, red. M. Wawrykowa, W. Leitsch, Wien 1988, s. 77–124; *Austria-Polska. Z dziejów sąsiedztwa*, red. W. Leitsch, M. Wawrykowa, Warszawa – Wiedeń 1989, s. 73–114.

²⁴ Franz Freiherr Krieg von Hochfelden (ur. 10 grudnia 1776 roku w Rastatt, zm. 17 kwietnia 1856 roku w Wiedniu) – gubernator Galicji, honorowy obywatel Lwowa. W latach 1831–1847 był prezydentem Gubernium Galicyjskiego. Od 2 lipca 1846 do 1 sierpnia 1847 roku był gubernatorem Galicji. Przypisuje się mu pomysł wykorzystania galicyjskich chłopów do stłumienia powstania szlacheckiego w 1846 roku. Por. *Gothaisches genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser*, Gotha 1917, s. 498–499; nekrolog: zob. „Allgemeine Zeitung”, 113 z 22 kwietnia 1856 roku, s. 1795.

²⁵ Joseph Breinl von Wallerstern (ur. 1800 roku w Pradze, zm. 1869 roku w Grazu) – urzędnik austriacki. Od 1835 roku był starostą w Tarnowie. W 1837 roku został dyrektorem

-Masochem²⁶, Benedekiem²⁷ i Szelą²⁸.

Konstrukcja publikacji

Recenzowana książka pod względem merytoryczno-formalnym jest skonstruowana przejrzysto. Jej treść podzielono na następujące części: *Wstęp*, *Historia poszukiwań pochowanych w mogile rabacyjnej odtworzona na podstawie zachowanych zapisów*, *Pierwsze zapisy w sprawie śmierci i pochówków ofiar rabacji: Spis pierwszy z 19 maja 1846 r.*, *Spis drugi z 1846 r.*, *Spis trzeci z 1911 r.*, *Spis czwarty z 1929 r.*, *Spis piąty z 1998 r.*, *Mogiła rabacyjna*, *Spis pochowanych w mogile rabacyjnej*, *Wykaz skrótów*, *Bibliografia*, *Indeks osób*.

Publikacja mająca 143 strony zawiera bogaty aparat naukowy, liczy bowiem aż 636 solidnych przypisów. Opiera się na szerokiej

miejscowego gimnazjum. W lutym 1846 roku celem zapobieżenia wybuchowi powstania niepodległościowego prowokacyjnie wykorzystał antyszlachecki ruch chłopski w Tarnowskim i skierował go przeciw ziemiaństwu. Zob. J. Loserth, *Zur vormärzlichen Polenpolitik Österreichs. Aus den aufzeichnungen des Tarnower Kreishauptmanns Joseph Breinl Ritters von Walerstern*, „Preußische Jahrbücher”, 112 (1903), s. 249-287; B. Łoziński, *Dwa upiory historyczne. Generał Benedek i starosta Breinl*, „Biblioteka Warszawska”, 246 (1902), s. 213-234, 429-458.

²⁶ Leopold Johann Nepomuk Sacher-Masoch von Kronenthal (ur. 26 grudnia 1797 roku we Lwowie, zm. 10 września 1874 roku w Bruck an der Mur) – dyrektor policji we Lwowie w latach 1832-1848. Po Wiośnie Ludów w Galicji w nagrodę za wzorową służbę w 1848 roku został dyrektorem policji w Pradze, a następnie w Grazu. W 1863 roku wydał w Pradze anonimowo książkę *Polskie rewolucje. Wspomnienia z Galicji*. Za zasługi w zwalczaniu polskiego ruchu narodowego 6 kwietnia 1846 roku otrzymał honorowe obywatelstwo miasta Lwowa. Zob. H. Jäger-Sunstenau, *Zweifacher Wappenwechsel im 19. Jahrhundert. Khoß-Sternegg, Sacher-Masoch*, „Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik”, 18,7 (1996), s. 275-284.

²⁷ Ludwig August Ritter von Benedek (węg. Lajos Benedyk) (ur. 14 lipca 1804 roku w Sopronie, zm. 27 kwietnia 1881 roku w Grazu) – generał austriacki (Feldzeugmeister). W 1846 roku stłumił ruch wolnościowy w Galicji. Maszerując na Kraków wraz z okolicznymi chłopami, 26 lutego 1846 roku pokonał pod Gdowem oddział powstańczy. Za ten czyn został odznaczony Krzyżem Rycerskim Orderu Leopolda i mianowany pułkownikiem. Szóstego kwietnia 1846 roku otrzymał również honorowe obywatelstwo miasta Lwowa razem z Leopoldem Sacher-Masochem i innymi. Zob. J.G. Huckenpöhler, *From Cracow to Königgrätz: Feldzeugmeister Ludwig Ritter von Benedek and the Shifting Balance of Power in Central Europe*, Washington 1990.

²⁸ Jakub Szela (ur. 14 lub 15 lipca 1877 roku w Smarżowej, zm. 21 kwietnia 1860 roku w Lichtenbergu na Bukowinie) – najbardziej znany przywódca chłopski podczas antyszlacheckich wystąpień chłopów w Galicji zachodniej, tzw. rabacji galicyjskiej 1846 roku. Szerzej: T. Szubert, *Jak(ó)b Szela (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860*, Warszawa 2014; R. Traciłowski, *Jakub Szela*, Puławy – Rudki 2011.

kwerendzie źródłowej. Autor w godnym pochwały zakresie wykorzystał do niej zasób ksiąg metrykalnych, parafialnych akt lokalnych, ksiąg bł. ks. Romana Sitki, tek rabacyjnych znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym im. Arcybiskupa Jerzego Ablewicza w Tarnowie, a także zasoby archiwów proveniencji kościelnej dekanatu pilzneńskiego, jak również Archiwum Narodowego w Krakowie, jego ekspozytury w Spytkowicach, Archiwum Akt Dawnych. Ponadto skorzystał z trzynastu źródeł drukowanych i sześćdziesięciu trzech opracowań. Pomocne dla autora były również zasoby internetowe.

Zawartość merytoryczna

We *Wstępie* (s. 7-12) autor opisuje swoje kilkudziesięcioletnie zainteresowanie, fascynacje i poszukiwania materiałów związanych z powstaniem chłopskim zakończonym rabacją, a zwłaszcza jej mechanizmami, tłem i skutkami. Uczciwie zaznacza, że nie jest pierwszym ani też jedynym badaczem wydarzeń 1846 roku na ziemi tarnowskiej. Szczególnym zainteresowaniem B.A. Baczyński otacza ofiary rabacji, a więc osoby wywodzące się nie z chłopstwa, lecz z „panów”, których chłopci określali jako „jaśnie państwo”, „dzie-dzice”. Byli pośród nich również duchowni. Jak autor słusznie zauważa, na cokołach owych powstańczych działań i nieszczęsnych ich skutków stawiane są dwie postacie: Edward Dembowski (jako bohater) i Jakub Szela (jako zbrodniarz), który w pewnym okresie był przez historiografów usprawiedliwiany, a nawet gloryfikowany. Do tego doszły po 1945 roku okoliczności upolityczniające historię. Stąd też do dzisiaj temat rabacji galicyjskiej nie został zamknięty i uczciwie osądzony.

W kolejnych rozdziałach książki autor poddał analizie zapisy, które można nazwać wykazami ofiar rabacji, odnoszące się do ich śmierci i pochówku na tarnowskim cmentarzu. Pierwszy spis z 19 maja 1846 roku, a więc sporządzony w niecałe trzy miesiące od tragicznych wydarzeń, a zawierający wykaz 154 ofiar rabacyjnych (zwanych „Individuen”) przesłał tarnowski cyrkuł Urzędowi Parafialnemu w Tarnowie w formie dwóch zapisanych arkuszy papieru, które du-

chowienstwo umieściło w formie wklejki w bieżącej *Liber mortuorum*. Autor oparł się przy tym na wiadomości, która ukazała się w formie drukowanej w tarnowskiej gazecie „Pogoń” dopiero w 1911 roku. Za „Pogonią” autor podaje *in extenso* (s. 15-21) *Spis politycznie podejrzanym osób zatrzymanych i zmarłych w kamienicy Kamienio-brodzkiej, którzy zostali rozpoznani przez urząd (cyrkularny)*. Drugi spis ofiar z 1846 roku, który pojawił się za granicą (w Strasburgu), autor podaje za S. Schnür-Pepłowskim (162 nazwiska). Trzeci spis wydrukowano w 1911 roku w książce ks. Franciszka Leśniaka *Dzieje miasta Tarnowa*, gdzie wymienia się zaledwie pięćdziesiąt cztery ofiary pochowane w opisywanej mogile rabacyjnej (s. 23-25). Czwarty spis z 1929 roku opublikowała znana tarnowska redaktorka, Aniela Piszowa. Piąty natomiast, z 1998 roku, pochodzi z tablicy epitafijnej, a jest dziełem tarnowskiego historyka, Antoniego Sypka. Sam nagrobek mogiły zaprojektował Jan Mazur. Autor przytacza na stronie 28 dosłowny tekst z owej tablicy.

Właściwa prezentacja wyników badań i dociekań autora rozpoczyna się od strony 29. Na kolejnych kartach książki są wymienione pochowane w zbiorowej mogile w Tarnowie ofiary rabacji wraz z bardziej lub mniej rozbudowanymi biogramami oraz informacjami istotnymi w tej sprawie. W przypadku większości notek biograficznych autorowi nie udało się dociec dziennej daty urodzin, a niekiedy nawet roku urodzenia. Precyzyjnie natomiast dowiódł dat śmierci owych ofiar. Należy podkreślić, że nie było to łatwym i prostym zadaniem, gdyż zapewne nikt w przyszłości nie doszuka się owych dokładnych dat z tej prozaicznej przyczyny, że osoby te urodziły się w różnych, często obecnie niemożliwych do ustalenia miejscowościach, gdzie byli zapisywani w parafialnej *Liber natorum* (*Liber baptisatorum*), nierzadko poza granicami diecezji tarnowskiej. Niemniej B.A. Baczyński dokonał tego, czego przez bez mała dwa wieki nie udało się ustalić jego poprzednikom. Uzyskał na tyle wiarygodny i do pewnego stopnia pełny materiał, że zestawivszy efekty swoich badań, zmaterializował je i upublicznił w postaci recenzowanej książki. Istnieje duże prawdopodobieństwo, graniczące niemal z pewnością, że doszukał się wszystkich nazwisk owych nieszczęsnych ofiar spoczywających w zbadanej i opisywanej mogile rabacyjnej.

Kilka uwag recenzyjnych

Z definicji i założeń metodologii recenzyjnej należy również podać oceniany tekst książki twórczej krytyce. Zdaniem recenzenta prezentowanej publikacji monograficznej oprócz indeksu osób przydałby się również indeks miejscowości. Ułatwiłoby to kwerendę zarówno badaczom, jak i czytelnikom, tym bardziej że rabacja objęła określone tereny geograficznie, ofiary zaś pochodziły z przeróżnych miejscowości. Sporządzając różne wykazy, w tym i prezentowany na stronach 123-131 *Spis pochowanych w mogile rabacyjnej*, warto by przy prezentacji w układzie alfabetycznym dodać przy każdym wykazanym nazwisku kolejny numer porządkowy. Zainteresowany i dociekliwy czytelnik nie musiałby wówczas sumować wszystkich ofiar wykazanych przez autora na poszczególnych stronach książki. Warto byłoby dotrzeć do rękopisów i druków zdeponowanych w Bibliotece Jagiellońskiej, a także w Bibliotece przy Katedrze Literatury Polskiej UJ, Bibliotekach PAU i PAN, jak też do kolejnych zapisów memuarowych, jak chociażby *Pamiętników* Josepha Breinla von Wallersterna. Być może również w tychże tekstach znajdują się przydatne informacje o ofiarach rabacji. Jest to postulat badawczy dla kolejnych dociekliwych pasjonatów historii. Powyższe drobne uwagi nie umniejszają wartości publikacji, która powstawała przez lata i została solidnie, drobiazgowo przygotowana.

Konkluzja

Należy skonstatować, że publikacja B.A. Baczyńskiego jest cennym zwieńczeniem badań autora nad niełatwym i bolesnym tematem. Pamięć o galicyjskiej rabacji i jej ofiarach musi trwać przez kolejne wieki. A niezwykle skromna zbiorcza mogiła rabacyjna na tarnowskim Starym Cmentarzu powinna pobudzać współczesnych do refleksji i zadumy nad życiem i skutkami manipulacyjnych działań socjotechnicznych, jakie zaszły 171 lat temu, a o które i dzisiaj nietrudno. Jak wiadomo, łatwowierni chłopci byli tylko zręcznym manipulowanym narzędziem w rękach zaborczych urzędników. Mechanizmy psychologiczne rządzące tłumem nierzadko wymykają się

spod kontroli, a do głosu dochodzi element żywiołu z lekceważeniem, a nawet całkowitym odrzuceniem norm moralnych. Tak było podczas rabacji galicyjskiej 1846 roku. Do tego naiwne myślenie i ślepe wykonywanie poleceń przez gorączkowo rozentuzjasmowany tłum zawsze niesie grozę i nieszczęście. Zabójstwo zawsze było, jest i musi być napiętnowane, niezależnie od warunków i towarzyszących mu okoliczności. W 1846 roku zabójstwa te miały wszelkie cechy bestialstwa i zezwierzęcenia katów. Główną winę, bez jej usprawiedliwienia, ponosi ówczesny system, urzędnicy, czas zaborów i trudne, a wręcz katastrofalne warunki życia i wyzysku prostych chłopów, za którymi nikt nie ujmował się przez wieki. Żądza zemsty i nienawiść nigdy nie były i nie są adekwatnymi motywami postępowania wobec rzeczywistych czy wyimaginowanych winowajców. Opamiętanie wśród chłopstwa, przychodzące po rabacji nieraz z wielkim trudem, było skutkiem porabacyjnych misji ekspiacyjnych. Wielką rolę odegrał w nich przeprowadzający je jezuita, ks. Karol Antoniewicz, który opisał przebieg tych misji²⁹. Rabacja 1846 roku stała się tematem i motywem dla poetów i powieściopisarzy. Wiele tomów z tą problematyką można znaleźć w kościelnych bibliotekach. Warto, aby recenzowana książka znalazła się na półkach bibliotek jako uzupełnienie i dopełnienie zbioru o rabacji galicyjskiej 1846 roku.

Wyrazy szacunku należy złożyć zarówno autorowi, jak i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Juliusza Słowackiego w Tarnowie oraz Urzędowi Miasta Tarnowa za wydanie tej cennej publikacji, tym bardziej że B.A. Baczyński jest osobą niezwykle kompetentną, a przy tym rzetelną w badaniach tematyki lokalnych dziejów.

²⁹ Zob. K. Antoniewicz, *Wspomnienia misyjne z roku 1846*, Poznań 1849.

BOGUMIŁA WARZĄCHOWSKA¹

RYSZARD ŻMUDA,

***DOKUMENTACJA STANU BADAŃ
BIBLIOLOGICZNYCH O BIBLIOTEKACH
KOŚCIELNYCH W POLSCE ZA LATA 1945-2015***

Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Łódź 2017, ss. 418,
ISBN 978-83-944147-7-1

Dokumentacja stanu badań bibliologicznych o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2015 to kolejna już praca po Katalogu rozpraw doktorskich i habilitacyjnych oraz prac licencjackich i magisterskich o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2015 oraz Bibliografii publikacji o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2015, opracowanych przez Ryszarda Żmudę w ramach monografii Biblioteki Kościoła w Polsce w świetle publikacji i prac dyplomowych za lata 1945-2015.

Zarówno *Bibliografia publikacji o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2015*, jak i *Katalog rozpraw doktorskich i habilitacyjnych oraz prac licencjackich i magisterskich o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2015* zostały przyjęte z dużym uznaniem, o czym świadczą pochlebne noty biskupów zawarte w przedmowach oraz pozytywne recenzje i omówienia na łamach specjalistycznych czasopism bibliotekarskich. Warto przytoczyć za autorem *Wstępu*, że „wcześniejsze wydanie *Bibliografii* i *Katalogu* pozwoliło dodatkowo naświetlić eksponowaną problematykę w aspekcie topograficznym

¹ Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

oraz odnotować promotorów i recenzentów prac dyplomowych. Każda z nich będąca samodzielną całością, wzajemnie się uzupełnia”². Ta wzajemna integracja powoduje, że *Dokumentacja* jest poprawioną i uzupełnioną o dodatkowe rekordy, wcześniej przeoczone bądź pominięte przy selekcji gromadzonego materiału, kumulacją opisów bibliograficzno-katalogowych *Bibliografii* i *Katalogu*³.

Podobnie jak w poprzednich pracach, i tym razem autorowi nie zabrakło pomysłu inspirowanego teologicznym odniesieniem na wizerunkowy element okładki, na której przedstawiono św. Jana Kaniego (1390-1473), patrona polskiej nauki, nauczycieli akademickich i studentów.

W pierwszej odsłonie publikacji umieszczono *Spis treści* stanowiący skondensowany przegląd zawartości omawianej pracy. Następnie *Przedmowa* napisana przez biskupa dr. Adama Lepę z archidiecezji łódzkiej, przewodniczącego Komisji Konferencji Episkopatu Polski ds. Środków Społecznego Przekazu, członka Europejskiego Komitetu Biskupów ds. Mediów, założyciela i redaktora naczelnego „Łódzkich Studiów Teologicznych”, wykładowcę Instytutu Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa UKSW w Warszawie, wiceprzewodniczącego Rady Programowej KAI – jest znakomitą wizytówką dzieła. Autor *Przedmowy* wskazuje na walor ponadczasowości pracy, a także zaznacza, że „książka nie tylko przekazuje uporządkowaną wiedzę na temat badanych zawartości bibliotek kościelnych, ale uczy też mądrego i odpowiedzialnego «poruszania się» w świecie książki, która wykazuje szczególną wartość, gdyż wypełnia lukę w piśmiennictwie i staje się czytelnym kluczem w rozumieniu wybranej lektury”⁴. Biskup podkreśla również bogactwo wykorzystanych źródeł, jakie zapewnia czytelnikowi szerokie spektrum poszukiwanego materiału.

Z kolei *Wstęp* przygotowany przez Ryszarda Żmudę informuje o sposobach docieraniu do osób, instytucji i okolicznościach pozyskiwania źródeł w celu uzyskania kompletnej informacji o dotychczasowym stanie badań bibliologicznych i o bibliotekach kościelnych w Polsce w badanym okresie. Cezura pracy obejmuje lata 1945-2015, w których to ramach czasowych zebrano i odnotowano 4 378 pozycji,

² R. Żmuda, *Dokumentacja stanu badań bibliologicznych o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1946-2015*, Łódź 2017, s. 11.

³ *Tamże*, s. 10.

⁴ A. Lepa, *Przedmowa*, w: *tamże*, s. 8.

co zgodnie z szacunkami autora stanowi około 85 proc. zgromadzonego materiału, który ukazał się w ostatnich siedemdziesięciu latach.

Na dowód rzetelności i kompletności zgromadzonego materiału R. Żmuda opisuje szeroko przeprowadzoną kwerendę archiwalno-biblioteczną, wymieniając wiele instytucji, które bezpośrednio udostępniły bądź przesłały potrzebne opisy. Ważnym elementem pracy jest wskazanie wykorzystanych źródeł i innych dokumentów, które autor podzielił na *Źródła rękopiśmienne*, *Źródła elektroniczne*, *Źródła drukowane* i *Opracowania*. Ponadto w publikacjach informacyjnych, a do takich bezdyskusyjnie należy *Dokumentacja*, nie może zabraknąć *Wykazu skrótów*, który zawiera: sigła zakonów, w tym męskich i żeńskich instytutów życia konsekrowanego, skróty tytułów czasopism i wyrazów typowych oraz inne skróty wykorzystane w pracy.

Przechodząc do zasadniczej części publikacji, można się zorientować, że na pierwszym miejscu zamieszczono *Wydawnictwa informacyjne*, pośród których znalazły się: encyklopedie, informatory, słowniki, bibliografie i katalogi. Następnie wymieniono opracowania ogólne z bibliologii i innych dyscyplin. Kolejne strony pracy zajęły *Instytucje koordynujące działalność bibliotek kościelnych* i ich organy prasowe, które są bardzo pomocne w gromadzeniu, zwłaszcza w przypadku niszowego materiału z zakresu szeroko pojętego bibliotekarstwa kościelnego. Łamy publikacji wypełniają opracowania firmowane przez Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych z jego organem prasowym „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” oraz przez Federację Bibliotek Kościelnych „Fides” z własnym periodykiem „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”. Wspomniane czasopisma przedstawiają działalność bibliotek kościelnych, dokumentują wydarzenia kulturowe i rejestrują dorobek bibliologiczny osób zaangażowanych w kościelną ochronę dóbr kultury.

Następne działy pracy odnoszą się do *Książnic Kościoła w Polsce* i *Księgozbiorów prywatnych duchowieństwa*, w których odnotowano ogólne opracowania z tego zakresu oraz przybliżono obszerną literaturę odnoszącą się do bibliotek prywatnych gromadzonych przez kapłanów naukowców i bibliofilów. Ta część zarejestrowanego materiału wskazuje na szerokie spektrum zainteresowań duchowieństwa, pasje kapłanów, twórczy dorobek i ich duszpasterską działalność.

Najwięcej miejsca w publikacji autor przeznaczył *Bibliotekom instytucji kościelnych*, uwzględniając w tym dziale biblioteki dekanalne,

diecezjalne, kapitulne, katedralne, kolegiackie, parafialne, seminariów duchownych, uczelni akademickich, zgromadzeń zakonnych męskich i żeńskich, a także inne typy książnic kościelnych. Dopelnieniem zebranego materiału jest literatura odnosząca się do *Bibliotek różnych wyznań*, z uwzględnieniem grekokatolickich, prawosławnych, staroobrzędowców, protestanckich i judaistycznych. W dążeniu do kompletności zebranego materiału dołączono kilkadziesiąt opisów, które z różnych przyczyn nie znalazły się w zrubie głównym pracy, a zostały zamieszczone w *Uzupełnieniach*.

Imponującą część pracy zajmuje *Indeks* skonstruowany w układzie krzyżowym, gdzie w porządku alfabetycznym wymieniono nazwiska autorów, promotorów, redaktorów, recenzentów tłumaczy oraz tytuły prac zbiorowych i rodzaje prac dyplomowych, a także hasła przedmiotowe i słowa kluczowe występujące w opisach bibliograficznych i w adnotacjach. Taki układ skorowidzu ułatwia poszukiwania w korpusie głównym pracy. Warto podkreślić, że analizując poszczególne opisy bibliograficzne z każdego działu, można zauważyć, iż tytuły wszystkich prac licencyjnych, magisterskich, doktorskich i habilitacji zostały wydrukowane kursywą, co z łatwością wyodrębnia je i odróżnia od pozostałych haseł. Taki układ daje możliwość szybkiego dotarcia do poszukiwanych prac. Należy przy tym zaznaczyć, że każdy opis zawiera kolejny numer porządkowy, nazwisko i imię autora pracy lub artykułu, tytuł czasopisma lub pracy zbiorowej, w której został opublikowany tekst, miejsce i rok wydania oraz w wielu przypadkach recenzje, które ukazały się o danej pracy, a także odsyłacze do innych działów *Dokumentacji*. Tak sporządzone opisy są przejrzyste, czytelne i wzajemnie się uzupełniają, dzięki czemu użytkownik publikacji z łatwością dociera nie tylko do żądanej informacji, ale także poszerza i wzbogaca swoją wiedzę.

Dokumentacja stanu badań bibliologicznych o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2015 Ryszarda Żmudy, licząca 418 stron, jest nie tylko obszernym i wyczerpującym dziełem z zakresu bibliografii specjalnych, służącym całemu środowisku bibliologicznemu i kościelnemu, lecz stanowi również inspirację do dalszych poszukiwań i rejestracji literatury z obszaru bibliotekarstwa kościelnego. Słowa uznania należą się autorowi, który wytrwale i niestrudzenie od wielu lat wyszukuje, rejestruje i dokumentuje powojenny dorobek piśmiennictwa o bibliotekach kościelnych w Polsce.

SPRAWOZDANIA

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych
Rok 24 (2018) nr 1 (46), s. 221-225
ISSN 1426-3777

GABRIELA ŁĄCKA¹

NOWE ROZWIĄZANIA W DZIEDZINIE PRAWA AUTORSKIEGO I OCHRONY DANYCH OSOBOWYCH – KOMENTARZE PRAKTYCZNE DLA BIBLIOTEKARZY

**SEMINARIUM W RAMACH XXXVI FORUM SEKCJI
BIBLIOTEK SZKÓŁ WYŻSZYCH STOWARZYSZENIA
BIBLIOTEKARZY POLSKICH W KATOWICACH
(KATOWICE, 7 WRZEŚNIA 2017 ROKU)**

Nowe rozwiązania w dziedzinie prawa autorskiego i ochrony danych osobowych – komentarze praktyczne dla bibliotekarzy były tematem seminarium, które odbyło się 7 września 2017 roku w sali konferencyjnej Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej w Katowicach.

Imprezę zorganizowała Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego i Sekcja Bibliotek Szkół Wyższych Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich przy Zarządzie Okręgowym w Katowicach. Spotkanie to zwołano w ramach XXXVI Forum Bibliotekarzy.

Opracowany program, jak też wystąpienia prelegentów miały przybliżyć uczestnikom seminarium zagadnienia dotyczące prawa autorskiego, ochrony danych osobowych oraz regulacji RODO², które wejdą w życie 25 maja 2018 roku i będą dotyczyły wszystkich insty-

¹ Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

² RODO – rozporządzenie o ochronie danych osobowych, <https://giodo.gov.pl/pl/569/9276>, 18.05.2018.

tucji, w tym bibliotek szkół wyższych, fachowych, naukowych oraz publicznych, które gromadzą i wykorzystują dane osób fizycznych.

W konferencji uczestniczyli bibliotekarze szkół wyższych, bibliotek publicznych, szkolnych, pedagogicznych, a także pracownicy naukowcy i studenci Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Uroczystego otwarcia konferencji i powitania zgromadzonych uczestników z ramienia władz uczelni dokonał dyrektor Biblioteki Akademickiej, dr hab. Dariusz Pawelec, który wyraził uznanie i wdzięczność dla organizatorów seminarium. Podkreślił jednocześnie aktualność i złożoność tematyki ochrony danych osobowych i prawa autorskiego w wielu aspektach działalności bibliotek.

Zmiany w *Ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych* stanowiące wdrożenie przepisów unijnej dyrektywy 2001/28/WE stały się tematem wystąpienia pierwszego prelegenta, Artura Ogurka, adiunkta w Instytucie Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Wrocławskiego, którego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół prawa prywatnego, w tym także prawa bibliotecznego. W referacie zatytułowanym *Nowelizacja prawa autorskiego a biblioteki* przytoczył akty prawne regulujące działalność bibliotek. Następnie wymienił i omówił obszar zmian, których ta nowelizacja będzie dotyczyć, m.in. pojęcie dozwolonego użytku – w tym dozwolonego użytku bibliotek i dozwolonego użytku edukacyjnego i naukowego, zagadnienie wynagrodzenia za wypożyczenia biblioteczne, tzw. *public lending right*, temat regulacji dotyczących dzieł osieroconych, jak również regulacji dotyczących dzieł niedostępnych w obrocie handlowym. Nowością według autora jest wprowadzenie wynagrodzenia od wypożyczeń w bibliotekach publicznych. Do otrzymania tego wynagrodzenia będą uprawnieni twórcy utworów wyrażonych słowem, powstałych i opublikowanych w języku polskim, tłumacze utworów na język polski oraz twórcy utworów plastycznych i fotograficznych, a także wydawcy. Wypłatą takich wynagrodzeń będą się zajmować organizacje zbiorowego zarządzania prawami autorskimi, natomiast środki na ten cel mają pochodzić z Funduszu Promocji Kultury zasilanego przez wpływy z opodatkowania gier hazardowych. Według Artura Ogurka nowelizacja ta zaostrzy rygory dotyczące bibliotek, dlatego też bibliotekarze powinni śledzić na bieżąco, w jakim kierunku pójdą te zmiany.

Zagadnienie zagrożeń związanych z wejściem w życie nowego prawa dotyczącego ochrony danych osobowych oraz najważniejszych aspektów przygotowań do wejścia w życie nowych ustaw przybliżył Ryszard Piesak z Politechniki Śląskiej w Gliwicach w referacie zatytułowanym *Wyzwania dla bibliotek w świetle Ustawy o ochronie danych osobowych i Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r.* Prelegent podkreślił, że prawo do ochrony danych osobowych jest konsekwencją i rozwinięciem prawa do prywatności, zagwarantowanego w *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Z artykułu 47 Konstytucji wynika prawna ochrona życia prywatnego, rodzinnego i osobistego, natomiast z artykułu 51 możliwość uchylenia się od odkrywania tych sfer ludzkiego życia poprzez ujawnienie informacji dotyczących osoby. W opinii prelegenta rozporządzenie jest stosowane wprost, dlatego stanowi wiążące prawo dla wszystkich (i zastąpi przepisy polskiej ustawy o ochronie danych osobowych).

Obecnie trwa okres przewidziany dla organizacji i przedsiębiorców na wdrożenie wymagań rozporządzenia, które będzie stosowane w pełni od 25 maja 2018 roku. Rozporządzenie dotyczy każdego pracodawcy w UE, każdej firmy oferującej produkty lub usługi dla osób fizycznych na terenie UE oraz firm, które przetwarzają dane osób przebywających w Unii w imieniu własnym i innych firm.

Ryszard Piesak przedstawił kolejno podstawowe pojęcia, którymi ustawodawca posługuje się w odniesieniu do ochrony danych osobowych, takie jak: dane osobowe, administrator danych, zbiór danych, przetwarzanie danych i usuwanie danych osobowych. Następnie wskazał na podstawowe obowiązki administratora danych osobowych, które wiążą się ze spełnieniem przesłanek uprawniających administratora do przetwarzania danych osobowych w odniesieniu do tzw. danych zwykłych i danych szczególnie chronionych. Na administratorze danych osobowych ciąży obowiązek informacyjny, który należy spełnić w momencie gromadzenia danych osobowych (art. 24 i 25 *Ustawy*) oraz na każdym etapie ich przetwarzania. Ponadto administrator jest zobowiązany do „dołożenia szczególnej staranności” w celu ochrony interesów osób, których dane dotyczą (art. 26 *Ustawy*). Na zakończenie prelegent zwrócił uwagę na zidentyfikowane procesy, jakie przebiegają w bibliotece, w których mogą być przetwa-

rzane dane osobowe. Należy do nich przykładowo: zbieranie danych osobowych przy zapisywaniu się czytelników do biblioteki, wymiana danych z systemami dziekanatowymi różnych uczelni, w tym przenikanie się danych osobowych czytelników będących studentami innych uczelni, zmiany danych osobowych, w czasie gdy osoba jest czynnym czytelnikiem biblioteki, dostęp do danych osobowych formalnych podczas realizacji wypożyczania lub udostępniania zbiorów na nośnikach tradycyjnych, jak również dostęp do danych osobowych (z reguły kwalifikowanych jako poufne) zawierających historię wypożyczeń, w tym wykazy dokumentów nierozliczonych z biblioteką.

Andrzej Koziara, reprezentujący Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej (CINiBA) w Katowicach, wygłosił ostatni referat pt. *Analiza ryzyka jako narzędzie planowania i wspomagania zarządzania bezpieczeństwem informacji*. Swoje wystąpienie rozpoczął od stwierdzenia, że powinniśmy mieć świadomość, iż aby efektywnie zająć się analizą ryzyka, należy to ryzyko w miarę precyzyjnie zdefiniować, ustalając jego przyczyny, zakres, granice oraz określić rodzaj możliwych zagrożeń mogących wpływać na realizację celów postawionych przed podmiotem. Analizie takiej powinny podlegać przepisy ogólne i te, które dotyczą informacji szczególnie chronionych, takich jak dane osobowe. Powołując się na *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 2012 roku w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych* (Dz.U. 2016, poz. 113)³, autor wskazał na powody konieczności stosowania analizy ryzyka, a także wymienił sektory, w których analiza ryzyka ma największe tradycje (bankowy, finansowy oraz inwestycyjny). Zwrócił uwagę na konteksty analizy ryzyka, w których instytucja spełnia swoje funkcje. Dla bibliotek jest to jej otoczenie zewnętrzne, w którym przyszło im realizować usługi informacyjno-biblioteczne, jak również wewnętrzne, w których instytucja dąży do osiągnięcia celów, uwzględniając m.in. strukturę i ład organizacyjny, wytyczne i modele przyjęte w organizacji, systemy informacyjne i powiązany

³ Tekst obwieszczenia: zob. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20160000113>, 18.05.2018.

z nimi przepływ informacji oraz relacje z interesariuszami. Ponadto wymieniwszy cele i korzyści, jakie daje przeprowadzenie analizy ryzyka, autor stwierdził, że bezwzględnie należy pamiętać o tym, iż wszystkie podjęte działania mogą prowadzić do powstania nowych rodzajów ryzyka, a co za tym idzie – jest to proces ciągły, gdyż nowe ich rodzaje mogą nieść konsekwencje bardziej niekorzystne dla instytucji niż te, które zostały wyeliminowane.

Na zakończenie wszystkich wystąpień Andrzej Koziara, dziękując prelegentom i uczestnikom spotkania za liczne przybycie, stwierdził, że duże zainteresowanie podjętą tematyką, a także ożywiona dyskusja po każdej wypowiedzi świadczą o potrzebie organizowania kolejnych spotkań dotyczących ochrony danych osobowych i nowych rozwiązań w dziedzinie prawa autorskiego.

BOGUMIŁA WARZĄCHOWSKA¹

PIERWSZE FORUM DYDAKTYCZNE INFORMACJI NAUKOWEJ I BIBLIOTEKOZNAWSTWA

(KATOWICE, 14 WRZEŚNIA 2017 ROKU)

Czternastego września 2017 roku w Centrum Informacji Naukowej i Bibliotece Akademickiej (CINiBA) w Katowicach odbyło się I Forum Dydaktyczne Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, podczas którego podjęto dyskusję nad potrzebami kształcenia bibliotekarzy. Spotkanie poprowadził dr hab. Jacek Tomaszczyk, dyrektor Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, który przywitał zaproszonych gości i podziękował im za liczne przybycie. Celem spotkania teoretyków i praktyków bibliotekarstwa była próba analizy kształcenia studentów, adeptów zawodu bibliotekarza. Starano się również odpowiedzieć na pytanie, jaką wiedzę i umiejętności powinni zdobyć studenci informacji naukowej i bibliotekoznawstwa, aby byli jak najlepiej przygotowani do pracy we współczesnej bibliotece.

Forum zgromadziło pracowników Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Uniwersytetu Śląskiego, pracowników Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej, bibliotekarzy z bibliotek specjalistycznych UŚ oraz zatrudnionych w bibliotekach naukowych Katowic, a także w różnych typach bibliotek województwa śląskiego. Znaczną część uczestników spotkania stanowili absolwenci Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, którzy na przestrzeni kilkunastu lat ukończyli studia, a obecnie pracują

¹ Biblioteka Teologiczna Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

w bibliotekach i zdobyli wieloletnie doświadczenie warsztatowe, a jednocześnie mają określone oczekiwania wobec obecnych adeptów bibliotekoznawstwa co do wiedzy i umiejętności.

Wystąpienia i prezentacje miały charakter komunikatów, za którymi kryło się bogate i wieloletnie doświadczenie w pracy bibliotekarskiej w różnych typach bibliotek. Pierwszą prelegentką była dr Aneta Drabek, absolwentka studiów bibliotekoznawczych macierzystego uniwersytetu, a obecnie pracownik Centrum Informacji Naukowej i Biblioteki Akademickiej, z dwudziestojednioletnim stażem pracy w bibliotece naukowej i z wieloletnim doświadczeniem dydaktyki bibliotecznej. W wystąpieniu podkreśliła wielozadaniowość bibliotekarza, co oznacza umiejętność dostosowywania się do warunków i miejsca pracy, a co za tym idzie – elastyczność i otwartość na obsługę nowoczesnych urzędów i sprawne udzielanie informacji coraz bardziej wymagającemu czytelnikowi. Postulowała przy tym, aby ukierunkować studentów na sprawne wykorzystanie wiedzy teoretycznej i umiejętne łączenie jej z codzienną praktyką zawodu bibliotekarskiego, w czym przydatna okaże się znajomość nie tylko przedmiotów kierunkowych, ale w znacznym stopniu języków obcych, elementów wiedzy psychologicznej, pedagogicznej, socjologicznej i prawniczej.

Następnie głos zabrała Justyna Seiffert z Biblioteki Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach, również absolwentka studiów bibliotekoznawczych śląskiej Alma Mater, z siedemnastoletnim stażem pracy w macierzystej bibliotece. Przedstawiona prezentacja wskazywała na oczekiwanie środowiska medycznego, zwłaszcza szybkiego i sprawnego dostarczania najnowszej literatury w zakresie osiągnięć naukowych medycyny. Podczas wystąpienia uświadomiła zebranym, że specyfika środowiska medycznego, a tym samym rozwój nowych technologii i zaawansowanych badań medycznych wymaga od absolwenta bibliotekoznawstwa znajomości baz specjalistycznych, umiejętności krytycznej oceny informacji, tworzenia repozytoriów, a równocześnie pozyskiwania środków finansowych na nowoczesne modele literatury, e-booki itd.

Kolejnym wystąpieniem był komunikat Kariny Szołtysik z Biblioteki Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Wydział Zamiejscowy w Chorzowie. Prelegentka odniosła się głównie do praktycznej stro-

ny edukacji w dziedzinie szeroko rozumianych nowych technologii i architektury informacji. Wzbogacona o doświadczenie swojego miejsca pracy, kładła nacisk na przedmioty związane z marketingiem bibliotecznym, zarządzaniem oraz pracą z klientem trudnym, wręcz roszczeniowym, który coraz częściej pojawia się w bibliotece. Według autorki wystąpienia pomocą w rozwiązywaniu takich kwestii mogą stać się zajęcia z pedagogiki i psychologii, które nie tylko ułatwią kontakt z czytelnikiem, lecz pozwolą bibliotekarzowi sprawniej rozwiązywać nieoczekiwane zadania. Postulowała również urozmaicenie pracy w grupach i czynne zaangażowanie wszystkich studentów podczas ćwiczeń, zwłaszcza realizowanych w formie prezentacji multimedialnych.

Następnie głos zabrała dr Joanna Wróbel z biblioteki szkolnej I Liceum Ogólnokształcącego im. Karola Miarki w Mikołowie, wykładowca Wojewódzkiego Ośrodka Metodycznego w Katowicach, bibliotekarz z dwunastoletnim doświadczeniem oraz z poczuciem dużej niezależności, sprawności i odpowiedzialności za podejmowane działania. Doktor Wróbel odniosła się do kształcenia bibliotekarzy, a przede wszystkim do permanentnego doksztalcania się tych, którzy chcą pracować w bibliotece szkolnej. Ważnym elementem wypowiedzi była motywacja do pracy, budowanie pozytywnego wizerunku nauczyciela bibliotekarza oraz umiejętne budowanie dobrych relacji w środowisku szkolnym z nauczycielami i lokalnie z bibliotekarzami.

Blok wystąpień zamykała mgr Iwona Müller, doradca metodyczny ds. bibliotek szkolnych z Regionalnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli WOM w Katowicach. Prelegentka nawiązała do ankiety przeprowadzonej wśród nauczycieli bibliotekarzy, a zwłaszcza do umiejętności, przygotowania, predyspozycji i cech osobowościowych respondentów. Ankieta została wypełniona przez 90 proc. nauczycieli z różnych typów szkół, z ponad dziesięcioletnim stażem pracy w bibliotece, mających dobre przygotowanie i wieloletnie doświadczeń w zawodzie. Analiza ankiet uświadomiła badaczom, że na jakość pracy w bibliotece szkolnej wpływa kreatywność, wiedza psychologiczna i znajomość warsztatu umiejętności bibliotecznych.

Po prelekcjach i prezentacjach przewidziano czas na dyskusję, którą w tej części spotkania poprowadził dr Karol Makles, zastępca dy-

rektora ds. dydaktycznych IBiIN UŚ. Przedstawiciel kadry naukowej IBiIN podkreślił na wstępie, że zorganizowano forum, aby odnieść się do kompetencji społecznych, umiejętności i wiedzy, w jaką powinien być wyposażony absolwent kierunku bibliotekoznawstwa i informacji naukowej oraz kierunków pokrewnych. Mówca wspominał o potrzebach zmian w moderowaniu siatek nauczania na poziomie akademickim i umiejętnego przekazywania wiedzy studentom.

Jako pierwsza głos w dyskusji zabrała Maria Jonak z biblioteki szkolnej I LO w Mikołowie, która ukończyła studia bibliotekoznawcze jako trzeci rocznik od czasu powołania kierunku na UŚ. Podkreśliła znaczenie doksztalcania, zwłaszcza w przypadku osób, które ukończyły studia przed laty, a także omówiła współczesny kanon lektur.

Z kolei Anna Drygas, absolwentka studiów sprzed czterech lat, wspomniała o edukacji w dziedzinie technologii, jako pewnym wyzinku umiejętności. Za ważną uznała także znajomość bieżącego rynku wydawniczego z uwzględnieniem profilu czytelniczego, doksztalcenie w ośrodkach metodycznych, znajomość prawa oświatowego, a także umiejętność tworzenia projektów.

Natomiast kolejny głos Ewy Nowak, dyrektora Biblioteki Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach, skoncentrował się na koniecznych kompetencjach w obszarze obsługi komputerów i na szeroko pojętych umiejętnościach dotyczących usług elektronicznych w bibliotece. Pani dyrektor podkreśliła znaczenie praktyk zawodowych oraz wykorzystanie wiedzy praktycznej i szkoleń przywarsztatowych.

Dr Bogumiła Warzāchowska, starszy kustosz dyplomowany, kierownik Biblioteki Teologicznej UŚ w Katowicach, wskazała na dobre i wszechstronne przygotowanie absolwentów IBiIN, o czym przekonała się przez wiele lat współpracy z instytutem, szkoląc w Bibliotece Teologicznej studentów w ramach praktyk śródssemesteralnych i wakacyjnych. Ponadto wymieniła dwa czynniki istotne przy ustalaniu programu studiów, do których należy praktyka oraz wiedza merytoryczna. Kontynuując wątek doksztalcania, który mocno wybrzmiał w poprzednich wypowiedziach, wspomniała o ważnej roli kierowników bibliotek i osób decyzyjnych przy wpieraniu pracowników bibliotecznych w podnoszeniu kwalifikacji i dalszym ich rozwoju.

Do dyskusji włączyli się także pracownicy IBiIN UŚ. Dr hab. Katarzyna Tałuc apelowała do zgromadzonych bibliotekarzy, aby czytali

publikacje naukowe stanowiące owoc prac badawczych prowadzonych zarówno w obszarze literatury, jak i czytelnictwa. Następny głos w dyskusji dr Małgorzaty Gwadery, również z IBiIN UŚ, dotyczył zawodowych umiejętności przyszłego bibliotekarza. Prelegentka zazna-czyła, że jest to kształcenie na poziomie akademickim, otwierającym szersze perspektywy rozumienia kultury w ogóle, a także pojmowania usystematyzowanych pojęć oraz znaczeń terminów zawodowych i kulturowych.

Warto zaznaczyć, że zorganizowanie I Forum Dydaktycznego Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa było wstępem do budowania dobrych relacji w środowisku akademickim oraz konkretnym działaniem dydaktyków i praktyków bibliotecznych. Spotkanie to umożliwiło wymianę myśli i zakomunikowanie wzajemnych oczekiwań, a także większą integrację. Było to przedsięwzięcie pozwalające zaprosić do dyskusji praktyków zawodu, jak też przyszłych pracodawców. Przebieg dyskusji i sposób formułowania postulatów w zakresie kształcenia potwierdził aktywne współdziałanie środowiska i troskę o jakość dydaktyki akademickiej i bibliotecznej.

Z ŻYCIA FEDERACJI

Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych
Rok 24 (2018) nr 1 (46), s. 231-236
ISSN 1426-3777

Ks. JERZY WITCZAK¹

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI FEDERACJI BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH „FIDES” I ZARZĄDU ZA OKRES OD 13 WRZEŚNIA 2016 DO 5 WRZEŚNIA 2017 ROKU

1. Zarząd Federacji wybrany podczas XXII Walnego Zgromadzenia w Warszawie ukonstytuował się na swoim pierwszym posiedzeniu 13 września 2016 roku w składzie: przewodniczący – ks. Jerzy Witczak (Biblioteka PWT, Wrocław), zastępca przewodniczącego – Bogumiła Warząchowska (Biblioteka Teologiczna, Katowice), skarbnik – ks. Wacław Umiński CM (Biblioteka Księży Misjonarzy, Kraków), sekretarz – ks. Tomasz Garwoliński (Biblioteka WSDMW „Hosianum”, Olsztyn), członek zarządu – Katarzyna Materska (Biblioteka UKSW, Warszawa). W ciągu roku sprawozdawczego odbyły się jeszcze dwa kolejne posiedzenia protokołowane: 20-21 lutego 2017 roku w Warszawie i 4-5 września 2017 roku w Toruniu, przed rozpoczęciem obrad Walnego Zgromadzenia. Poza tym Zarząd kontaktował się intensywnie drogą elektroniczną.
2. Pierwszego grudnia 2016 roku Zarząd spotkał się z sekretarzem generalnym Konferencji Episkopatu Polski, bp. Arturem Mizińskim. Spotkanie miało na celu przedstawienie nowego Zarządu oraz bieżącej działalności Federacji.

¹ Biblioteka Papieskiego Wydziału Teologicznego i Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu.

3. W piśmie z 11 stycznia 2017 roku bp Artur Miziński, sekretarz generalny KEP, poinformował przewodniczącego Zarządu, że Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji stwierdziło potrzebę dokonania zmian w Statucie Federacji, i przekazał kilka sugestii. Zarząd na posiedzeniu w dniach 20-21 lutego 2017 roku powołał komisję do spraw nowelizacji Statutu pod przewodnictwem prof. Katarzyny Materskiej. Komisja i cały Zarząd po intensywnej pracy przedkładają Walnemu Zgromadzeniu opracowane przez siebie propozycje zmian.
4. Ponieważ Zarząd Federacji stanowi jednocześnie redakcję czasopisma „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”, z funkcją tą wiązały się liczne i czasochłonne zajęcia członków Zarządu, a zwłaszcza B. Warząchowskiej, ks. T. Garwolińskiego i ks. J. Witczaka. W pracy redakcyjnej pomagali: ks. Bogusław Dygdała i o. Grzegorz Filipiuk. W 2017 roku wydano dwa kolejne numery „Fides”, liczące łącznie 481 stron. Po podpisaniu umowy, 21 marca 2017 roku czasopismo Federacji zostało dodane do pełnotekstowej bazy CEEOL.
5. Siedemnastego marca 2017 roku ks. Jerzy Witczak, jako przedstawiciel bibliotek kościelnych, decyzją Konferencji Episkopatu Polski został mianowany konsultorem Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Konferencji Episkopatu Polski. Dziewiętnastego maja 2017 roku podczas posiedzenia Rady zaprezentował on działalność Federacji i podkreślił, że zbiory bibliotek kościelnych również należą do dziedzictwa narodowego i dziedzictwa kultury chrześcijańskiej, dlatego też wymagają podobnej troski jak zbiory muzeów i archiwów.
6. Aktualnie Federacja liczy formalnie osiemdziesięciu sześciu członków. Czwartego września 2017 roku przyjęto do niej Bibliotekę Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Natomiast w związku ze zmianą statusu Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Prowincji św. Franciszka z Asyżu we Wronkach członkiem Federacji została w to miejsce jej biblioteka nadrzędna: Biblioteka Główna Prowincji św. Franciszka z Asyżu Zakonu Braci Mniejszych – Franciszkanów w Polsce z siedzibą w Poznaniu. Należy jednak z przykrością zauważyć, że wiele bibliotek członkowskich nie bierze udziału

w spotkaniach i pracach Federacji, a część z nich nie płaci również składek, co może skutkować ich wykluczeniem z „Fides”.

7. Podstawowy cel statutowy Federacji stanowi zbudowanie jednolitego systemu komputerowego i wspólnej bazy katalogowej bibliotek kościelnych oraz umożliwienie szerokiego i łatwego dostępu do informacji katalogowej i bibliograficznej. Aktualnie realizujemy ten cel, głównie tworząc Centralny Katalog Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” oraz Elektroniczną Bibliografię Nauk Teologicznych. Funkcję administratora wszystkich serwisów informacyjnych Federacji pełni ks. Jerzy Witczak, prace informatyczne wykonywane są głównie przez o. Janusza Kaczmarka OP.
8. Do Centralnego Katalogu Federacji Bibliotek Kościelnych w systemie Koha należy obecnie łącznie czternaście bibliotek. W ostatnim roku dołączyły dwie nowe: Biblioteka Główna Prowincji św. Franciszka z Asyżu Zakonu Braci Mniejszych – Franciszkanów w Poznaniu i Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Drohiczynie. Wszystkie biblioteki współtworzące katalog są zarazem widoczne w katalogu NUKAT, a dziesięć z nich współpracuje z NUKAT czynnie. W omawianym okresie bibliotekarze z tych dziesięciu bibliotek utworzyli w NUKAT niemal 7 tys. nowych rekordów bibliograficznych i wzorcowych. Według stanu z 31 sierpnia 2017 roku katalog liczył prawie 384 tys. rekordów, przy zachowaniu zasady „jeden rekord – wspólne zasoby”, i obejmował zasoby o łącznej wielkości 985 tys. jednostek. Do przeniesienia swoich katalogów do katalogu centralnego przygotowuje się obecnie kilka kolejnych bibliotek. Zarząd nadal usilnie zachęca włączenie się wszystkich bibliotek stosujących wciąż system MAK do tego wspólnego projektu. Ponadto warto odnotować, że we wrześniu 2016 roku z systemu MAK do własnego systemu Koha przeszła Biblioteka UKSW w Warszawie, a 31 sierpnia 2017 roku zostało podpisane porozumienie, w ramach którego katalog i baza użytkowników Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” zostaną przeniesione z systemu MAK do systemu bibliotecznego Aleph, w którym pracuje Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

9. Wypełniając swoje zadania, kierownik Centralnego Katalogu, ks. Jerzy Witczak, utrzymywał robocze kontakty z Biblioteką Narodową i z Centrum NUKAT. Szesnastego grudnia 2017 roku uczestniczył w Bibliotece Narodowej w spotkaniu dla bibliotekarzy systemowych i dostawców oprogramowania, poświęconym wdrażaniu od 1 stycznia 2017 roku nowych zasad opracowania zbiorów, czyli deskryptorów Biblioteki Narodowej (DBN). Opracowanie deskryptorowe zastąpi między innymi dotychczasowe opracowanie przedmiotowe w JHP BN. Siódmego lutego 2017 roku ks. J. Witczak wziął zaś udział w konferencji otwierającej projekt Biblioteki Narodowej „e-usługa OMNIS”. Dzień później w Centrum NUKAT uczestniczył w spotkaniu roboczym na temat obsługi przez katalog NUKAT wdrażanych przez Bibliotekę Narodową zmian w opracowaniu przedmiotowym.
10. W skład Grupy Roboczej ds. Standardów Bibliograficznych w ramach katalogu NUKAT, jaka ukonstytuowała się 22 listopada 2016 roku, weszła p. Katarzyna Mituś z Biblioteki Księży Misjonarzy w Krakowie, która reprezentuje w niej Federację i jej katalog centralny. W spotkaniu założycielskim wzięło udział trzydziestu sześciu przedstawicieli dwudziestu trzech bibliotek oraz Centrum NUKAT. Podstawowym celem grupy jest opracowanie zgodnie ze standardem RDA jednolitych zasad katalogowania dla polskich bibliotek naukowych. Pani K. Mituś jest również członkiem Zespołu ds. Rozwoju Deskryptorów Biblioteki Narodowej. Przy okazji gratulujemy także Bibliotece Kolegium Filozoficzno-Teologicznego oo. Dominikanów wejścia w skład Zespołu Koordynacyjnego NUKAT na kadencję 2017-2020. Jest to gremium składające się z dyrektorów najbardziej aktywnych bibliotek współtworzących NUKAT, sprawujących ogólny nadzór nad jego działaniem, podejmujących decyzje co do strategii i corocznie oceniających wyniki wspólnej pracy. Biblioteka oo. Dominikanów w 2016 roku w kategorii bibliotek teologicznych zajęła pierwsze miejsce pod względem liczby rekordów bibliograficznych wprowadzonych w ciągu roku do NUKAT (4 447 rekordów). Bibliotekę reprezentuje jej dyrektor – o. Andrzej Morka OP.

11. Drugim ważnym statutowym dziełem Federacji „Fides” jest tworzenie Elektronicznej Bibliografii Nauk Teologicznych. Baza powstaje z opisów otrzymywanych z Zakładu Bibliografii Zawartości Czasopism Biblioteki Narodowej oraz tworzonych przez niektóre biblioteki członkowskie. Aktualnie bibliografia liczy łącznie ponad 102 tys. rekordów bibliograficznych. Baza EBNT również działa w systemie Koha, co umożliwia dodawanie i edycję rekordów bibliograficznych online z dowolnej lokalizacji, i w ten sposób jest przygotowana do rozwinięcia na szerszą skalę współpracy bibliotek członkowskich w jej tworzeniu. W bieżącym okresie sprawozdawczym Federacja nie zamawiała wykonania żadnych opisów bibliograficznych na podstawie umów o dzieło ze względu na ponowny brak dofinansowania z MNiSW na działalność upowszechniającą naukę. Z powodu braku wystarczającej ilości czasu w ostatnich miesiącach występują opóźnienia w aktualizacji bazy. Opracowaniem całości bazy zajmuje się ks. J. Witczak, a od strony informatycznej o. J. Kaczmarek.
12. Do Księgozbioru Wirtualnego „Fides” w ciągu roku od poprzedniego Walnego Zgromadzenia dodano bardzo niewiele, bo tylko trzynaście nowych obiektów. Obecnie biblioteka cyfrowa „Fides” liczy 1 704 publikacje. Biblioteki członkowskie Federacji już prawie wcale nie korzystają z możliwości publikowania swoich zbiorów we wspólnej bibliotece cyfrowej. Zachęcamy do współtworzenia Księgozbioru Wirtualnego.
13. Cały czas trwały bieżące prace związane z utrzymaniem multiwyszukiwarki FIDKAR. Program FIDKAR w tym czasie nie był i nie będzie już aktualizowany przez jego twórcę, a zatem narzędzie to staje się coraz bardziej anachroniczne. W związku z tym, jak również w związku z rozpoczęciem tworzenia katalogu centralnego i rozwojem EBNT wyszukiwarka FIDKAR zmienia stopniowo swój charakter i traci na znaczeniu. Zmniejsza się powoli liczba baz objętych wyszukiwaniem. Aktualnie w sekcji bibliotek kościelnych prezentuje swoje bazy trzydzieści jeden instytucji. Spośród nich szesnaście utrzymuje na federacyjnym serwerze swoje strony z katalogami, przechowywane nieodpłatnie. Kilka

- bibliotek nie dostarcza nowych kopii katalogu dłużej niż rok, inne mają kłopoty z zachowaniem ciągłości dostępu online.
14. Utrzymywany był i w miarę możliwości czasowych aktualizowany serwis WWW Federacji. Ponadto „Fides” ma własną stronę na portalu społecznościowym Facebook i stopniowo zwiększa się liczba osób nią zainteresowanych. W ostatnim czasie liczba polubień strony wzrosła do 500.
 15. Prowadzono nadal dystrybucję bazy MAK, zawierającej hasła formalne Centralnej Kartoteki Haseł Wzorcowych NUKAT. Jest ona utrzymywana w systemie Linux i raz w miesiącu eksportowana do bazy MAK. Obsługą bazy CKHW zajmuje się o. J. Kaczmarek OP, tworzeniem zaś z niej bazy MAK – ks. J. Witczak. Kopię bazy w postaci spakowanego archiwum zainteresowane biblioteki, również nienależące do Federacji, pobierają samodzielnie z serwera „Fides”.
 16. Tegoroczne 46. Walne Zgromadzenie BETH odbędzie się w Zagrzebiu w dniach od 9 do 13 września i będzie poświęcone głównie digitalizacji. Federację będzie reprezentował jak zwykle ks. Jerzy Witczak. Federacja liczy na otrzymanie subwencji od Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski na koszty podróży i udziału w tym spotkaniu. Pozostałą część kosztów oraz składkę członkowską BETH opłaca się ze środków pochodzących z prowizji za promocję baz ATLA oraz tylko w minimalnym stopniu ze składek członkowskich bibliotek Federacji.

Ks. TOMASZ GARWOLIŃSKI¹

PROTOKÓŁ Z POSIEDZENIA ZARZĄDU FEDERACJI BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH „FIDES” (TORUŃ, 4-5 WRZEŚNIA 2017 ROKU)

1. Zarząd Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” spotkał się w dniach 4-5 września 2017 roku na posiedzeniu w Toruniu. Obecni byli członkowie Zarządu: ks. Jerzy Witczak (przewodniczący), p. Bogumiła Warząchowska (zastępca przewodniczącego), ks. Waław Umiński CM (skarbnik), ks. Tomasz Garwoliński (sekretarz), p. Katarzyna Materska (członek). W posiedzeniu wzięli udział również: ks. Bogusław Dygdała (przewodniczący Komisji Rewizyjnej) oraz o. Grzegorz Filipiuk OFMCap (sekretarz Komisji Rewizyjnej). Ks. Bogusław Dygdała doprecyzował kilka szczegółów organizacyjnych dotyczących Walnego Zgromadzenia Federacji „Fides”.
2. Ks. Jerzy Witczak zapoznał zebranych z treścią sprawozdania z działalności Federacji i Zarządu, które później zostało przedstawione podczas Walnego Zgromadzenia.
3. Zarząd przyjął do Federacji Bibliotekę Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.
4. Zgromadzeni omówili poprawki do Statutu Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” opracowane przez komisję do spraw nowelizacji Statutu w składzie: dr hab. Katarzyna Materska, prof. UKSW,

¹ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” i Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

- ks. dr Bogusław Dygdała i ks. Tomasz Garwoliński, przy dużej pomocy o. Grzegorza Filipiuka OFMCap. Zmiany w Statucie były wielokrotnie konsultowane wewnątrz komisji i w Zarządzie oraz z s. dr Katarzyną Więcek FMA z Biura Prawnego Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski i z innymi prawnikami. Ustalono, że podczas Walnego Zgromadzenia poprawki zreferują: p. Katarzyna Materska i o. Grzegorz Filipiuk.
5. Ks. Jerzy Witczak zaproponował, by w przyszłości wysyłać pocztą pisma dotyczące Walnego Zgromadzenia, ponieważ nie wszystkie wiadomości mailowe dochodzą do zainteresowanych osób.
 6. Ojciec Grzegorz Filipiuk poinformował, że udało się rozprowadzić sporą część numerów „Fides. Biuletynu Bibliotek Kościelnych”. Zaproponował, aby rozsyłać półrocznik do bibliotek, których przedstawiciele byli nieobecni na Walnym Zgromadzeniu, z załączeniem informacji o płatności.
 7. Zarząd wyznaczył na przewodniczącego obrad Walnego Zgromadzenia ks. dr. Bogusława Dygdałę. Następnie uporządkował i przydzielił do poszczególnych sesji zaproponowane wcześniej punkty porządku obrad:

Sesja I

5 września 2017 roku, 19:00 – 20:30

prowadzący: ks. dr Jerzy Witczak

- modlitwa i przywitanie,
- odczytanie i zatwierdzenie porządku obrad,
- wybór skrutatorów,
- odczytanie i zatwierdzenie protokołu z XXII Walnego Zgromadzenia w Warszawie,
- sprawozdanie z pracy Zarządu,
- sprawozdanie skarbnika,
- sprawy „Fides. Biuletynu Bibliotek Kościelnych”, wręczenie egzemplarzy autorskich,
- zmiana (ujednolicenie) nazwy Federacji wymagana przez MSWiA,
- zmiany w Statucie (cz. 1).

Sesja II – uroczysta sesja plenarna

6 września 2017 roku, 9:30 – 13:15

prowadząca: dr hab. Katarzyna Materska, prof. UKSW

- powitanie uczestników,
- *Kultura oceny w bibliotekach* – prof. dr hab. Ewa Głowacka, Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii UMK,
- *Ukryty Internet* – dr Natalia Pamuła-Cieślak, Instytut Informacji Naukowej i Bibliologii UMK,
- *Wykorzystanie biblioteczne narzędzi w chmurze* – dr Joanna Zoń, Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu,
- *Opracowanie publikacji z zakresu religii z wykorzystaniem deskryptorów Biblioteki Narodowej* – dr Bartłomiej Kaczorowski, kierownik Pracowni Deskryptorów Biblioteki Narodowej,
- wystąpienia sponsorów.

Sesja III

6 września 2017 roku, 15:00 – 17:45

prowadząca: dr Bogumiła Warząchowska

- zmiany w Statucie (cz. 2),
- głosowanie nad zmianami w Statucie,
- wystąpienie p. Katarzyny Mituś na temat zmian w formacie MARC 21,
- wystąpienie ks. Jerzego Witczaka na temat zaawansowanych funkcji programu Koha,
- sprawozdanie Komisji Rewizyjnej i udzielenie Zarządowi absolutorium,
- informacje z bibliotek członkowskich o nowościach, wydarzeniach, projektach,
- propozycje miejsca kolejnego Walnego Zgromadzenia,
- wolne wnioski,
- zakończenie obrad.

Ks. TOMASZ GARWOLIŃSKI¹

PROTOKÓŁ Z XXIII WALNEGO ZGROMADZENIA FEDERACJI BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH „FIDES”

(TORUŃ, 5-7 WRZEŚNIA 2017 ROKU)

1. XXIII Walne Zgromadzenie Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” zorganizowano w Toruniu na zaproszenie ks. dr. Bogusława Dygdały, dyrektora Biblioteki Diecezjalnej. Wzięło w nim udział pięćdziesięciu ośmiu przedstawicieli trzydziestu sześciu bibliotek kościelnych w Polsce, bp prof. dr hab. Andrzej Siemienieński – delegat Konferencji Episkopatu Polski ds. Federacji „Fides”, a także zaproszeni goście.
2. Obrady rozpoczęły się 5 września 2017 roku w sali konferencyjnej Biblioteki Diecezjalnej. Po modlitwie przewodniczący Zarządu, ks. dr Jerzy Witczak, podziękował ks. dr. Bogusławowi Dygdale za zaproszenie i zorganizowanie Walnego Zgromadzenia. Ksiądz Witczak powitał przybyłych na XXIII Walne Zgromadzenie oraz przekazał pozdrowienia i usprawiedliwienia od osób, które nie mogły przyjechać. Na przewodniczącego obrad Walnego Zgromadzenia został wybrany przez Zarząd ks. Bogusław Dygdała.
3. Podczas pierwszej sesji ks. Jerzy Witczak ogłosił otwarcie obrad XXIII Walnego Zgromadzenia Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” w pierwszym terminie, zaproponował przyjęcie porządku obrad oraz protokołu z XXII Walnego Zgromadzenia, które odby-

¹ Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” i Wydziału Teologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

ło się przed rokiem w Bibliotece Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Porządek obrad został przyjęty jednogłośnie. Protokół, opublikowany w „Fides. Biuletynie Bibliotek Kościelnych”, został przyjęty bez poprawek przez dwadzieścia dziewięć głosów za i jednym głosem wstrzymującym się – przy trzydziestu osobach uprawnionych do głosowania.

4. Następnie ks. Jerzy Witczak przedstawił sprawozdanie z działalności Zarządu za miniony rok, ks. Wacław Umiński odczytał zaś sprawozdanie skarbnika. Przewodniczący przekazał uchwałę Zarządu o przyjęciu do Federacji Biblioteki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, której przedstawicielem jest mgr Katarzyna Burnicka. Natomiast w związku ze zmianą statusu Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Prowincji św. Franciszka z Asyżu we Wronkach członkiem Federacji została w to miejsce jej biblioteka nadrzędna: Biblioteka Główna Prowincji św. Franciszka z Asyżu Zakonu Braci Mniejszych – Franciszkanów w Polsce z siedzibą w Poznaniu.

W dalszej części obrad Bogumiła Warząchowska przedstawiła sprawy „Fides. Biuletynu Bibliotek Kościelnych”. Wręczyła również egzemplarze autorskie tym osobom, które napisały artykuły i inne teksty do dwóch najnowszych numerów. Pani Warząchowska poinformowała o pozyskaniu dwóch recenzentów zagranicznych i zachęcała do publikowania w czasopiśmie artykułów i materiałów o działalności bibliotek.

Katarzyna Materska i o. Grzegorz Filipiuk OFMCap wprowadzili w problematykę zmian zapisów znajdujących się w dotychczasowym Statucie Federacji. Praca nad zmianami w Statucie była odpowiedzią na postulaty przedstawione podczas XXII Walnego Zgromadzenia oraz sugestie przesłane z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Sekretariatu Konferencji Episkopatu Polski.

Na zakończenie tej części obrad przewodniczący Zarządu zapowiedział, że następnego dnia zostaną przedstawione szczegółowe zmiany i nastąpi głosowanie nad zmianami w Statucie.

5. Drugi dzień XXIII Walnego Zgromadzenia rozpoczął się Mszą Świętą koncelebrowaną pod przewodnictwem bp. Andrzeja Siemienińskiego, delegata KEP ds. Federacji „Fides”. W homilii

ksiądz biskup nawiązał do słów św. Pawła: „Dzięki czynimy Bogu, Ojcu Pana naszego, Jezusa Chrystusa, zawsze, ilekroć modlimy się za was – odkąd usłyszeliśmy o waszej wierze w Chrystusie Jezusie i o waszej miłości” (Kol 1,3-4). Zauważył, że bibliotekarze pełnią posługę przyczyniającą się do rozwoju skarbu wiary.

6. Drugą sesję, którą wypełniła konferencja w auli Biblioteki Diecezjalnej, rozpoczął przewodniczący Walnego Zgromadzenia, ks. dr Bogusław Dygdała. Przywitał wszystkich prelegentów, gości i uczestników, a następnie powierzył prowadzenie sesji dr hab. Katarzynie Materskiej, prof. UKSW. Konferencję rozpoczęła prof. dr hab. Ewa Głowacka, dyrektor Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii UMK w Toruniu, która przedstawiła wykład: *Kultura oceny w bibliotekach*. Z kolei dr Natalia Pamuła-Cieślak z tego samego instytutu wystąpiła z referatem: *Ukryty Internet*. Następnie dr Joanna Zoń z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu przedstawiła wykład: *Narzędzia w chmurze – wykorzystanie w bibliotece*. Ponadto dr Bartłomiej Kaczorowski, kierownik Pracowni Deskryptorów Biblioteki Narodowej, przedstawił referat: *Opracowanie publikacji z zakresu religii z zastosowaniem deskryptorów Biblioteki Narodowej*.

Na zakończenie tej części obrad p. Katarzyna Materska podziękowała sponsorowi – firmie Mikrofilm-Service, prowadzącej sklep internetowy skanowanie.pl.

7. Na sesji popołudniowej ks. Jerzy Witczak ogłosił otwarcie obrad Walnego Zgromadzenia Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” w drugim terminie i powierzył ich prowadzenie dr Bogumile Warząchowskiej. Ks. Tomasz Garwoliński, sekretarz Zarządu, sprawdził obecność i wręczył mandaty osobom uprawnionym do głosowania. Obecnych było trzydzieści sześć osób uprawnionych do głosowania. Pani Katarzyna Materska i o. Grzegorz Filipiuk zaprezentowali zmiany poszczególnych zapisów Statutu Federacji „Fides”. Przyjęto zasadę głosowania nad zmianami poszczególnych rozdziałów, a następnie głosowanie nad przyjęciem nowej wersji Statutu Federacji. Najpierw zdecydowano o zwróceniu się do Konferencji Episkopatu Polski w sprawie zmiany nazwy: Federacja Bibliotek Kościelnych FIDES, na: Federacja Bibliotek Kościelnych „Fides”. Zmiany w rozdziałach I-VI przyjęto jednogłośnie

przy trzydziestu sześciu osobach uprawnionych do głosowania. Również uchwała o zmianach w Statucie Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” została przyjęta jednogłośnie przy trzydziestu sześciu osobach uprawnionych do głosowania.

Ks. Bogusław Dygdała przedstawił sprawozdanie Komisji Rewizyjnej, która wysunęła kilka uwag mających usprawnić funkcjonowanie Federacji, między innymi propozycję wysłania ankiety do bibliotek z zapytaniem o trudności, oczekiwania i postulaty w związku z przynależnością do „Fides”. Komisja Rewizyjna zgłosiła wniosek o udzielenie Zarządowi absolutorium. Walne Zgromadzenie udzieliło Zarządowi absolutorium jednogłośnie przy trzydziestu sześciu osobach uprawnionych do głosowania.

8. W wieczornej części obrad p. Katarzyna Mituś omówiła zmiany w formacie MARC 21. Następnie ks. Jerzy Witczak przybliżył temat zaawansowanych funkcji programu Koha.
9. Trzeci dzień XXIII Walnego Zgromadzenia rozpoczął się Mszą Świętą koncelebrowaną pod przewodnictwem ks. Jerzego Witczaka. W dalszej części spotkania uczestnicy Walnego Zgromadzenia wysłuchali w auli Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu dwóch wystąpień pracowników Oddziału Zbiorów Specjalnych. Dr Marta Czyżak wygłosiła referat: *Warsztat pracy przy średniowiecznych rękopisach*, a dr Andrzej Mycio: *Opracowanie rękopisów nowożytnych*. Następnie pracownicy bibliotek kościelnych zwiedzili bibliotekę uniwersytecką. Mieli okazję odwiedzić pracownię konserwacji rękopisów i starych druków oraz pracownię digitalizacji. Na zakończenie słowo do zebranych i do organizatorów wygłosił ks. Jerzy Witczak, który dokonał podsumowania obrad i ich zamknięcia.

OLIWIA ŻWIRBLA¹

SPRAWOZDANIE Z XXIII WALNEGO ZGROMADZENIA FEDERACJI BIBLIOTEK KOŚCIELNYCH „FIDES”

(TORUŃ, 5-7 WRZEŚNIA 2017 ROKU)

XXIII Walne Zgromadzenie Federacji Bibliotek Kościelnych „Fides” odbyło się w dniach 5-7 września 2017 roku w Toruniu. Na zaproszenie ks. dr. Bogusława Dygdały, dyrektora Biblioteki Diecezjalnej im. ks. Stanisława Kujota, odpowiedziało trzydzieści sześć bibliotek członkowskich. W spotkaniu wzięło udział pięćdziesięciu ośmiu uczestników, bp Andrzej Siemieniewski – delegat Konferencji Episkopatu Polski ds. Federacji „Fides”, a także zaproszeni goście.

Spotkanie rozpoczęło się wieczorem 5 września 2017 roku wspólną modlitwą w sali konferencyjnej w Centrum Dialogu. Ks. dr Jerzy Witczak, przewodniczący Federacji, powitał przybyłych na Walne Zgromadzenie oraz przekazał pozdrowienia i usprawiedliwienia od osób, które nie mogły przyjechać.

Następnie przewodniczący przedstawił uchwałę Zarządu o przyjęciu do Federacji Biblioteki Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, której przedstawicielem jest p. Katarzyna Burnicka. Natomiast w związku ze zmianą statusu Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Prowincji św. Franciszka z Asyżu we Wronkach członkiem Federacji została w to miejsce jej jednostka

¹ Biblioteka Diecezjalna w Toruniu.

nadrzędna: Biblioteka Główna Prowincji św. Franciszka z Asyżu Zakonu Braci Mniejszych – Franciszkanów w Polsce z siedzibą w Poznaniu, jej zaś przedstawicielem został mgr Wojciech Zachariasz.

W dalszej części obrad dr Bogumiła Warząchowska poruszyła sprawę związane z redagowaniem pisma „Fides. Biuletyn Bibliotek Kościelnych”. Autorskie egzemplarze otrzymały osoby, których prace znalazły się w dwóch tomach periodyku.

Z kolei dr hab. Katarzyna Materska, prof. UKSW, i o. Grzegorz Filipiuk OFMCap wprowadzili zebranych w problematykę zmian zapisów znajdujących się w dotychczasowym Statucie Federacji. Wprowadzenie zmian było podyktowane zaleceniami pochodzącymi z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, bez których nie byłoby możliwe dalsze działanie Federacji. Również Sekretariat Konferencji Episkopatu Polski postulował poprawienie Statutu zgodnie z *Kodeksem prawa kanonicznego*. Podczas obrad była możliwość nabycia publikacji książkowych, najnowszych numerów biuletynu „Fides” oraz uregulowania zaległych składek.

Dzień zakończyło zwiedzanie gmachu Centrum Dialogu im. Jana Pawła II. Dyrektor, ks. Bogusław Dygdała, przybliżył zebranych historię powstania Centrum. Goście zwiedzili wypożyczalnię, czytelnię książek i czasopism, mieli także możliwość spotkań i rozmów w grupach.

Środowa część spotkania rozpoczęła się w kaplicy Domu Pielgrzyma od Mszy Świętej koncelebrewanej pod przewodnictwem bp. Andrzeja Siemieniewskiego, który wygłosił także homilię. Mówił o bibliotekarzach jako tych, którzy strzegą skarbu Kościoła.

Dalsza sesja odbyła się w auli Centrum Dialogu. Dyrektor Biblioteki Diecezjalnej, ks. Bogusław Dygdała, przywitał prelegentów, uczestników oraz ponad dwudziestu gości z toruńskiego środowiska bibliotekarskiego, do których należeli: dr Krzysztof Nierzwicki, dyrektor Biblioteki UMK, Danetta Ryszkowska-Mirowska, dyrektor Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, oraz ks. dr Marian Sojka CSsR, dyrektor Biblioteki Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu. Moderatorem przedpołudniowej sesji została prof. Katarzyna Materska.

Pierwszy wykład wygłosiła prof. dr hab. Ewa Głowacka z Instytutu Informacji Naukowej i Bibliologii UMK na temat *Kultura oceny*

w *bibliotekach*. Prelegentka zwróciła uwagę na fakt, że współczesny nacisk na badania i oceny jakości oraz oparcie na nich zarządzania to jeden z najważniejszych sposobów na przetrwanie i rozwój bibliotek. Takie badania i oceny muszą uwzględniać przede wszystkim: zasoby i usługi tradycyjne, zasoby i usługi cyfrowe, środowisko sieciowe, zmieniające się zachowania związane z poszukiwaniem informacji, wykorzystaniem zasobów rzeczywistych i potencjalnych klientów bibliotek oraz społeczne korzyści płynące z usług biblioteczno-informacyjnych.

Referat dr Natalii Pamuły-Cieślak z tego samego instytutu dotyczył zjawiska *Ukrytego Internetu*. Pani doktor opisała pojęcie *Invisible Web* jako występowanie zasobów udostępnionych online, lecz nieindeksowanych (lub niewidocznych) przez wyszukiwarki internetowe ogólnego przeznaczenia, także w środowisku mobilnym oraz w mediach społecznościowych. Problemem nie jest samo istnienie zasobów Ukrytego Internetu, lecz niewiedza użytkowników o kanałach dystrybucji informacji w Internecie, metodach docierania do nich i narzędziach ułatwiających ich wyszukiwanie. Jako rozwiązanie prelegentka zaproponowała zwrócenie się do specjalistów bibliotekarzy.

Kolejny głos należał do dr Joanny Zoń z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, która omówiła zagadnienie *Wykorzystanie biblioteczne narzędzi w chmurze*. Przedstawiła możliwość usprawnienia realizacji i nadzorowania zadań w pracy bibliotekarza przy wykorzystaniu dostępnych darmowych rozwiązań IT. Zaprezentowała, w jaki sposób takie rozwiązania jak OneDrive i Google Drive mogą posłużyć do realizacji zadań działu digitalizacji zbiorów, działu gromadzenia i ubytowania zbiorów lub działu czasopism.

Następnym punktem konferencji był wykład dr. Bartłomieja Kaczorowskiego, kierownika Pracowni Deskryptorów BN, na temat *Opracowania rzeczowego publikacji z zakresu religii z wykorzystaniem deskryptorów Biblioteki Narodowej*. W swojej prezentacji omówił liczne przykłady z dziedziny teologii, religioznawstwa oraz duchowości ze szczególnym uwzględnieniem deskryptorów ujęciowych.

Podczas przerwy kawowej dużym zainteresowaniem cieszyło się stanowisko sponsora – firmy Mikrofilm-Service, prowadzącej sklep internetowy skanowanie.pl. Słuchacze mogli się zapoznać z najnow-

szym sprzętem służącym do archiwizacji dokumentów na nośnikach analogowych i cyfrowych.

Po wspólnym obiedzie ponownie zajęto się bieżącymi sprawami Federacji. Odbył się głosowanie w sprawie ujednolicenia nazwy Federacji na: Federacja Bibliotek Kościelnych „Fides”. Dużą część popołudniowych obrad stanowiły dyskusje nad nowym Statutem, prowadzone przez prof. Katarzynę Materską oraz o. Grzegorza Filipiuka, zakończone uchwałą proponującą jego zmiany.

W wieczornej części obrad p. Katarzyna Mituś z Biblioteki Zgromadzenia Księży Misjonarzy w Krakowie omówiła główne zmiany, które zostaną wkrótce wprowadzone do formatu MARC 21, między innymi związane z „zasadą trzech”, polami 33X, zasadą „bierz, co widzisz”, rezygnacją ze stosowania skrótów. Bibliotekarze kościelni mogli się także zapoznać z nowym wydaniem opracowania *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego dla książki* pod redakcją Magdaleny Rowińskiej i Iwony Wiśniewskiej.

Następnie głos zabrał ks. Jerzy Witczak, który zaprezentował zaawansowane funkcje programu Koha. Przedstawił podłączanie nowych numerów czasopism oraz katalogowanie starych druków. Szczególną uwagę zwrócił na pola 561 i 563, dotyczące opisu oprawy i proveniencji woluminu.

Niestety z powodu ulewnego deszczu nie udało się wybrać na wieczorny spacer po Toruniu.

Trzeci dzień spotkania rozpoczęła Msza Święta, podczas której ks. Jerzy Witczak podziękował wszystkim uczestnikom za udział w tegorocznej konferencji, organizatorom zaś za przygotowanie spotkania.

Po śniadaniu uczestnicy Walnego Zgromadzenia udali się do gmachu Biblioteki Głównej UMK, gdzie wysłuchali dwóch wystąpień pracowników Oddziału Zbiorów Specjalnych.

Dr Marta Czyżak w referacie *Warsztat pracy przy średniowiecznych rękopisach* wprowadziła słuchaczy w tematykę pracy nad katalogiem średniowiecznych manuskryptów. W kolekcji opisanych rękopisów będących w posiadaniu biblioteki znajdują się siedemdziesiąt trzy manuskrypty, z których większość pochodzi ze zbiorów dawnej Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu. Głównie są to dzieła z zakresu teologii i prawa kanonicznego, między innymi komentarze do ksiąg Pisma Świętego i do zbiorów dekretów

papieskich, samodzielne traktaty prawnicze, zbiory kazań, żywoty świętych, modlitewniki niderlandzkie, niemieckie i włoskie. Ciekawy wykład uzupełniały liczne fotografie, ukazujące detale opisywanych cymeliów: incipity i kolofony utworów, noty i znaki własnościowe, iluminacje, cenne oprawy.

Następnie dr Andrzej Mycio zaprezentował przykłady opracowywania rękopisów nowożytnych w Sekcji Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Do 2007 roku materiały te katalogowano w sposób tradycyjny, czyli na kartkach katalogowych, od początku zaś 2008 roku w systemie komputerowym Horizon. Format dla rękopisu został wypracowany samodzielnie przez pracowników biblioteki na podstawie następujących trzech instrukcji: *Wytyczne opracowania rękopisów w bibliotekach polskich* z 1955 roku, *Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych* z 1990 roku oraz *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego wraz z zasobem. Adaptacja dla systemu MAK, wersja 2008 z 2008 roku*.

Po prezentacji przedstawiciele bibliotek kościelnych pozostali przy tematyce opracowywania rękopisów i w dwóch grupach zwiedzili pracownię digitalizacji i konserwacji. W pracowni digitalizacji p. Piotr Kurek zaprezentował specjalistyczny sprzęt do digitalizacji zbiorów, np. wysokiej klasy skanery, także do skanowania materiałów wielkoformatowych, np. map i gazet, aparaty fotograficzne i obiektywy, stół bezcieniowy i kompletnie wyposażone stanowisko produkcyjne. Odrębne pomieszczenie jest przeznaczone do skanowania starych druków, które wymagają odpowiednich warunków: określonej temperatury, światła i wilgotności.

Po tym ciekawym spotkaniu zwiedzający udali się do pracowni konserwacji, gdzie można było obserwować pracowników Oddziału Konserwacji i Zabezpieczenia Zbiorów przy pracy. Obie jednostki są ściśle ze sobą związane, gdyż digitalizacja niektórych zabytków jest możliwa dopiero przy okazji prac restauratorskich. Bibliotekarze kościelni poznali historię pomocy udzielonej przez pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej i Zakładu Konserwacji Papieru i Skóry UMK po powodzi w 1997 roku bibliotekom Wrocławia i Opola. Zwiedzający zobaczyli także wykorzystywane w tej akcji sprzęty: komorę próżniową, w której dezynsekcję przeprowadza się przy użyciu tlenu etylenu, oraz liofilizator służący do suszenia książek.